

ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อ
การศึกษาพระไตรปิฎก

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE IMPORTANT OF
COMMENTARIES OF THE TRIPITAKA STUDY**

พระนาถ โปธิญาโน (โปทาสาย)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อ
การศึกษาพระไตรปิฎก

พระนาถ โปธิญาโณ (โปทาสาย)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**An Analytical Study of the Importance of Commentaries to
the Tipitaka Study**

Phra Nat Bodhiñāno (Potasai)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก” เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

ประธานกรรมการ

(ผศ. ดร.ประทีป พิษทองกลาง)

กรรมการ

(ดร.จිරศักดิ์ ปันลำ)

กรรมการ

(พระอธิการสุชาติ จนฺทสโร, ดร.)

กรรมการ

(ดร.อาภากร ปัญญา)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย

พระอธิการสุชาติ จนฺทสโร, ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.อาภากร ปัญญา

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระนาง โพธิญาโน)

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการ
การศึกษาพระไตรปิฎก
- ผู้วิจัย** : พระนาถ โปธิญาโณ (โปทาสาย)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระอธิการสุชาติ จนุทสโร ดร., พธ.บ. (คुरुศาสตร์),
ศศ.ม. (พัฒนาสังคม), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
 - : ดร.อาภากร ปัญโญ, ศศ.บ. (การท่องเที่ยวและการโรงแรม),
ศศ.ม. (การบริหารและประเมินโครงการ), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๓ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาพรรณษะเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก ๒) ศึกษาความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎกตามจารีตพระพุทธศาสนา ๓) วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก เป็นการวิจัยเชิงศึกษาและวิเคราะห์โดยใช้ พระไตรปิฎกบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกแปลไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลไทยฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นหลัก เริ่มจากการศึกษาปัญหาแล้วจึงนำปัญหามาทำการศึกษาค้นคว้าหาพรรณษะ จากนั้นจึงศึกษาหาความสำคัญ แล้วจึงนำปัญหามาวิเคราะห์ โดยการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาต่อการศึกษาพระไตรปิฎก และสัมภาษณ์ด้านพรรณษะจากผู้เชี่ยวชาญด้านอรรถกถาจำนวน ๓ ท่าน

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าคัมภีร์อรรถกถามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการศึกษาพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถานั้นเป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรงเป็นตัวแทนของการแก้ปัญหาขั้นที่สองที่ใช้ในการตีความควบคู่กับพระไตรปิฎก ช่วยพิจารณาตัดสินความหมายของคำหรือประโยคนั้น ๆ ให้ถูกต้องอย่างแท้จริง อรรถกถายังเป็นที่ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับพุทธประวัติซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในพระไตรปิฎกซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับจารีตพระพุทธศาสนา โดยมีการอธิบายตามลำดับไป ทั้งคำศัพท์หรือถ้อยคำอธิบายข้อความ ชี้แจงความหมาย ขยายความ ในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก มีการเล่าเรื่องประกอบ อย่างมีระเบียบต่อเนื่องและไพเราะ พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเป็นไปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น อรรถกถาเป็นเหมือนสะพานหรือบันไดที่ช่วยให้ก้าวเข้าไปถึงพระไตรปิฎกและเป็นพจนานุกรมที่เก็บรักษาคำอธิบายตัวจริงตั้งแต่ดั้งเดิมไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

- Thesis Title** : An Analytical Study of the Importance of Commentaries to the Tipitaka Study
- Researcher** : Phra Nat Bodhiñāno (Potasai)
- Degree** : Master of Arts (Buddhist Studies)
- Thesis Supervisory Committee**
- : Phra Adhikarn Suchat Candasaro Dr.,
B.A. (Buddhist Studies), M.A. (Social Development),
Ph.D. (Buddhist Studies)
- : Dr. Apakorn Panyo, B.A. (Tourism and Hotel Studies),
M.A. (Project Management and Evaluation),
Ph.D. (Buddhist Studies)
- Date of Graduation** : March 3, 2019

Abstract

The thesis entitled “An Analytical Study of the Importance of Commentaries to the Tipitaka Study” consisted of three objectives. The study aimed: 1) to study the viewpoints on the commentaries to the Tipitaka study, 2) to study the importance of commentaries to the Tipitaka study according to Buddhist tradition, and 3) to analyze the importance of commentaries to the Tipitaka study.

This is an educational research that was created through the descriptive analysis of the Tipitaka in Pali version of Mahachulalongkornrajavidyalaya University (MCU), Tipitaka in Thai version of MCU and commentaries in Thai version of MCU. The research was conducted by studying problems and its viewpoints, followed by finding and analyzing its importance through pointing out the importance of commentaries to the Tipitaka study. The research also involved interviewing 3 experts in commentaries.

From the study, it showed the importance of commentaries to the Tipitaka study as commentaries gave a direct explanation in Tipitaka. This helped solving problem in interpreting the Tipitaka. Commentaries helped defining the meaning of each word or sentence in a correct way. It was also a compilation of information about Buddhist history and tradition that was scattered all over the Tipitaka by explaining,

clarifying and construing, in order, of words, idioms, texts in Vinaya Piṭaka, Sutta Piṭaka and Abhidhamma Piṭaka. In commentaries, there was also a melodic storytelling that linked with the origin and development of the story in order to let the readers understand clearer of the word of the Buddha or stories in the Tipitaka. Commentaries was considered as a bridge or a ladder that helped to approach the Tipitaka and was a dictionary that preserved the original descriptions as many as possible.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก” ฉบับนี้ สำเร็จลงได้อย่างสมบูรณ์ด้วยความกรุณาเป็นอย่างยิ่งจาก พระอธิการสุชาติ จนุทสโร, ดร. และ ดร.อาภากร ปัญโญ คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย พระมหาสมบุรณ์ วุฒติกโร, ดร. คณะบดีบัณฑิตวิทยาลัย รศ.ดร.บุญย์ นิลเกษ อาจารย์อาวุโส อดีตอาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รศ.ดร.ปรุทม์ บุญศรีตัน หัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผศ.ดร.สยาม ราชวัตร อาจารย์ประจำภาควิชาการด้านปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ ผศ.ดร.ประทีป พิษทองกลาง อาจารย์กลุ่มวิชาสังคมศาสตร์ คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา อาจารย์ผู้สอน ดร.สมจันท์ ศรีปรัชญานนท์ ดร.ติลก บุญอ้อม และ พระมหาภิรติ วรกิตติ ที่ได้ให้คำแนะนำปรึกษาตลอดจนตรวจปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย จนทำให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้ สำเร็จสมบูรณ์และมีคุณค่า ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ และขออนุโมทนาขอบคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ พระราชธรรมมาลังการ ที่ให้การเอื้อเฟื้อในด้านสถานที่ศึกษา พร้อมทั้งคณาจารย์และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่ให้ความเอื้อเฟื้อทุกอย่างโดยตลอดมา และขอขอบคุณกัลยาณมิตรทุกท่านและห้องสมุด มจร.วิทยาลัยสงฆ์ลำปาง ที่ให้หยิบยืมด้านตำราและเอกสาร จนผู้วิจัยสามารถค้นคว้าอย่างเต็มที่

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากการศึกษาวิจัยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษาเชื่อมั่นว่า ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเป็นสาระดีแก่พุทธศาสนิกชนตามสมควรแก่สติปัญญาของผู้ใคร่ต่อการศึกษาทั้งหลายให้เกิดปัญญาญาณ ให้สำเร็จเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาต่อไป ฉะนั้น หากมีความสำเร็จใด ๆ เกิดขึ้น ก็เริ่มต้นจากความเมตตาของท่านทั้งหลายที่กล่าวมาทั้งหมดนี้

ขอผลานิสงส์แห่งคุณงามความดีอันเกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้เขียนขอน้อมบูชาคุณพระรัตนตรัย บูชาคุณบิดามารดา และครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่ผู้วิจัยไม่สามารถที่จะเอ่ยนามได้ และขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้จงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสืบไป

พระนาถ โปธิญาโณ (โปทาสาย)

๓ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๕
๑.๓ วัตถุประสงค์ในการวิจัย	๖
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๖
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๗
๑.๖ ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๙
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากงานวิจัย	๑๒
บทที่ ๒ ประวัติและความเป็นมาของคัมภีร์อรรถกถาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓
๒.๑ ความหมายของอรรถกถา	๑๓
๒.๒ ความเป็นมาของคัมภีร์อรรถกถา	๑๔
๒.๓ การจัดลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๙
๒.๓.๑ คัมภีร์ดั้งเดิมคือบาลี	๒๐
๒.๓.๒ คัมภีร์อรรถกถา	๒๐
๒.๓.๓ คัมภีร์ฎีกา	๒๑
๒.๓.๔. คัมภีร์อนุฎีกา	๒๒
๒.๓.๕. คัมภีร์อื่น ๆ	๒๒
๒.๔ คัมภีร์อรรถกถาในฐานะคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๕

๒.๕ การจัดทำหมวดหมู่คัมภีร์อรรถกถากับการอธิบายพระไตรปิฎก	๓๐
๒.๕.๑ โครงสร้างพระไตรปิฎก	๓๐
๒.๕.๒ คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก	๓๓
๒.๖ ประวัติและสาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาหมวดพระวินัยปิฎก	๓๕
๒.๖.๑ ความเป็นมาของพระวินัยปิฎก	๓๕
๒.๖.๓ คัมภีร์ชั้นพระบาลี	๓๘
๒.๖.๔ ชั้นคัมภีร์อรรถกถา	๓๙
๒.๖.๕ ประโยชน์ของพระวินัย	๔๐
๒.๗ ประวัติและสาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาหมวดพระสุตตันตปิฎก	๔๐
๒.๗.๑ ความเป็นมาของคัมภีร์อรรถกถาหมวดพระสุตตันตปิฎก	๔๐
๒.๗.๒ ความหมายของพระสุตตันตปิฎก	๔๔
๒.๗.๓ คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับพระสุตตันตปิฎก	๔๕
๒.๘ ประวัติและสาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาหมวดพระอภิธรรมปิฎก	๔๖
๒.๘.๑ กำเนิดพระอภิธรรม	๔๖
๒.๘.๒ ความหมายของพระอภิธรรมปิฎก	๔๗
๒.๘.๓ พระอภิธรรมปิฎก	๔๘
๒.๘.๔ โครงสร้างของพระอภิธรรม	๔๘
๒.๘.๕ พระอภิธรรมปิฎกชั้นอรรถกถา	๔๙
๒.๘.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาอภิธรรม	๔๙
๒.๙ ทรรศนะเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก	๕๐
๒.๑๐ สรุป	๕๖

บทที่ ๓ ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎกตามจารีตพระพุทธศาสนา

เถรวาท	๕๘
๓.๑ ความสำคัญของอรรถกถา	๕๘
๓.๒ ความสำคัญของอรรถกถาต่อการศึกษาพระไตรปิฎก	๕๙
๓.๒.๑ ความสำคัญของอรรถกถาต่อการศึกษาพระวินัยปิฎก	๖๑
๓.๒.๒ ความสำคัญของอรรถกถาต่อการศึกษาพระสุตตันตปิฎก	๖๔
๓.๓.๔ ความสำคัญของอรรถกถากับการรักษาพุทธพจน์	๖๘
๓.๓.๕ ความสำคัญของอรรถกถากับการตีความหลักคำสอน	๗๑
๓.๓ ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาตามจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท	๗๓
๓.๓.๑ ความสำคัญของอรรถกถาต่อจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท	๗๓

๓.๓.๒	ความสำคัญของอรรถกถาต่อพุทธวิธีการสอน	๘๑
๓.๓.๓	ความสำคัญของอรรถกถากับศิลปวัฒนธรรม	๘๔
๓.๓.๔	ความสำคัญของอรรถกถากับประเพณีและพิธีกรรม	๘๖
๓.๓.๕	ความสำคัญของอรรถกถาต่ออิทธิพลของคนในสังคม	๑๐๐
๓.๓.๖	ความสำคัญของอรรถกถากับการปฏิบัติตนของคนในสังคม	๑๐๔
๓.๓.๗	ความสำคัญของอรรถกถากับการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย	๑๐๙
๓.๔	สรุป	๑๑๒
บทที่ ๔ ๑๑๕		
๔.๑	วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถา	๑๑๕
๔.๒	วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาในพระวินัยปิฎก	๑๑๗
๔.๓	วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาในพระสุตตันตปิฎก	๑๒๑
๔.๔	วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาในพระอภิธรรมปิฎก	๑๒๓
๔.๕	วิเคราะห์ความสำคัญของอรรถกถากับการตีความหลักคำสอน	๑๒๗
๔.๖	วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถากับการศึกษาพระไตรปิฎก	๑๒๙
๔.๗	สรุป	๑๓๐
บทที่ ๕ วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก		๑๓๓
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๓๓
๕.๑.๑	ทรรศนะ	๑๓๓
๕.๑.๒	ความสำคัญ	๑๓๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๔๐
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้	๑๔๐
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป	๑๔๐
บรรณานุกรม		๑๔๒
ภาคผนวก		
ภาคผนวก ก.	หนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย	๑๔๖
ภาคผนวก ข.	รูปภาพลงพื้นที่สัมภาษณ์	๑๕๐
ประวัติผู้วิจัย		๑๕๓

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
ตารางที่ ๑ วิจารณ์อรรถกถา	๒๗
ตารางที่ ๒ สังคหอรรถกถา	๒๘
ตารางที่ ๓ อาบัติ มี ๗ ประการ เรียงลำดับตามโทษหนักเบา	๓๖
ตารางที่ ๔ คัมภีร์ชั้นพระบาลี จัดแบ่งเนื้อหาออกเป็นพระวินัยปิฎกได้ ๘ เล่ม	๓๘
ตารางที่ ๕ ชั้นคัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์อธิบายความหมายและสาระสำคัญในพระไตรปิฎก	๓๙
ตารางที่ ๖ คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับพระสุตตันตปิฎก	๔๕
ตารางที่ ๗ การอธิบายอรรถกถาในพระวินัยปิฎก	๖๑
ตารางที่ ๘ การอธิบายอรรถกถาในพระสุตตันตปิฎก	๖๔
ตารางที่ ๙ การอธิบายอรรถกถาในพระอภิธรรมปิฎก	๖๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ ๒๕๒๕ และ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปลไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๔ การอ้างอิงใช้ระบบการระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ดังตัวอย่าง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐ หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ ข้อ ๙๐ หน้า ๕๐ ซึ่งมีตามลำดับคัมภีร์ดังนี้

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑-๒	วิ.มหาว. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๘	วิ.ป. (บาลี) =วินัยปิฎก	ปรีวารวคคปาลี	(ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.ส. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีสกขนธวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
๑๒	ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ส.อ. (บาลี) =ทีฆนิกาย	สุมจลวิลาสินี สีสกขนธวคคอกฎกถาปาลี	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (บาลี) =ทีฆนิกาย	สุมจลวิลาสินี มหาวคคอกฎกถาปาลี	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.อ. (ไทย) =อังกุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี ทุกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.วิ.อ. (บาลี) =ชุตทุกนิกาย	ปรมตลทีปนี วิมานวตถุฎกถาปาลี	(ภาษาบาลี)
ช.ธ.อ. (ไทย) =ชุตทุกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ค. คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อภาษาอังกฤษ

คำย่อ	คำเต็ม	ความหมาย	หมายเหตุ
ed.	editor	บรรณาธิการ, ผู้จัดพิมพ์	พหูพจน์ใช้ eds.
ibid.	ibidem	เรื่องเดียวกัน	
loc.cit.	loco citato	อ้างแล้ว	

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์หลักที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระพุทธศาสนา เพราะได้ประมวลพระพุทธพจน์อันเป็นสัจธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างครบถ้วน และสมบูรณ์ที่สุดยิ่งกว่าคัมภีร์อื่นใด นอกจากนี้ พระไตรปิฎก ยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องยืนยันถึงวิสัยกาลของพระพุทธศาสนาว่าได้อุบัติขึ้น และดำรงอยู่สืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนานเพียงใด ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงนับเป็นมรดกอันล้ำค่าที่พุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่า ทั้งที่เป็น บรรพชิต และคฤหัสถ์ควรช่วยกันเชิดชู ทะนุบำรุง และหมั่นศึกษาพระปริยัติสัทธรรมให้เข้าใจอย่างถ่องแท้

ภายหลังพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เหล่าพระอรหันต์ทั้งหลายมี พระมหากัสสปะ เป็นต้น ได้ประชุมสงฆ์เพื่อรวบรวมคำสอนของพระพุทธองค์ให้เป็นหมวดหมู่เรียกว่า “การสังคายนา” เป็นเหตุให้เกิดคัมภีร์พระพุทธศาสนาในการสังคายนาพระธรรมวินัยในครั้งต่อ ๆ มา คือ “พระไตรปิฎก” แปลว่า คัมภีร์ที่บรรจุพระพุทธพจน์ (และเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา) ๓ ชุด หรือ ประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย ๓ หมวด กล่าวคือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก^๑

พระอรธกถาจารย์ผู้ทราบพุทธาธิบาย ทั้งโดยอรรถและพยัญชนะนี้แห่งพระพุทธวจนะ เพราะการศึกษาจำต้องสืบต่อกันมาตามลำดับ มีฉันทะอุตสาหะอย่างสูงมาก ได้อรรถาธิบายพระพุทธวจนะในพระไตรปิฎกส่วนที่ยากแก่การเข้าใจ ให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้ศึกษาและปฏิบัติ ความสำคัญแห่งคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาจึงมีลดหลั่นกันลงมา คือ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๐.

๑. พระสูตร คือพระพุทธรวณะที่เรียกว่า พระไตรปิฎก ทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

๒. สุตตานะโลม คือคัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์รจนาขึ้น อธิบายข้อความที่ยากในพระไตรปิฎก

๓. อาจารย์วาท วาทะของอาจารย์ต่าง ๆ ตั้งแต่ชั้นฎีกา อนุฎีกา และบูรพาจารย์ในรุ่นหลัง

๔. อัตโนมติ ความคิดเห็นของผู้พูด ผู้แสดงธรรมในพระพุทธานุศาสน์

กาลต่อมาที่มีการอธิบายธรรมประเภทอาจารย์วาท คือ ถ้อยคำที่อาจารย์ของตนสอนไว้กับอัตโนมติ ว่าไปตามมติของตนกันมากขึ้น ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะคัมภีร์พระพุทธานุศาสน์ที่เป็นหลักสำคัญ คือ พระไตรปิฎกและอรรถกถามีไม่แพร่หลาย อรรถกถาส່ว่นมากยังคงเป็นภาษาบาลี คนมีฉันทะในภาษาบาลีน้อยลง สำนวนภาษาบาลีที่แปลออกมาแล้วยากต่อการทำความเข้าใจของคนที่ไม่ได้ศึกษามาก่อน ขาดกัลยาณมิตรที่เป็นสัตบุรุษในพระพุทธานุศาสน์ เป็นต้น อีกทั้งการอธิบายธรรมที่เป็นผลจากการตรัสรู้ของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นอันตรายมาก เพราะโอกาสที่จะเข้าใจผิด พุตผิด ปฏิบัติผิด มีได้ง่าย พระไตรปิฎกเป็นเหมือนรัฐธรรมนูญ กฎหมายทั่วไปจะขัดแย้งกับกฎหมายรัฐธรรมนูญไม่ได้ฉันทะ การอธิบายธรรมขัดแย้งกับพระไตรปิฎก พุทธศาสนิกชนที่ติดย่อมถือว่าทำไม่ได้เช่นกันฉันทะ^๒ และเมื่อพระพุทธรวณะอันปรากฏในพระไตรปิฎกแพร่หลายออกมานั้น จึงเกิดมีการแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาขึ้นในรูปภาษาไทย เพื่อให้ความรู้ความเข้าใจพระพุทธานุศาสน์ตรงตามหลักที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและที่พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ และเพื่อให้เกิด ทิฎฐิสามัญญตา ความเสมอภาคในด้านทิฎฐิ และศีลสามัญญตา ความเสมอภาคในด้านศีล ของชาวพุทธทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์

คัมภีร์อรรถกถา คือ หนังสือคู่มือการศึกษาพระไตรปิฎกที่โบราณจารย์ตั้งแต่สมัยพุทธกาล เป็นต้นมาได้รจนาขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของคำศัพท์ที่เข้าใจยาก และความหมายของวลีประโยค หรือข้อความที่มีนัยสลับซับซ้อน อาจทำให้เข้าใจผิด และแปลความหมายผิดไปจากพระพุทธานุศาสน์ในบริบทนั้น ๆ ได้^๓ คัมภีร์อรรถกถา เป็นคัมภีร์ที่รวมคำอธิบายเกี่ยวกับพระไตรปิฎกที่ท่านโบราณจารย์ได้อธิบายขยายความไว้ โดยการยกเอาศัพท์บ้าง วลีบ้าง ประโยคบ้าง ในพระไตรปิฎกที่เห็นว่าควรอธิบายเพิ่มเติม หรือที่เนื้อความยังไม่กระจ่างชัด มาตั้งเป็นหัวข้อหรือบทตั้ง แล้วอธิบายขยายความเท่าที่เห็นว่าควรอธิบาย หรือเพิ่มเติมเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศัพท์ วลี หรือประโยคนั้น

^๒ วิมหาวิ. (ไทย) คำนำ.

^๓ มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมณตปาสาทิกา ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า คำปรารภ.

ให้ชัดเจนขึ้น เพื่อผู้ศึกษาพระไตรปิฎกในส่วนนั้นจะได้เข้าใจ หรือได้รู้เรื่องราวประกอบละเอียดพิสดารขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเข้าใจธรรมะ เรื่องราว เหตุการณ์อันเป็นที่มาหรือเกี่ยวข้องกับธรรมะข้อนั้นในพระไตรปิฎกได้กระจ่างแจ่มยิ่งขึ้น ฉะนั้น คัมภีร์อรรถกถา หรือเรียกสั้น ๆ ว่า อรรถกถา จึงมีประโยชน์ต่อการอ่าน หรือการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นอย่างมาก เพราะช่วยไขความในส่วนที่เป็นปัญหา และช่วยเพิ่มเติมเรื่องราวเนื้อหาบางเรื่องบางตอนที่อาจจะไม่ได้บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกให้สมบูรณ์ขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน คัมภีร์อรรถกถาก็ได้มีเฉพาะคำอธิบายศัพท์ วลี หรือประโยคต่าง ๆ ของพระไตรปิฎกเท่านั้น แต่ท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลายยังได้แสดงทรรศนะทางธรรมและอื่น ๆ ของท่านมากบ้างน้อยบ้างไว้ในคัมภีร์นั้น ๆ ด้วย

ฉะนั้น คัมภีร์อรรถกถาจึงเป็นแหล่งความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญรองลงมาจากพระไตรปิฎก และใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงกันอย่างแพร่หลายในการศึกษาพระพุทธศาสนาเช่น ในอรรถกถาชาดก “ชาดกในพระไตรปิฎกนั้นเป็นตัวแก่นของชาดก ได้แก่ พุทธพจน์ และคำโต้ตอบกันก็เป็นพุทธพจน์ ไม่มีเรื่องเล่าประกอบเหมือนในอรรถกถาชาดก”^๔ ชาดกในพระไตรปิฎกจำต้องอาศัยอรรถกถาเพื่ออธิบายเนื้อเรื่องของชาดกให้สมบูรณ์มีรายละเอียดและเพิ่มสุนทรียะในการอ่านเพื่อทำความเข้าใจในหลักธรรมที่สอดแทรกมากับเรื่องได้มากขึ้นในหมู่พุทธศาสนิกชน “อรรถกถาดังกล่าวข้างต้นนี้เรียกว่า อรรถกถาชาดก เชื่อกันว่าเป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์ที่แต่งตามคำอาราธนาของพระอัสสสิ พระพุทธมิตตะและพระพุทธปิยะ”^๕

ทรรศนะของผู้ศึกษาคัมภีร์อรรถกถา มี ๒ ทรรศนะคือ เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ดังท่านพระอาจารย์ศีกฤทธิ โสตถิโณ ได้ให้สัมภาษณ์ในรายการ “ขยายข่าว” ว่า “ท่านฟังคำของพระพุทธเจ้าอย่างตรงไปตรงมาเท่านั้น”^๖ และได้อ้างพระสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย สุตตันตะเหล่าใดที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภตกาพย์ กลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร

^๔ พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), “ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลของพระไตรปิฎก”, พุทธจักร, ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๙ (กันยายน ๒๕๓๕): ๗ - ๘.

^๕ อ้างจาก บรรจบ บรรณรุจิ, “ผลงานของพระพุทธโฆษาและพระเถรอาจารย์ร่วมสมัย: ศึกษาเฉพาะกรณีศึกษาในเมืองไทย”, ในรวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนาและปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๗๕.

^๖ อ้างจาก พระอาจารย์ ศีกฤทธิ โสตถิโณ, ให้สัมภาษณ์ในรายการ “ขยายข่าว”, ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๗, (นาที่ที่ ๑๗.๔๕).

เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก เมื่อมีผู้นำสุดต้นตอเหล่านั้นมากล่าวอยู่ เธอจักไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และจักไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่คนควรศึกษาเล่าเรียน”^๗

พระพุทธเจ้าไม่ทรงห้ามอรรถกถาเสียทีเดียว เห็นได้จากพระสูตรที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงไว้ในอรรถกถาพระสูตรว่า “ ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความพินเพื่อนเลือนหายแห่งพระสัทธรรม ๒ อย่างเป็นไฉน ? คือ บทพยัญชนะที่ตั้งไว้ไม่ดี ก็ย่อมเป็นอันนำมาไม่ดี ๑ อรรถที่นำมาไม่ดี ๑ ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความพินเพื่อนเลือนหายแห่งพระสัทธรรม ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน ไม่เลือนหายแห่งพระสัทธรรม ๒ อย่างเป็นไฉน ? คือบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดี ๑ อรรถที่นำมาดี ๑ แม้เนื้อความแห่งบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดีแล้วก็ย่อมเป็นอันนำมาดี ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน ไม่เลือนหายแห่งสัทธรรม”^๘

และพระสูตรที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่คัดค้านอรรถและธรรมโดยสูตรซึ่งตนเรียนไว้ไม่ดี ด้วยพยัญชนะปฏิรูปนั้น ชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อมิใช่ประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุนั้นยังจะประสบบาปเป็นอันมาก และทั้งชื่อว่า ทำสัทธรรมนี้ให้อันตรธานไปอีกด้วย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่อนุโลมอรรถและธรรมโดยสูตรซึ่งตนเรียนได้ดีด้วยพยัญชนะปฏิรูปนั้นชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อประโยชน์ของชนมาก เพื่อความสุขของชนมาก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุพวกนั้นประสบบุญเป็นอันมาก ทั้งชื่อว่า ดำรงสัทธรรมนี้ไว้อีกด้วย”^๙

พระพุทธทวณะว่าโดยสภาพแห่งธรรมแล้ว เป็นธรรมที่ลึกซึ่งรู้ได้ยาก ดังปรากฏพุทธดำรัสว่า “อธิโคโต โข มยาโย ธมโม คมภีโร ทุทโทโส ทุรณุโพโธ สนโต ปณินโต อตถกาวจโร นิบุโณ ปณชตเวทนีโย ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ่ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้”^{๑๐} พระอรรถกถาจารย์ผู้รู้พุทธาธิบายทั้งโดยอรรถและพยัญชนะแห่ง พระพุทธทวณะ ได้อรรถาธิบายพระพุทธทวณะที่เป็นบาลีพระไตรปิฎกส่วนที่ยากต่อการเข้าใจให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้ศึกษา จึงเกิดลำดับคัมภีร์อธิบายลดหลั่นกันลงมาตามลำดับชั้น จัดเป็นคัมภีร์

^๗ ทุก.อ. ๒๐/๘๒/๒๘๒ อ้างจาก พระอาจารย์ คีฤทธิ โสติณโณ, ให้สัมภาษณ์ในรายการ “ขยายข่าว”, ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๗, (นาที่ที่ ๑๔.๔๐).

^๘ อัง.เอก-ทุก. (ไทย) ๓๓/๒๖๖/๓๐๓.

^๙ อัง.เอก-ทุก. (ไทย) ๓๓/๒๘๖/๓๕๖.

^{๑๐} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ทีปนี ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์สัททาวิเสส^{๑๑}

เนื่องจากเรื่อง “อรรถกถา” มีผู้ค้นคว้าทำมาเป็นหนังสือ และงานวิจัยเป็นจำนวนมากแล้ว ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจึงมีการเพิ่มเติมในส่วนที่ขาดไป เช่น การวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถา มีการยกตัวอย่างจากบาลีในพระไตรปิฎกที่จำเป็นต้องมีอรรถกถาในการอธิบาย หรือเพิ่มเติมจึงจะมีความสมบูรณ์และทำให้มีความเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น และทำให้เห็นความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่ใช้ในการศึกษาพระไตรปิฎกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น งานวิจัยนี้ไม่ละทิ้งในรายละเอียดต่าง ๆ คือ ผู้ศึกษาจะได้ทราบอันดับชั้นของคัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์อรรถกถามีหน้าที่อะไร คัมภีร์อรรถกถาเกิดขึ้นมาเมื่อไหร่ และสมบูรณ์ในตอนไหน คัมภีร์อรรถกถานั้นเกิดมาจากไหน ใครเป็นบุคคลสำคัญในด้านอรรถกถา ได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเมื่อไหร่ คัมภีร์อรรถกถานั้นแบ่งเป็นกี่ประเภท อะไรบ้าง คัมภีร์อรรถกถาได้มีการจัดหมวดหมู่อย่างไร ตามทรรศนะคติของผู้คนส่วนมากนั้นมีความคิดเห็นอย่างไรในคัมภีร์อรรถกถา ในคัมภีร์อรรถกถานั้นมีส่วนสำคัญต่อจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาทและมีความสำคัญต่อการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างไร

ดังนั้น ด้วยความสำคัญของการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาดังกล่าวมา ผู้วิจัยจึงเห็นความจำเป็นในการศึกษาประมวลองค์ความรู้คัมภีร์อรรถกถาพระไตรปิฎก และเลือกบทเนื้อหาในพระไตรปิฎกและในคัมภีร์อรรถกถา เพื่อกำหนดเป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาวิเคราะห์หาความสำคัญกำหนดประเด็นปัญหา โดยอาศัยสาระสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในการวิเคราะห์ อันจะเป็นข้อมูลสำคัญในการพัฒนาการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์อรรถกถาของผู้ศึกษาต่อไป

๑.๒ คำถามวิจัย

๑.๒.๑ ทรรศนะเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นอย่างไร

๑.๒.๒ ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างไร

๑.๒.๓ วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นอย่างไร

^{๑๑} สุชีพ ปุณฺณานุกาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑-๒๕.

๑.๓ วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาพรรณษะเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

๑.๓.๒ เพื่อศึกษาความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎกตามจารีต
พระพุทธานุศาสนานเถรวาท

๑.๓.๓ เพื่อวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ผสมสัมภาษณ์เชิงลึกผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา (In-depth Interview) โดยผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

๑) ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่ได้มาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกของสำนักต่างๆ ดังนี้

ก) พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ พ.ศ. ๒๕๒๕

ข) พระไตรปิฎกแปลไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๔

ค) พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๔

๒) ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ด้านขอบเขตทางพระพุทธศาสนา ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารงานเขียนของผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา หนังสือตำรา บทความ บทสัมภาษณ์ และเอกสารวิชาการ ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อประกอบการวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก โดยมีขอบเขตเนื้อหาที่ต้องการวิจัยดังต่อไปนี้

๑) ศึกษาพรรณษะเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

๒) ศึกษาความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

๓) วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก โดยการวิเคราะห์ด้านเนื้อหา และความสำคัญ โดยอ้างอิงจากคัมภีร์อรรถกถาในพระไตรปิฎก

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูล

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาศึกษาพระศนะเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา และคัมภีร์อรรถกถา เพื่อให้พระศนะต่อความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถา และวิพากษ์ประเมินงานวิจัย เพื่อนำมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทั้งสิ้น ๓ ท่าน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

คัมภีร์อรรถกถา หมายถึง คัมภีร์ที่รวบรวมคำอธิบายความในพระไตรปิฎกภาษาบาลี จัดเป็นแหล่งความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญรองลงมาจากพระไตรปิฎก และใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงอย่างแพร่หลาย ในวงการศึกษพระพุทธศาสนา

ความสำคัญ หมายถึง เป็นพิเศษกว่าธรรมดา มีคุณค่า มีชื่อเสียง ควรกำหนดจดจำ เข้าใจ คะเน คาคว่า เครื่องหมาย เครื่องจดจำ

วิเคราะห์ หมายถึง ใคร่ครวญ ไตร่ตรอง พิจารณา แยกออกเป็นส่วน ๆ เพื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้ง

๑.๖ ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระศนะคติที่มีต่ออรรถกถาในการศึกษาพระไตรปิฎก และความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎกตามจารีตพระพุทธศาสนา ซึ่งได้มีผู้สนใจศึกษาในแง่มุมที่แตกต่างกันไป งานวิจัยของแต่ละบุคคลหรือแต่ละกลุ่มสามารถเสริมความรู้แก่กันและกันได้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระวินัยปิฎก” ว่าคัมภีร์อรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์รจนาขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของสาระสำคัญในพระไตรปิฎก ในคัมภีร์อรรถกถาพระวินัย ซึ่งมีชื่อคัมภีร์และประเภทคัมภีร์ ดังนี้

สมันตปาสาทิกา (ภาค ๑-๓) กังขาวิตรณีย์อรรถกถา วินยสังกัอรรถกถา วินยวินิจฉยะ อุตตรวินิจฉยะ ขุททลสิกขา มูลลสิกขา^{๑๒}

กรมการศาสนา กล่าวไว้ในหนังสือ “ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์” ว่า คัมภีร์อรรถกถาของพระไตรปิฎกมี ๒ ประเภท คือ อรรถกถาภาษาสิงห์โบราณ ซึ่งต้นฉบับอันตรธานหมดแล้ว และอรรถกถาสมัยพระพุทธโฆษาจารย์และพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ อย่างไรก็ตาม หากยอมรับว่า อรรถกถาได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล อรรถกถาก็เป็นคัมภีร์ร่วมยุคเดียวกับพระไตรปิฎก แต่ถ้าถือตามประวัติของวรรณคดีบาลี คัมภีร์อรรถกถาก็เป็นอีกยุคหนึ่งที่สืบต่อจากยุคพระไตรปิฎก^{๑๓}

สุภาพรณ ณ บางช้าง กล่าวไว้ในหนังสือ “ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา” ว่า เมื่อพระมหินทเถระนำพุทธศาสนามาตั้งมั่นในลังกาพร้อมกับการนำพระไตรปิฎกมาก็ได้นำเอาอรรถกถาทั้งหมดเข้ามาเผยแพร่ด้วย และเพื่อความสะดวกของชาวลังกาในการศึกษาคัมภีร์เหล่านี้ได้มีการแปลอรรถกถาบาลีนี้ออกเป็นภาษาสิงห์มีการรักษาสวดจำต่อมาอย่างถูกต้อง เมื่อพุทธศาสนาในลังกาแตกแยกเป็น ๒ ฝ่าย คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงห์ก็ได้รับการเก็บรักษาไว้กับฝ่ายมหาวิหารและได้รับการจารเป็นลายลักษณ์อักษรลงในใบลาน พร้อมกับการจารพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรก^{๑๔}

พระพุทธโฆษาจารย์, (แปลโดยพระเทพเวที จวน อุฏฺฐายี) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “สมันตปาสาทิกา” สรุปความได้ว่า เป็นอรรถกถาแก่พระวินัยปิฎกทั้ง ๕ คัมภีร์ คือ ภิกขุวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จุลวรรค และปริวาร พระพุทธโฆษาจารย์แต่งสมันตปาสาทิกาชั้นก่อนอรรถกถาเล่มอื่น ๆ เพราะวินัยเป็นรากฐานศรัทธาของชาวพุทธ และได้แต่งขึ้นเมื่อประมาณพุทธศักราช ที่ ๙๒๗ - ๙๓๓ ในสมัยพระเจ้าสิริपाल แห่งที่เมืองอนูราชปุระ ประเทศลังกา โดยคำอาราธนาของ พระพุทธสิริ ใช้เวลาแต่ง ๑ ปีจึงสำเร็จ คือเริ่มแต่งเมื่อปีที่ ๒๐ ของ พระเจ้าสิริपाल และสำเร็จเมื่ออย่างเข้าปีที่ ๒๑ กล่าวกันว่า ท่านใช้คัมภีร์อรรถกถาเดิมที่เรียกว่าโบราณอรรถกถา ชื่อ มหาปัจจรีและกुरुณีภาษาสิงห์เป็นโครงร่าง คัมภีร์สมันตปาสาทิกาแบ่งออกเป็น ๓ ภาค ภาคที่ ๑ อธิบายขยายความที่เป็นประเด็นสำคัญในคัมภีร์มหาวิภังค์ เฉพาะพาหิรนิทาน เวยฺยชกัณท์ และปาราชิกกัณท์ ภาคที่ ๒ อธิบายขยาย

^{๑๒} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระวินัยปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓.

^{๑๓} กรมการศาสนา, **ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี**, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๒๖๔-๒๖๗.

^{๑๔} สุภาพรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๗๒.

ความที่เป็นประเด็นสำคัญในคัมภีร์มหาวิงค์ ตั้งแต่สังฆทิสเสสกันท์ จนถึงเสขิกกันท์ และในภิกขุณีวิงค์ ภาคที่ ๓ อธิบายขยายความที่เป็นประเด็นสำคัญในคัมภีร์มหาวรรค คัมภีร์จุฬวรรค และคัมภีร์ปริวาร^{๑๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง” ว่า พระไตรปิฎกบาลี ที่เป็นเนื้อตัวจริงต้นเดิมนั้น จำเป็นต้องเข้าให้ถึง และจะต้องรักษาไว้ให้คงมั่นยืนตัวเป็นหลักตลอดไป อรรถกถา อันเสมือนสะพานเหมือนบันไดที่ช่วยให้ก้าวเข้าไปถึงพระไตรปิฎกบาลี เป็นอุปกรณ์ที่ไม่อาจขาดไป ละทิ้งไม่ได้ พระไตรปิฎกภาษาไทย ช่วยทอดสะพานตั้งบันไดของอรรถกถาให้เราก้าวได้ไปถึงพระไตรปิฎก ตัวจริงที่เป็นบาลีไม่ใช่เป็นตัวสะพาน ไม่ใช่เป็นตัวบันได ที่จะแทนที่ให้ทิ้งอรรถกถาไปได้ ไม่ต้องพูดถึงจะแทนพระไตรปิฎกบาลี ก่อรูปร่างตั้งตัวขึ้นได้แล้ว อยู่ในช่วงกาลแห่งงานตรวจชำระแต่งแก้ ที่พึงร่วมช่วยกันพาก้าวสู่ความสมบูรณ์^{๑๖}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระวิวัฒน์ อดตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต) ได้กล่าวถึงความสำคัญในการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวិเคราะห์หลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท” จากผลการศึกษาพบว่า พระอรรถกถาจารย์ให้ความสำคัญในการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทว่าเพื่ออธิบายความพระคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้กับผู้ที่กำลังศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทนี้ มีตัวอย่างของการให้ผลของกรรมที่สามารถยกมาศึกษาได้ ๘๖ ตัวอย่างด้วยกัน และสามารถวิเคราะห์จำแนกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และสังเคราะห์เข้ากับหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาได้หลายกรณี นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกการให้ผลของกรรมที่มีส่วนสัมพันธ์กับเวลาให้ผลของกรรมซึ่งมีทั้งให้ผลในชาตินั้น และมีทั้งให้ผลแบบข้ามภพข้ามชาติ การอธิบายเรื่องกรรมของพระพุทธเจ้าจะมีปรากฏอย่างเห็นได้ชัดในพระคาถา ส่วนพระอรรถกถาจารย์ใช้วิธีการเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นประกอบ^{๑๗}

^{๑๕} พระพุทธโฆษาจารย์, ปัญจนสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย, (แปลโดย) พระเทพเวที จวน อุฏฐายี, (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๑๒.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง, (กรุงเทพมหานคร: วัฒญาณเวชกิจวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๔๑.

^{๑๗} พระวิวัฒน์ อดตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต), "การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ข.

พระวีรพรธน์ วุฑฒิมโธ (เขียรประโคน) ได้กล่าวถึง ความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง "อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย" ว่า ความเชื่ออรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทยนั้นสอดคล้องกับความเชื่อเป็นบ่อเกิดของประเพณีโดยกล่าวว่า อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทรวมถึงความเชื่อในศาสนาอื่นนั้น มีอิทธิพลต่อประเพณีไทยอย่างมาก และสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^{๑๘}

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล ได้อธิบายความสำคัญของการศึกษาคัมภีร์ธัมมปฏิฎกถา หรืออรรถกถาธรรมบท ว่ามีความสำคัญไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในธัมมปฏิฎกถา" พอสรุปใจความได้ว่า คัมภีร์ดังกล่าวเป็นแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และคตินิยมต่าง ๆ อธิบายเนื้อความที่ลึกซึ้งเข้าใจง่ายขึ้น เป็นชุมชนความคิดด้านศาสนา จริยธรรม และเป็นคัมภีร์ที่อธิบายลักษณะข้อธรรมที่มีความสำคัญของทุกบทจนเป็นที่ยอมรับของชาวพุทธทั้งในและต่างประเทศ เพราะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี เป็นคัมภีร์ที่ให้แนวคิดทางจริยธรรม^{๑๙}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมิตินิพล เนตรนิมิต ได้กล่าวถึง ความสัมพันธ์ของอรรถกถากับพระไตรปิฎกไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “บาลีศึกษาในอรรถกถาธรรมบท” พอสรุปใจความได้ว่า อรรถกถาธรรมบทสัมพันธ์กับพระไตรปิฎกอย่างแนบแน่น ผู้แต่งให้ความสำคัญต่อความเข้าใจไวยากรณ์ ถ้าหากผู้ศึกษาไม่เข้าใจไวยากรณ์จะไม่เข้าใจภาษา และความหมาย การอธิบายความมีสำนวนโวหารอุปมาอุปไมย มีตัวอย่างเสริมความ อธิบายนามธรรมให้เป็นรูปธรรมด้วยภาษาที่จับด้วยพุทธสุภาษิต ไวยากรณ์ถือว่าเป็นมาตรฐานของผู้ศึกษาภาษาบาลี อรรถกถาธรรมบทจึงเป็นแบบอย่างของผู้ศึกษาภาษาบาลี วิชาสัมพันธ์ไทย วิชาแปลมคธเป็นไทย และวิชาแปลไทยเป็นมคธ และจากการศึกษายังพบอีกว่า บาลีมีความสัมพันธ์กับภูเทวดา (ภาษา) ภาษาพูดของชนเผ่าตาคยะในสมัยโบราณ เป็นภาษาพูดไม่ใช่ภาษาหนังสือ คำว่า บาลี มีหลักฐานว่าในประเทศไทยเรียกมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ใช้เป็นชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นชื่อภาษา เป็นคำนาม และมีความหมายด้านไวยากรณ์ พระพุทธศาสนาเถรวาทใช้บาลี (บาลี) รองรับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

^{๑๘} พระวีรพรธน์ วุฑฒิมโธ, "อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย", วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๑.

^{๑๙} แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในธัมมปฏิฎกถา", วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

ซึ่งเรียกว่าพรหมจรรย์, ธรรมวินัย, นวังกส์ตฤศาสน์, พุทธวจนะ, ไตรปิฎก, ต้นติภาษา, ปาพจน์ และ ปริยัติธรรม^{๒๐}

ธานี สุวรรณประทีป ได้กล่าวถึง ของคัมภีร์อรรถกถาต่อการวิเคราะห์คุณค่าในด้านอธิบาย หลักธรรม ไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คัมภีร์สารัตถสมุจจยจตุภาณวารอรรถกถา: การแปลและการ วิเคราะห์” ได้กล่าวไว้ว่า คัมภีร์สารัตถสมุจจยจตุภาณวารอรรถกถารวบรวมหลักธรรม และ องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาประมวลไว้ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับพระไตรปิฎก อรรถกถา วิเคราะห์ คุณค่าในด้านรักษาและเผยแผ่พุทธศาสนา คัมภีร์สารัตถสมุจจยจตุภาณวารอรรถกถา ทำให้เข้าใจ เนื้อหาของพระปริตรที่ใช้สวดในพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ทั้งในประเทศศรีลังกา และประเทศไทย การสวดพระปริตรอันเป็นหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาจึงเป็นการรักษาให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ ตลอดไป ทั้งยังเป็นการเผยแผ่หลักธรรมในด้านการป้องกันภัยอันตราย การสวดพระปริตรหรือการสวด มนต์เป็นการอบรมจิตด้วยการระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยคือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และ พระสังฆคุณ พร้อมทั้งแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ อิทธิพลของการสวดพระปริตรมีอิทธิพลทั้งใน ด้าน พิธีกรรม และประเพณีต่อสังคมไทย การสวดพระปริตรในพิธีกรรมสำคัญ ๆ เป็นการสืบสานประเพณี และวัฒนธรรม อารังรักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ คัมภีร์สารัตถสมุจจยจตุภาณวาร อรรถกถา ช่วยสนับสนุนให้ทราบถึงความหมายบทสวดที่เกี่ยวกับการเจริญพระพุทธานต์ได้ศึกษา เรียนรู้แล้วเผยแผ่ ความจริงนี้เป็นการพัฒนาจิตเจริญปัญญา^{๒๑}

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปได้ว่า อรรถกถาสัมพันธ์กับ พระไตรปิฎกอย่างแนบแน่น ผู้แต่งให้ความสำคัญต่อความเข้าใจไวยากรณ์ มีการอธิบายความด้วย สำนวนโวหารอุปมาอุปไมย ขยายความนามธรรมให้เป็นรูปธรรม สอดคล้องกับ แม่ชีดวงพร คำหอม กุล ที่ได้ให้ทรรศนะคติไว้ว่า คัมภีร์ธัมมปฏิฐกถานั้นได้อธิบายเนื้อความที่ลึกซึ้งเข้าใจง่ายขึ้น เป็น ชุมชนความคิดด้านศาสนา จริยธรรม และเป็นคัมภีร์ที่อธิบายลักษณะข้อธรรมที่มีความสำคัญของทุก บท แต่จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดนั้นพบว่า ยังไม่มีผู้ใดเคย ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ ทรรศนะเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก และความสำคัญ ของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาวิจัยทรรศนะ เกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อ

^{๒๐} ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิต, "บาลีศึกษาในอรรถกถาธรรมบท", วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ก.

^{๒๑} ธานี สุวรรณประทีป, "คัมภีร์สารัตถสมุจจยจตุภาณวารอรรถกถา: การแปลและการวิเคราะห์", พุทธศาสตร์คุณบัญญัติ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๔๐๖.

การศึกษาพระไตรปิฎกตามจารีตพระพุทธรศาสนา และวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก ซึ่งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ล้วนเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดกรอบความคิดในการวิจัยต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาประมวลองค์ความรู้เนื้อหาคัมภีร์อรรถกถาพระไตรปิฎก ใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Document Research) เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีวิธีดำเนินการศึกษาดังนี้

๑.๗.๑ สัมภาษณ์เชิงลึกผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธรศาสนา และคัมภีร์อรรถกถา ๓ ท่าน เพื่อรวบรวมข้อมูลในทรรศนะเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

๑.๗.๒ ศึกษารวบรวมประมวลความรู้คัมภีร์อรรถกถาในพระไตรปิฎกที่แสดงสาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อจารีตพระพุทธรศาสนาเถรวาท

๑.๗.๓ คัดเลือกเนื้อหาวิเคราะห์ ตำรา คัมภีร์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอรรถกถา เป็นตัวอย่างประเด็นในการวิเคราะห์เนื้อหา ความหมาย และความสำคัญ ตามลักษณะของกรอบการวิเคราะห์

๑.๗.๔ นำเสนอผู้เชี่ยวชาญ ตรวจสอบความถูกต้อง ประเมินความสมบูรณ์ของถ้อยคำ และเนื้อหา

๑.๗.๕ ปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ จัดพิมพ์เข้ารูปเล่ม และนำเสนอผลการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากงานวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบทรรศนะเกี่ยวกับความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถา

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงความสำคัญของอรรถกถาต่อการศึกษาพระไตรปิฎกตามจารีตพระพุทธรศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

๑.๘.๔ สามารถนำผลผลงานวิจัยนี้ไปเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์วารสาร อันจะเป็นประโยชน์แก่สาธารณชนสืบต่อไป

บทที่ ๒

ประวัติและความเป็นมาของคัมภีร์อรรถกถา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของอรรถกถา

คำว่า อรรถกถา เขียนเป็นภาษาบาลีได้ว่า อฏฐกถา โดยตามพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายของคำว่าอรรถกถาธรรมบทไว้ว่า คือ “คัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก หรือเครื่องบอกความหมาย”^๑

คำว่า อฏฐ หมายถึง เนื้อความ ความหมาย^๒

คำว่า กถา หมายถึง ถ้อยคำ คำกล่าวคำอธิบาย^๓

ปทานุกรมพระไตรปิฎกฉบับ บาลี-ไทย ได้ให้คำจำกัดความ อฏฐกถา ว่า กถาอันเป็นลำดับแห่งการพรรณนาเนื้อความ, กถาอันเป็นลำดับแห่งการพรรณนาเนื้อความ อันเป็นนิทานและวัตถุตามศัพท์ เนื้อความ บท กถาอันเป็นลำดับแห่งการพรรณนาความพระบาลี พรรณนาแห่งบาลี อรรถกถาอรรถกถานี้มีปรากฏอยู่เสมอในสมัยพระพุทธเจ้า รู้กันว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงอรรถกถาเหมือนบาลี อรรถกถาจำแนกได้ ๒ อย่าง ดังนี้

๑) พุทธสัณนิทอฏฐกถา อรรถกถาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอง โดยอธิบายเนื้อความและอธิบายคุณ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๔.

^๒ ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓.

๒) อนุพุทธสาวณนิตอภุทธกถา ว่า สาวกสาวณนิตอภุทธกถา อรรถกถาที่พระมหาเถระทั้งหลายมีพระอัครสาวกเป็นต้น ผู้รู้แจ้งสัจจธรรม ได้นามว่า “อนุพุทธ” พรรณนาไว้โดยการอธิบายความและอธิบายคุณและโดยการสังคายนาเป็นต้น^๔

คำว่าอรรถกถา^๕ คือคำอธิบายพุทธพจน์ หรือหลักธรรมวินัย คัมภีร์อรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎก เนื้อหาของพระไตรปิฎกแต่ละเรื่องจะมีคำอธิบายขยายความในคัมภีร์อรรถกถา โดยท่านจะอธิบายทั้งคำศัพท์ อธิบายความหมายรวมทั้งขยายความพระไตรปิฎก พร้อมทั้งชี้แจงเหตุผลที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงเรื่องนั้น ๆ เพื่อช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจพระไตรปิฎกชัดเจนยิ่งขึ้น พระไตรปิฎกมีคัมภีร์อรรถกถาแต่ทั้งอธิบายความและบอกอาจารย์ผู้แต่งด้วย

เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๙ (พ.ศ. ๙๕๖) ได้มีการแต่งคำอธิบายพระไตรปิฎกที่เรียกว่าคัมภีร์อรรถกถาภาษามคธขึ้นโดยพระมหาเถระหลายรูป มี พระพุทธโฆสจารย์ และพระพุทโธตเถระเป็นต้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาของกุลบุตรรุ่นใหม่ เพราะเป็นอรรถกถาที่สมบูรณ์แบบทั้งด้านอรรถ (เนื้อหา) และพยัญชนะ (รูปศัพท์) ที่ยังคงความหมายเดิมของพระไตรปิฎกที่ผ่านการรวบรวมประมวลไว้โดยพระมหาเถระยุคแรก ซึ่งอรรถกถาเหล่านี้เป็นที่นิยมยอมรับของเหล่าพุทธศาสนิกชน มีการคัดลอกนำไปศึกษาและปริวรรต (แปล) เป็นภาษาที่ใช้ในประเทศนั้น ๆ อย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะในประเทศไทยมีการนำคัมภีร์อรรถกถามาใช้เป็นหลักสูตรสำหรับการศึกษาภาษาบาลีของพระภิกษุสามเณร เช่น อรรถกถาพระธรรมบท (อัมมปทัฏฐกถา) และสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย เป็นต้น กล่าวโดยสรุปว่า คัมภีร์อรรถกถานั้น หมายถึง คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญรองลงมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งมีขึ้นเพื่ออธิบายเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

๒.๒ ความเป็นมาของคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาธรรมบท เป็นปกรณ์ที่พระอรรถกถาจารย์แต่งขึ้นโดยมีนิทานประกอบเพื่ออธิบายความพระไตรปิฎก มีพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก ดังนั้นที่มาหรือต้นกำเนิดของคัมภีร์อรรถกถานั้นได้มีมาเป็นลำดับดังนี้

^๔ พระศรีสุทิวงศ์ (สมศักดิ์ อุปลโม), ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เทคนิค ๑๙, ๒๕๒๙), หน้า ๔๔๗-๔๔๘.

^๕ พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๙๒.

ยุคอรรธกถา หมายถึง ยุคที่พระอรรธกถาจารย์แต่งหนังสือขึ้นเพื่ออธิบายข้อความใน พระไตรปิฎก ผู้แต่งหนังสือในลักษณะนี้เรียกว่า พระอรรธกถาจารย์^๖ คัมภีร์อรรธกถาเท่าที่เรารู้ในปัจจุบันนี้ เป็นอรรธกถาที่เกิดจากผลงานแปลของพระพุทธโฆษาจารย์และพระเถระอื่น ๆ ในพุทธ ศตวรรษที่ห้า ตามประวัติซึ่ง ปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์ และสัทธัมมสังคหะ ได้บันทึกไว้ว่าอรรธกถา เดิมนั้น พระมหินทเถระ โอรสของพระเจ้าอโศกได้เป็นผู้นำมาสู่ประเทศศรีลังกาและได้ทำการแปลสู่ ภาษาสิงหล อรรธกถานี้เป็นอรรธกถาที่เป็นมรดกของตติยสังคายนา ครั้นถึงสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ นั้นอรรธกถาที่มีอยู่ในอินเดียได้สูญหายหรือมีอยู่แต่ไม่สมบูรณ์ พระเรวตเถระได้แนะนำให้พระพุทธโฆษา จารย์เดินทางไปยังประเทศศรีลังกา เพื่อทำการศึกษาและแปลกลับสู่ภาษามคธตามเดิมอีก ในคำนำ หรือปณามคาถาของสมุ้งควลิลาสินี อรรธกถาที่ขนิภาย พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาไว้ว่า

อตถูปกาสนตถิ อฏฐกถา อาทิตโต วสิสเทหิ

ปจฺหิ ยา สงคิตา อนุสงคิตา จ ปจฺฉาปิ ฯ

คำแปล: อรรธกถาใด อันพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ สังคายนาแล้วในปฐมสังคายนา และสังคายนากายหลังแม่ในทุติยสังคายนาและตติยสังคายนา เพื่อประกาศเนื้อความของทีขนิภาย ซึ่งกำหนดหมายไว้ด้วยสูตรขนาดยาวละเอียดลออประเสริฐยิ่งกว่านิกายอื่น อันว่าพระพุทธเจ้าและ พระสาวกสังวรณนาแล้ว มีคุณค่าทางปลูกฝังศรัทธา

สีหทีป ปน อา ภตาย วสิณา มหามหินเทน

ฐูปิตา สีหฬาสาย ทีปวาสินมตถาย ฯ

คำแปล: อรรธกถานั้น อันพระอรหันต์เถระนามว่ามหินทเถระ นำมาจากประเทศอินเดีย มายังประเทศลังกา ต่อมาได้เรียบเรียงด้วยภาษาสิงหลเพื่อประโยชน์แก่ชาวลังกาทั้งหลาย

อปเนตวาน ตโตหิ สีหฬาสี มโนรมิ ภาสี

ตนดินยานุจฉวิกิ อาโรเปนโต วิคตโทสี

คำแปล: ข้าพเจ้าจะถอดภาษาสิงหลออกจากอรรธกถานั้น แล้วแปลเป็นภาษามคธอันน่า รื่นรมย์ใจ ถูกต้องตามระเบียบบาลีไม่มีภาษาอื่นปะปน

สมยํ อวิโลเมนโต เถรานํ เถรวาสทีปานํ

สุนิปุณวินิจฉยานํ มหาวิหาเร นิवासินี ฯ

^๖ พัทน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒.

หิตวา ปุณฺณปุณฺณาคต มตฺถํ อตฺถํ ปกาสะยิสสามิ
 สุชนสฺส จ ตฺถุจฺจตฺถํ จิรฺภูตฺตํ ตตฺถ จ ฌมฺมสฺส๗

คำแปล: จะไม่คัดค้านทฤษฎีของพระเถระทั้งหลาย ผู้สังกัดในนิกายมหาวิหาร ผู้ค้ำจุนไว้ซึ่งเถรวาท (คือ อาจารย์ปริมปรา อันสืบเนื่องมาจากพระมหากัสสป เป็นต้น) ผู้มีการวินิจฉัยละเอียดลออ รอบคอบ จะตัดทอนข้อความที่วนไปวนมาออกแล้วเรียบเรียงอรรถกถาของทีฆนิกายเพื่อความชื่นชมยินดีของสาธุชนและเพื่อความตั้งมั่นยั่งยืนของพระธรรม

จากหลักฐานข้างต้นนี้เป็นที่ยอมรับกันในนิกายเถรวาทว่า คัมภีร์อรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่มีอยู่เดิมตั้งแต่ปฐมสังคายนา แต่น่ามีอยู่เป็นต้นเค้า และได้พัฒนาการสืบต่อมาเช่นเดียวกับคัมภีร์อภิธรรมปิฎก มาสมบูรณในสมัยตติยสังคายนา เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของอรรถกถาแม้จะมีการระบุไว้ว่า ได้เริ่มมีขึ้นแล้วตั้งแต่ปฐมสังคายนาก็ตาม แต่เราก็อาจสืบค้นร่องรอยขึ้นไปถึงสมัยพุทธกาลได้ ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าความจำเป็นในการทำความเข้าใจพระพุทธรวจนะนั้น ได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระสูตรต่าง ๆ เช่น มหากัมมวิภังคสูตร อคคีวจินโคตตสูตร สัลเลขสูตร เป็นต้น ในพระสูตรเหล่านี้แสดงว่ามีผู้สงสัยในพุทธรวจนะ และพระพุทธเจ้าได้ทรงแก้ความสงสัยนั้น บางแห่งก็ทรงรับรองการขยายความของพระสาวก เช่น มรุษปีณฑิกสูตรซึ่ง เป็นภาษิตของท่านพระมหากัสสป เป็นต้น ที่แสดงว่าภาระหน้าที่ในการทำความเข้าใจแก่พุทธรวจนะ ได้เป็นภาระหน้าที่ของพระสงฆ์ผู้ชำนาญในคำสอนมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้วหนึ่งในวินัยปิฎกก็ปรากฏว่า คัมภีร์มหาวรรค และคัมภีร์จุลวรรค ก็มีลักษณะเป็นอรรถกถาของมหาวิภังค์และภิกขุณีวิภังค์ ในอุทาน และสุตตนิบาต ก็มีข้อความร้อยแก้วบางตอนซึ่งมีลักษณะเป็นอรรถกถา และในธัมมสังคณี ตอนอัตถุทธารกัณฑ์ ส่วนสุดท้ายก็มีลักษณะเป็นอรรถกถาเช่นเดียวกัน เป็นต้น

อภิธรรมและอรรถกถานั้นดูเหมือนจะพัฒนาขึ้นมาพร้อม ๆ กันแต่นั่นต่างกัน อภิธรรมเน้นเรื่องคำสอนที่ถูกต้องล้วน ๆ ส่วนอรรถกถาเน้นความแจ่มแจ้งของถ้อยคำและข้อความ และทั้งสองก็มีจุดร่วมกันคือต้องการที่จะรักษาพุทธมติให้ดำรงอยู่อย่างถูกต้อง อนึ่ง ถ้ายอมรับว่าอักษรวิธีได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาลก็ต้องยอมรับว่าการแต่งและการจารึกอรรถกถาน่าจะมีแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาลเช่นเดียวกับพระไตรปิฎก และได้ค่อย ๆ พัฒนาการเป็นรูปร่างสมบูรณ์ในสมัยตติยสังคายนา คัมภีร์เหล่านี้มาสู่ประเทศศรีลังกา และได้แปลเป็นภาษาสิงหซึ่งเท่ากับรักษาไว้มิให้สูญหายเมื่อความเสื่อมได้เกิดขึ้นแก่พุทธศาสนาในประเทศอินเดีย สมัยต่อมาเหตุการณ์ในอินเดียได้เปลี่ยนแปลงไป นิกายฝ่ายมหายานรุ่งเรืองการรจนาคัมภีร์ได้ใช้ภาษาสันสกฤต ส่วนนิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีได้

^๗ ที.ม.อ. (บาลี) ๔/๑-๒.

เสื่อมลง คัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ นั้นได้สูญหายไปเป็นส่วนมากที่มีอยู่น่าจะไม่สมบูรณ์ ครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ ๕ ท่านพระเวรตะซึ่งเป็นพระเถระที่สำคัญของนิกายเถรวาทในสมัยนั้น จึงได้แนะนำให้พระพุทโธฆาจารย์ผู้เป็นศิษย์ของท่านเดินทางมายังประเทศศรีลังกา เพื่อแปลอรรถกถาสู่ภาษามคธอันเป็นภาษาหลักของคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

ดังนั้น คัมภีร์อรรถกถาของพระไตรปิฎกจึงมี ๒ ประเภท คือ อรรถกถาภาษาสิงห์โพโบราณ ซึ่งต้นฉบับอันตราณหมดแล้ว และอรรถกถาสมัยพระพุทโธฆาจารย์และพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ อย่างไรก็ตาม หากยอมรับว่า อรรถกถาได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล อรรถกถาก็เป็นคัมภีร์ร่วมยุคเดียวกับพระไตรปิฎก แต่ถ้าถือตามประวัติของวรรณคดีบาลี คัมภีร์อรรถกถาก็เป็นอีกยุคหนึ่งที่สืบต่อจากยุคพระไตรปิฎก^๘ ตามคติฝ่ายเถรวาทที่ปรากฏในบทนำของอรรถกถาของพระพุทโธฆะทุกเล่มตลอดจนในคัมภีร์ทีปวงศ์ มหาวงศ์ และสัทธัมมสังคหะ เชื่อว่าอรรถกถาบาลีแต่งและรวบรวมเสร็จสมบูรณ์ตั้งแต่ในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ต่อจากนั้นได้มีผู้รักษาให้คงอยู่ในรูปเดิมด้วยการสวดท่องจำในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อพระมหินทเถระนำพุทธศาสนามาตั้งมั่นในลังกาพร้อมกับการนำพระไตรปิฎกมาก็ได้นำเอาอรรถกถาทั้งหมดเข้ามาเผยแพร่ด้วย และเพื่อความสะดวกของชาวลังกาในการศึกษาคัมภีร์เหล่านี้ได้มีการแปลอรรถกถาบาลีนี้ออกเป็นภาษาสิงห์ที่มีการรักษาสวดจำต่อมาอย่างถูกต้อง เมื่อพุทธศาสนาในลังกาแตกแยกเป็น ๒ ฝ่าย คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงห์ก็ได้รับการเก็บรักษาไว้กับฝ่ายมหายานและได้รับการจารเป็นลายลักษณ์อักษรลงในใบลาน พร้อมกับการจารพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรก^๙ บางมติกกล่าวว่า หนังสือหรือคัมภีร์อรรถกถานี้แต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๙๕๙^{๑๐}

อรรถกถาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓-๙ ศาสตราจารย์ วิลเฮล์ม ไกอเกอร์ (Wilhelm Geiger) กล่าวว่า เมื่อพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระมหินทเถระได้นำเอาพระไตรปิฎก และอรรถกถา ไปยังประเทศลังกาเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาจนชาวลังกาเลื่อมใสและออกบวชในพระพุทธศาสนา เมื่อพระมหินทเถระนำพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปยังประเทศลังกาแล้ว ได้มีการแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาสิงห์ พระเถระชาวลังกาผู้

^๘ กรมการศาสนา, ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๖) หน้า ๒๖๔-๒๖๗.

^๙ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๗๒.

^{๑๐} พัฒน์ เพ็งผลา, ประวัติวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒.

แตกฉานในพระไตรปิฎกได้แต่งอรรถกถาเป็นภาษาสิงหล จนกล่าวได้ว่ายุคนี้พระพุทธานุชา และวรรณคดีบาลีได้รุ่งเรือง ในประเทศลังกามีหลักฐานตั้งที่พระเวระตะเถระ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของ พระพุทธโฆสจารย์ได้กล่าวกับพระพุทธโฆสจารย์ไว้ว่า

“เมื่อตอนที่พระพุทธโฆสจารย์แต่งคัมภีร์อรรถกถา อรรถกถาแห่งคัมภีร์ธัมมสังคินีเสร็จเรียบร้อยแล้ว และกำลังจะเริ่มแต่งอรรถกถาแห่งปริตตสูตรว่า “มีพระไตรปิฎกอย่างเดียวกับที่เก็บรักษาไว้ในชมพูทวีป อรรถกถาไม่มีเลยทั้งคำแปลอันสมบูรณ์ของนิกายต่าง ๆ ก็ไม่มีสิงหลอรรถกถา อรรถกถาเหล่านั้นเขียนเป็นภาษาสิงหล โดยพระมหินทเถระ ผู้ฉลาดชั้นเลิศท่านจึงไปที่นั่นเพื่อเรียน และแปลอรรถกถาเหล่านั้นเป็นภาษามาคธันจะเป็นประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก” และข้อความนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์มหาวงศ์ด้วย พระพุทธโฆสจารย์ได้เดินทางไปยังประเทศลังกาเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ในตอนนั้นอรรถกถาสิงหลมีอยู่แล้ว”^{๑๑}

เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จแล้ว พ.ศ. ๒๓๖ พระมหินทเถระโอรสของพระเจ้าอโศกพร้อมพระเถระอีก ๔ รูป ได้เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกา ได้พบพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะแสดงธรรมให้พระองค์เลื่อมใส พระองค์โปรดให้ชาวลังกามีอริยฐานำมาตย์เป็นต้นอุปสมบท ทรงให้สร้างวัดมหาวิหาร เจตีย์คีรีวิหาร ภูปาราม เป็นต้น โปรดให้ราชทูตไปทูลพระเจ้าอโศกขอคณะภิกษุณีเพื่อมาอุปสมบทแก่หญิงชาวลังกา ตลอดจนขอกิ่งมหาโพธิ์เพื่อสักการบูชาด้วย พระเจ้าอโศกทรงส่งพระสังฆมิตตาเถระผู้เป็นพระธิดากับบริวารไป และให้อัญเชิญกิ่งมหาโพธิ์ไปประทานน้องสะใภ้ของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะนามว่าอนุสาเทวีออกอุปสมบทเป็นภิกษุณีพร้อมบริวาร ๑,๐๐๐ คน เมื่อพระพุทธศาสนามั่นคงแล้วจึงประชุมสงฆ์ทำสังคายนาที่ภูปาราม เมืองอนูราธปุระ พระมหินทเถระเป็นประธาน มีพระอรหันต์เข้าร่วม ๖๘,๐๐๐ องค์ ทำอยู่ ๑๐ เดือนจึงจะสำเร็จ จากนั้นมาพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทก็เจริญรุ่งเรืองโดยลำดับ มีคณกรณาจารย์แต่งอรรถกถา ฎีกา อธิบายพระไตรปิฎกเป็นภาษาสิงหล เพื่อศึกษาอย่างแพร่หลาย^{๑๒}

เป็นยุคที่วรรณคดีบาลีรุ่งเรืองในลังกาอย่างมาก ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๔๓๓ ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัย ได้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัย ที่อาโลกเลณสถาน มตเลขนบท ประเทศลังกา มีพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน คณะสงฆ์เห็นว่า ถ้าใช้วิธีท่องจำพระพุทธรวณะต่อไป อาจจะทำให้วิปริตผิดพลาดได้ เพราะปัญญาในการท่องจำของกุลบุตรเสื่อมลงจึงจารึกพระพุทธรวณะลงใน

^{๑๑} Wilhelm Geiger, **Pali Literature and Language**, (Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1986), p. 25.

^{๑๒} วิ.อ. (บาลี) ๑/๖๓-๑๐๕.

ใบลานรวมทั้งจารึกอรรถกถาลงไว้ด้วย^{๑๓} เป็นครั้งแรกที่มีการจารึกพระธรรมวินัยเป็นลายลักษณ์อักษร

ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๙๖๓ พระพุทธโฆสะได้เดินทางจากชมพูทวีปไปลังกา ท่านพักในมหาวิหารได้แต่งปกรณ์วิเสสชื่อว่าวิสุทธิมรรค เพื่อใช้แสดงความสามารถ ทำให้พระเถระในมหาวิหารไว้วางใจมอบพระไตรปิฎก อรรถกถา - ภาษาสีหล ให้ท่านนำไปแปลเป็นภาษามคธได้ท่านได้แปลกฐนที่อรรถกถาเป็นอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ท่านได้ร่วมมือกับพระเถระชาวลังกาชำระพระไตรปิฎก และอรรถกถาใหม่จำนวนมาก นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๖ ของไทย

ท่านพระพุทธโฆสะได้ปริวรรตอัฐกถากฐนที่จากภาษาสิงหก่อนแล้วได้รจนอรรถกถาวินัยปิฎก ชื่อว่า สมันตปาสาทิกา ด้วยภาษามคธ ซึ่งเป็นภาษาเดิม ต่อจากนั้น ในส่วนสุดตันตปิฎก ได้ปริวรรตมหาอัฐกถา จากภาษาสิงห แล้วเรียบเรียงอรรถกถาที่มคธไว้ ชื่อว่า สุมังคลวิลาสินี อีกทั้งได้เรียบเรียงอรรถกถามัชฌิมนิกายไว้ ชื่อว่า ปปัญจสุทนี เรียบเรียงอรรถกถาสังยุตตนิคายไว้ ชื่อว่า สารัตถ์ปกาสินี และเรียบเรียงอรรถกถาอังคุตตรนิกายไว้ ชื่อว่า มโนรลปุรณี ในลำดับนั้นได้ปริวรรตปัจจยัยอัฐกถา ในอภิธัมมปิฎก จากภาษาสิงห แล้วเรียบเรียงอรรถกถาธัมมสังคณีไว้ ชื่อว่า อัฐกฐาสาลินี ด้วยภาษามคธซึ่งเป็นภาษาเดิม อีกทั้งเรียบเรียงอรรถกถาวิภังคปกรณ์ไว้ ชื่อว่า สัมโมหวิโนทนี และเรียบเรียงอรรถกถาของปกรณ์ทั้ง ๕ ชื่อว่า ปริมาตถทีปนีไว้ด้วย ท่านพระพุทธโฆสะ ได้ทำอรรถกถาภาษาสิงหแม่ทั้งหมดให้เป็นอรรถกถาแห่งพระไตรปิฎก ด้วยภาษามคธ ซึ่งเป็นภาษาเดิมอย่างนี้ ด้วยประการดังกล่าวนี้แล อรรถกถา (ในภาษามคธ) แม่นั้น ได้นำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวต่างประเทศทั้งหลายทั้งปวง^{๑๔}

๒.๓ การจัดลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า “คัมภีร์” ไว้ว่า “หนังสือตำราที่สำคัญทางศาสนาหรือโหราศาสตร์เป็นต้น”^{๑๕}

^{๑๓} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑.

^{๑๔} สมเด็จพระพุทธทาสภิกขุ (อาภรณ์ อภิธรรมมุนี), คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสะเถระ รจนา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า บทนำ.

^{๑๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๑.

๒.๓.๑ คัมภีร์ดั้งเดิมคือบาลี

เดิมทีนั้นพระพุทธพจน์เรียกว่า พระธรรมวินัย หรือธรรม และวินัย ซึ่งอยู่ในลักษณะการจำแล้วบอกต่อ ๆ มา ต่อมาเมื่อมีการแบ่งจำแนกพระพุทธพจน์จัดเป็นหมวดหมู่เรียกว่า “ปิฎก” ได้ ๓ ปิฎก และเมื่อมีการจารึกลงในใบลานจึงเกิดเป็นคัมภีร์ (ตำรา) ขึ้นมาเป็นครั้งแรกเรียกว่า คัมภีร์พระไตรปิฎก^{๑๖} เรียกกันว่า “บาลีพระไตรปิฎก” เพราะเป็นภาษาบาลีล้วน

ธรรมและวินัย ๒ อย่าง ที่ท่านนำมาเก็บรวบรวมจัดเป็นหมวดหมู่ใหม่แยกเป็น ๓ ปิฎกที่เรียกว่า บาลีพระไตรปิฎก ดังกล่าวแล้วนั้น คือ^{๑๗}

วินัย ได้แก่ ระเบียบข้อบังคับสำหรับชีวิตและชุมชนของภิกษุ และภิกษุณี จัดไว้เป็นคัมภีร์หนึ่ง เรียกว่า (๑) พระวินัยปิฎก (มี ๕ คัมภีร์)

ธรรม จัดแยกเป็น ๒ คัมภีร์ คือ

๑) ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยกย่องไปต่าง ๆ ให้เหมาะกับบุคคลสถานที่ เหตุการณ์ มีเรื่องราวประกอบ จัดรวมไว้ เรียกว่า (๒) พระสุตตันตปิฎก (มี ๕ คัมภีร์)

๒) ธรรมที่แสดงเป็นเนื้อหาหรือหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ ไม่มีเรื่องราวประกอบ จัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า (๓) พระอภิธรรมปิฎก (มี ๗ คัมภีร์)

คัมภีร์ทั้งหมดนี้เรียกว่า คัมภีร์ดั้งเดิม (Original Pali) หรือบางทีก็เรียกว่า บาลีพุทธวจนะ (Canon) จะขอแสดงแผนภูมิกัมภีร์บาลีบาลีพระไตรปิฎกและคัมภีร์องค์ประกอบย่อย ดังต่อไปนี้^{๑๘}

๒.๓.๒ คัมภีร์อรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถา คือ คัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎก คำอธิบายอื่นที่ไม่ใช่พระไตรปิฎก คำวินิจฉัยตลอดจนอธิบายวาจาพระระดับต่าง ๆ หรือที่เรียกว่า ปกิณกะเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในที่ต่าง ๆ^{๑๙} แต่โดยส่วนมากเมื่อพูดถึงอรรถกถาหรือคัมภีร์อรรถกถามาก เข้าใจกันว่าหมายถึง คัมภีร์อรรถกถาที่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่เรียกกันว่า “พระอรรถกถา

^{๑๖} พระสุธีวรญาณ, พุทธศาสตร์ปริทรรศน์, เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๔๖.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก, รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้, หน้า ๔๖.

^{๑๘} พระสุธีวรญาณ, พุทธศาสตร์ปริทรรศน์, เล่ม ๒, หน้า ๔๖.

^{๑๙} พระมหาวิศิษฐ์ ธีรวีโส, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา พระไตรปิฎกศึกษา, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๕.

จารย์” มีพระพุทธโฆษาจารย์เป็นต้นได้แต่งขึ้นในภายหลังเมื่อประมาณ พ.ศ. ๙๕๖ โดยได้แปลเรียบเรียงจากสิงหลอรรถกถาเป็นภาษามคธ ซึ่งเรียกว่า อภินวอรรถกถา คือ อรรถกถารุ่นใหม่^{๒๐}

คัมภีร์อรรถกถานับเป็นคัมภีร์ที่รองจากพระไตรปิฎก และการแต่งอรรถกถานั้นท่านก็มุ่งอธิบายเนื้อหาที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นทั้งโดยอรรถ (ความหมาย) และพยัญชนะ (อักษรหรือคำ) การแต่งไม่ได้มีการจัดไว้เป็นหมวดหมู่ แต่จะอธิบายปะปนกันไปตามลำดับของคำบาลีที่ปรากฏ มีทั้งเรื่องราวสั้น ๆ และเรื่องราวยาว ๆ

ท่านแบ่งคัมภีร์อรรถกถา ตามพระไตรปิฎกเป็น ๓ หมวด คือ คัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎก คัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

๒.๓.๓ คัมภีร์ฎีกา

คัมภีร์ฎีกา คือ คัมภีร์ที่เหล่านักปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า “พระฎีกาจารย์” แต่งขึ้นเพื่ออธิบายความทั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก และในคัมภีร์อรรถกถา^{๒๑} อีกต่อหนึ่ง โดยท่านจะเลือกคำหรือความที่ยากในอรรถกถาขึ้นอธิบายให้เข้าใจง่าย ไม่ใช่อธิบายความหมายของคำทุกคำ^{๒๒} คัมภีร์ฎีกาได้เริ่มมีการแต่งเรียบเรียงขึ้นในภายหลังคัมภีร์อรรถกถาประมาณ ๖๓๑ ปี คือเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๑๕๘๗^{๒๓} ในสมัยพระเจ้าปรักกมพาทุมหาราชแห่งศรีลังกา

คัมภีร์ฎีกา มีประวัติความเป็นมาว่า ประมาณปี พ.ศ. ๑๕๘๗ พระเถระชาวศรีลังกาชื่อว่า พระมหากัสสปะ (ไม่ใช่พระมหากัสสปะสมัยทำสังคายนาครั้งที่ ๑) ได้จัดทำสังคายนาขึ้นโดยมีพระเจ้าปรักกมพาทุมหาราช (ปรักกมพาทูที่ ๑) เป็นผู้อุปถัมภ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อแต่งคัมภีร์อธิบายอรรถกถามีพระเถระชาวศรีลังกาสมัยนั้นหลายรูปได้ร่วมกันแต่งคัมภีร์ฎีกามากมาย และเป็นแบบอย่างของคัมภีร์ฎีกา และอนฎีกาสืบต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ฎีกาฝ่ายเถรวาทในระยะแรกหมายเฉพาะคัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาของพระไตรปิฎก แต่ภายหลังมีความหมายกว้างขึ้น คือ หมายถึงคัมภีร์ที่อธิบายความหมาย

^{๒๐} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://oldaad.mcu.ac.th/html/scripture.html> [๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑].

^{๒๑} พระสุธีวรญาณ, พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓๑.

^{๒๒} พระมหาอดิศร ธีรสโร, ประวัติคัมภีร์บาลี, หน้า ๑๘๖.

^{๒๓} สมเด็จพระวันรัต, สังคีตยวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๓.

ของคัมภีร์ใดที่ไม่ใช่พระไตรปิฎก เช่น ฎีกาพงศาวดารบาลี ฎีกาของตำราไวยากรณ์และการประพันธ์ ฎีกาคัมภีร์มิลินทปัญหา เป็นต้น^{๒๔}

คัมภีร์ฎีกา ท่านแบ่งตามอรรถกถาเป็น ๓ หมวด คือ คัมภีร์ฎีกาอรรถกถาพระวินัยปิฎก คัมภีร์ฎีกาอรรถกถาพระสุตตันตปิฎก และคัมภีร์ฎีกาอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

๒.๓.๔. คัมภีร์อนุฎีกา

คัมภีร์อนุฎีกา คือ คัมภีร์ที่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “พระอนุฎีกาจารย์” ได้แต่งขึ้นเพื่ออธิบายความในคัมภีร์ฎีกาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น คัมภีร์อนุฎีกาเป็นคัมภีร์ใหม่ที่พระอนุฎีกาจารย์ได้แต่งเรียบเรียงเพิ่มเติมขึ้นมาภายหลังต่อยุคฎีกา คัมภีร์อนุฎีกาในภาษาบาลี ท่านเรียกว่า “อภินวฎีกา” แปลว่า ฎีกาใหม่

คัมภีร์อนุฎีกานี้ ท่านแบ่งเป็น ๓ หมวดตามคัมภีร์ฎีกา คือ คัมภีร์อนุฎีกาพระวินัยปิฎก คัมภีร์อนุฎีกาพระสุตตันตปิฎก และคัมภีร์อนุฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

๒.๓.๕. คัมภีร์อื่น ๆ

(๑) **คัมภีร์มธุ** คือคัมภีร์ที่แต่งโดยท่านองเดียวกับคัมภีร์ฎีกา เพื่ออธิบายข้อความที่ไม่ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์ฎีกาเดิมบ้าง ยังไม่เคยทราบมาก่อนบ้างอย่างละเอียด คัมภีร์มธุนี้ไม่ใช่คัมภีร์ที่แต่งขึ้นใหม่ แต่เป็นคัมภีร์ (อรรถกถาและฎีกา) ที่มีมาก่อนแล้ว เพียงแต่ผู้แตงนำมาแก้ไขใหม่หรือแต่งขึ้นใหม่โดยใช้เค้าโครงเดิม และเติมคำว่า “มธุ” ข้างหน้าชื่อคัมภีร์เก่าเพื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าเป็นคัมภีร์ที่ปรับปรุงขึ้นใหม่เพื่อให้มีเนื้อหาอรรถรสที่ดีขึ้น หรือว่าตามศัพท์ก็คือให้มีอรรถรสหวานเหมือนน้ำผึ้งนั่นเอง

คัมภีร์มธุสันนิษฐานว่าเป็นคัมภีร์ที่การแต่งขึ้นในประเทศพม่า และไทย โดยเฉพาะในประเทศไทยนั้น มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยารัชกาลพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ซึ่งคงใช้เค้าโครงเดิมที่มีอยู่แล้วในประเทศไทยศรีลังกา เช่น ในประเทศไทยเรียกชื่อคัมภีร์ว่า “มธุรสวาหินี” แต่ในศรีลังกาไม่มีคำว่า “มธุ” นำหน้า คงเรียกชื่อคัมภีร์ว่า “รสวาหินี” เท่านั้น แต่จะอย่างไรก็ตาม หากมีการเรียกคัมภีร์บาลีว่า รสวาหินี หรือ มธุรสวาหินี ฟังทราบว่าเป็นคัมภีร์เดียวกันนั่นเอง คัมภีร์มธุมีอยู่เฉพาะฝ่ายวินัย และ

^{๒๔} พระมหาอดิศร ธีรสโร, ประวัติคัมภีร์บาลี, หน้า ๑๘๗.

อภิศรรมนั้น ฝ่ายพระสูตรไม่มี คงเพราะความในพระสูตรไม่ยาก ไม่สลับซับซ้อนเหมือนพระวินัย และพระอภิธรรม^{๒๕}

คัมภีร์มธุ มีอยู่ ๔ คัมภีร์ คือ มธุรัตตปกาลินี (ฎีกามีลิตทปัญหาวิตถาร) มธุรัตตวิลาสินี (อรรถกถาพุทธวงศ์) มธุรสวาหินี และมธุรสสารัตตที่ปนี

(๒) **คัมภีร์นวก้อย (กนิฐฐะ)** หรือคัมภีร์กนิฐฐคันถะ คือ คัมภีร์เล็ก ๆ เป็นคัมภีร์อรรถกถาย่อที่ผู้แต่งได้ยกย่ออรรถที่มาจากพระบาลี (พระไตรปิฎก) และอรรถกถาเป็นต้นไว้ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) อรรถกถานวก้อย คำบาลีเรียกว่า กนิฐฐอรรถกถา มี ๒ ประเภท คือ อรรถกถานวก้อยฝ่ายพระวินัยปิฎก และอรรถกถานวก้อยฝ่ายพระอภิธรรมปิฎก

๒) คัมภีร์ฎีกานวก้อย คำบาลีเรียกว่า กนิฐฐฎีกา มี ๒ ประเภท คือ ฎีกานวก้อยฝ่ายพระวินัยปิฎก และฎีกานวก้อยฝ่ายพระอภิธรรมปิฎก

(๓) **คัมภีร์คณฐี** คือ คัมภีร์ที่อธิบายข้อความบางตอนในพระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์ที่ชี้แจงอันสำคัญ หรือชี้แจงสำคัญ คัมภีร์คณฐีเป็นคัมภีร์ที่มีได้แสดงบทต่อบท ปาฐะต่อปาฐะ เหมือนอย่างอรรถกถา ตามคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็น ๓ หมวด คือ

๑) คัมภีร์คณฐีพระวินัยปิฎก อธิบายข้อความบางตอนในพระวินัยปิฎกที่ยังไม่ชัดเจน และสลับซับซ้อนให้ชัดเจนขึ้น

๒) คัมภีร์คณฐีพระสุตตันตปิฎก อธิบายข้อความบางตอนในพระสุตตันตปิฎกที่ยังไม่ชัดเจน และสลับซับซ้อนให้ชัดเจนขึ้น

๓) คัมภีร์คณฐีพระอภิธรรมปิฎก อธิบายข้อความบางตอนในพระอภิธรรมปิฎกที่ยังไม่ชัดเจน และสลับซับซ้อนให้ชัดเจนขึ้น

(๔) **คัมภีร์โยชนา** คัมภีร์โยชนา คือคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของศัพท์และความสัมพันธ์ในประโยคของภาษา ช่วยในการแปลคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น อาจารย์บางท่านระบุว่า โยชนา เป็นคัมภีร์ประเภทอรรถกถา^{๒๖} บางครั้งเรียกว่า คัมภีร์อรรถโยชนา แบ่งตามคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็น ๓ หมวด คือ

^{๒๕} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๙-๑๒๑.

^{๒๖} พระไทยเน็ต, ความเป็นมาของภาษาบาลี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://oldaad.mcu.ac.th/htm/scripture.html> [๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑].

๑) คัมภีร์โยชนาพระวินัยปิฎก อธิบายบทและประโยคเป็นต้นของอรรถกถาพระวินัยปิฎกที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยวิธีง่าย ๆ

๒) คัมภีร์โยชนาพระสุตตันตปิฎก อธิบายบทและประโยคเป็นต้นของอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยวิธีง่าย ๆ

๓) คัมภีร์โยชนาพระอภิธรรมปิฎก อธิบายบทและประโยคเป็นต้นของอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยวิธีง่าย ๆ

(๕) **คัมภีร์ทีปนี** คือ คัมภีร์ประเภทที่แสดงถึงอธิบายอรรถให้กระจ่างชัด บางตอนมีเล่าเรื่องราวอย่างพิสดาร บางคัมภีร์ท่านแต่งอธิบายเหมือนกับฎีกา เป็นคัมภีร์ที่มีหลากหลาย เช่น มุรสารัตถทีปนี อเนกคุสารัตถทีปนี มังคลัตถทีปนี เป็นต้น

อาจารย์บางท่านกล่าวว่า คัมภีร์ทีปนี หรือ ทีปิกา หรือ ปทีปิกา นี้จัดเป็นคัมภีร์ประเภทอรรถกถา^{๒๗} คงจะถือเกณฑ์ที่ลักษณะเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์เป็นสำคัญ

(๖) **คัมภีร์นิสสยะ** เป็นคัมภีร์ประเภทแปลบาลีเป็นความของภาษาอื่น ด้วยวิธีแปลบาลีบทหนึ่งเป็นภาษาอื่นบทหนึ่ง ในคัมภีร์เหล่านี้มิใช่แต่จะพบการแปลเป็นภาษาอื่นของแต่ละภาษาเท่านั้น ยังได้พบการวิพากษ์วิจารณ์และหมายเหตุเกี่ยวกับแต่ละเรื่องไว้

(๗) **คัมภีร์สารัตถะ** เป็นคัมภีร์ประเภทรวบรวมบทธรรมที่มีมาในพระบาลีที่น่ารู้เป็นบทเดียวบ้าง เป็นวรรคบ้าง กล่าวโดยพิเศษที่เกี่ยวกับอภิธรรม เป็นคัมภีร์ที่ให้คุณประโยชน์มากในการช่วยให้เข้าใจอรรถแห่งอภิธรรมบาลีโดยง่าย

(๘) **คัมภีร์ปกรณ์พิเศษ** คือ คัมภีร์ที่อธิบายข้อธรรมบางข้อ ซึ่งเป็นผลงานอิสระของพระเถระผู้แตกฉานในพระธรรมวินัยที่ได้เรียบเรียงขึ้นตามโครงเรื่องที่ท่านจัดวางเอง หรือเกิดจากเหตุการณ์พิเศษ เช่น การตอบคำถามชี้แจงข้อสงสัยของผู้อื่น เป็นต้น^{๒๘} มีอยู่หลายคัมภีร์ แบ่งเป็น ๓ สมัย คือ

๑) คัมภีร์ปกรณ์พิเศษก่อนสมัยอรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์มิลินทปัญหา

๒) คัมภีร์ปกรณ์พิเศษสมัยอรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์วิสุทธิมรรค

๓) คัมภีร์ปกรณ์พิเศษสมัยหลังอรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์ปัชชุมรุธ

^{๒๗} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๖๒.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก, รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้, หน้า ๙๖.

อรรถกถาแบ่งตามประเภทของภาษา ที่ใช้จารึกษาสืบทอดกันมา มี ๒ ประเภท คือ

(๑) **มคธอรรถกถา** คือ อรรถกถาที่แต่งด้วยภาษามคธ (บาลี) ได้แก่ อรรถกถาที่มีมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ และอรรถกถาที่พระมหินทเถระนำมาสู่ประเทศศรีลังกา ภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ อรรถกถาที่พระพุทธโฆษาจารย์ พระพุทธทัตตะ พระธรรมपालะ พระอุปเสน และพระมหานาม เป็นต้น แปรจากภาษาสิงหล (ศรีลังกา) สู่ภาษามคธ (บาลี) อีกครั้ง

(๒) **สิงหลอรรถกถา** คือ อรรถกถาที่แต่งด้วยภาษาสิงหล ได้แก่

ก. มูลอรรถกถา นำมาจากชมพูทวีป โดยพระมหินทเถระ พระเถระสิงหลได้แปลไว้เป็นภาษาสิงหล เพื่อหลีกเลี่ยงการปนจากลัทธินิกายอื่น และเพื่อสะดวกแก่การศึกษาของชาวสิงหล^{๓๓}

ข. มหาอรรถกถา หมายถึงอรรถกถาเก่าที่พระพุทธโฆษาจารย์ถือเป็นแบบในการแต่งอภิวนอรรถกถา

ค. มหาปัจจรีอรรถกถา คือ อรรถกถาที่รจนาบนแพ

ง. กุรุนที่อรรถกถา คือ อรรถกถาที่รจนาที่กุรุนที่วัลลิวีหาร

จ. อันธกอรรถกถา คือ อรรถกถาที่รจนาด้วยอันธกภาษา

ฉ. สังเขปอรรถกถา คือ อรรถกถาที่ย่อมมหาปัจจรีอรรถกถา

ช. จุฬปัจจรีอรรถกถา คือ สังเขปอรรถกถานั้นเอง

ซ. อริยอรรถกถา คือ สังเขปอรรถกถานั้นเอง

ฌ. อริยอรรถกถา คือ อรรถกถาที่รจนาด้วยภาษาอริยะ

ญ. ปันนวาระ คือ อรรถกถาที่ประมวลข้อวินิจฉัยจากมหาอรรถกถา

อรรถกถาตามยุคสมัยสามารถแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) **โบราณอรรถกถา** ได้แก่ อรรถกถารุ่นเก่า ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ผ่านการสังคายนา ๓ ครั้งในอินเดีย และพระมหินทเถระได้นำไปยังประเทศลังกา ในกาลต่อมา ได้ถูกแปลเป็นภาษาสิงหล เรียกว่า สิงหลอรรถกถา เช่น มูลอรรถกถา มหาอรรถกถา มหาปัจจรีอรรถกถา อนึ่งยังมีอรรถกถาที่เชื่อว่าเป็นของเดิม มีอยู่ก่อนสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ และเป็นอรรถกถาที่ได้รับการยกย่องในนิกายเถรวาทสายกัสสปวงศ์ ได้แก่ เนตติปกรณ์ เปฏโกปเทศปกรณ์ และมิลินทปัญหา เนตติปกรณ์ เชื่อว่าเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะ เปฏโกปเทศปกรณ์ เป็นผลงานของท่านมหากัจจายนะ อธิบายหลักอริยสัจ ๔ มีเนื้อหาสาระบางส่วนนำมาจากคัมภีร์สังยุตตนิกาย ส่วนมิลินทปัญหา เป็น

^{๓๓} ที.สี.(บาลี) ๘/๑.

ผลงานของพระติปิฎกจุฬารักษ์ การสนทนาถาม ตอบระหว่างพระยามิลินท์กับพระนาคเสน พระยามิลินท์กับพระนาคเสน พระยามิลินท์เป็นกษัตริย์กรีก ผู้ครองสาครนครในอินเดียภาคเหนือ

(๒) อภินวอรรถกถา ได้แก่ อรรถกถาที่เรียบเรียงแต่งขึ้นใหม่โดยพระอรรถกถาจารย์รุ่นใหม่ มีพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นต้น ได้แต่งแปลเรียบเรียงใหม่เป็นภาษามคธ (บาลี) มีคัมภีร์ วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ญาโณทโย คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นผลงานของท่านพระพุทธโฆษาจารย์ได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมของพระพุทธศาสนา ท่านเขียนสรุปสาระของศีล สมาธิ และปัญญาคัมภีร์อรรถกถารุ่นใหม่นี้ยังแบ่งตามลักษณะของเนื้อหาได้อีก ๒ ประเภท

๑) วิตถารอรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาที่พระอรรถกถาจารย์แต่งขึ้นโดยพิสดาร มีเนื้อหาสาระใจความไปตามลำดับบทบาลีที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก ขอแสดงไว้ให้เห็นอีกครั้ง ดังนี้

ตารางที่ ๑ วิตถารอรรถกถา

ลำดับที่	คัมภีร์พระไตรปิฎก	คัมภีร์อรรถกถา	อรรถกถาจารย์ผู้รจนา
๑	พระวินัยปิฎก พระวินัยปิฎก (ทั้งหมด)	สมันตปาสาทิกา	พระพุทธโฆษาจารย์
๒	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สมังคลวิลาสินี	พระพุทธโฆษาจารย์
๓	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	พระพุทธโฆษาจารย์
๔	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	พระพุทธโฆษาจารย์
๕	อังคุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี	พระพุทธโฆษาจารย์
๖	ขุททกปาฐะ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆษาจารย์
๗	ธรรมบท (ขุททกนิกาย)	ธัมมปทัฏฐกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
๘	อุทาน (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๙	อิติวุตตกะ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๑๐	สุตตนิบาต (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆษาจารย์
๑๑	วิมานวัตถุ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๑๒	เปตวัตถุ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๑๓	เถรคาถา (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๑๔	เถรีคาถา (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๑๕	ชาดก (ขุททกนิกาย)	ชาตกัฏฐกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
๑๖	นิทเทส (ขุททกนิกาย)	สัทธัมมปัชโชติกา	พระอุปเสนะ

ลำดับที่	คัมภีร์พระไตรปิฎก	คัมภีร์อรรถกถา	อรรถกถาจารย์ผู้รจนา
๑๗	ปฎิสัมภิทามรรค (ขุททกนิกาย)	สัทธัมมปกาสินี	พระมหานามะ
๑๘	อปทาน (ขุททกนิกาย)	วิสุทธชนวิลาสินี	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
๑๙	พุทธวงศ์ (ขุททกนิกาย)	มรุตตถวิลาสินี	พระพุทธทศิตะ
๒๐	จริยปิฎก (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
	พระอภิธรรมปิฎก		
๒๑	ธัมมสังคณี	อัญญาสาลินี	พระพุทธโฆษาจารย์
๒๒	วิภังค์	สัมโมหวิโนทนี	พระพุทธโฆษาจารย์
๒๓	กถาวัตถุ	ปัญญาปกรณ์ัญญกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
๒๔	ปุคคลบัญญัติ	ปัญญาปกรณ์ัญญกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
๒๕	ธาตูกถา	ปัญญาปกรณ์ัญญกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
๒๖	ยมก	ปัญญาปกรณ์ัญญกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
๒๗	ปิฎฐาน	ปัญญาปกรณ์ัญญกถา	พระพุทธโฆษาจารย์

๒) สังคหอรรถกถา ได้แก่ อรรถกถาที่พระอรรถกถาจารย์เลือกแต่งอธิบายเฉพาะบทที่ลึกลับซับซ้อนไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น หรือเป็นการรวบรวมเอาคำอธิบายที่ไม่มีปรากฏในพระบาลี คือพระไตรปิฎก บางครั้งเป็นการย่อคำอธิบาย หรือเนื้อความที่พระอรรถกถาจารย์แต่งอธิบายไว้ให้สั้นกระชับขึ้น เพื่อสะดวกในการศึกษาและท่องจำ ดังนี้^{๓๔}

ตารางที่ ๒ สังคหอรรถกถา

ลำดับที่	คัมภีร์อรรถกถา	ประเภทพระไตรปิฎก	อรรถกถาจารย์ผู้รจนา
	วินยสังคหอรรถกถา		
๑	กัณฑาวิตรณีอรรถกถา	พระวินัยปิฎก	พระพุทธโฆษาจารย์
๒	วินยสังคหอรรถกถา	พระวินัยปิฎก	พระสารีบุตรเถระ (วัดเชตวัน ศรีลังกา)
๓	วินยสังคหอรรถกถา (ฉบับย่อ)	พระวินัยปิฎก	พระสารีบุตรเถระ

^{๓๔} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา, [ออนไลน์] , แหล่งที่มา: <http://oldaad.mcu.ac.th/html/scripture.html> [๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑].

ลำดับที่	คัมภีร์อรรถกถา	ประเภทพระไตรปิฎก	อรรถกถาจารย์ผู้รจนา
๔	วินยสังคหอรรถกถา (ฉบับย่อ)	พระวินัยปิฎก	พระชินภูมินเถระ (สมัยอังวะ)
๕	วินยสังเขป	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
๖	วินยวินิจฉยะ	พระวินัยปิฎก	พระพุทททัตตเถระ
๗	อุตตรวินิจฉกะ	พระวินัยปิฎก	พระพุทททัตตเถระ
๘	ขุททสิกขา	พระวินัยปิฎก	พระธัมมสิริเถระ
๙	มูลสิกขา	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
๑๐	นิปฺณปทสังคหะ	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
๑๑	สีลาวหะ	พระวินัยปิฎก	พระวาจิสสรเถระ
๑๒	สีมาลังการะ	พระวินัยปิฎก	พระวาจิสสรเถระ
๑๓	สีมาสังคหะ	พระวินัยปิฎก	พระวาจิสสรเถระ
๑๔	สิกขาปทลัญชนะ	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
๑๕	ปาติโมกขวิโสธนี	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
๑๖	สีมาสัมพันธนี	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
๑๗	ปาติโมกขปทัตถอนุวิณณนา	พระวินัยปิฎก	พระวิจิตตาลังการ
๑๘	วินยคูพหัตถทีปนี	พระวินัยปิฎก	พระสัทธัมมโชติपालเถระ
๑๙	วินยคูพหัตถัลปกาสนี	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
	สุตตันตสังคหอรรถกถา		
๒๐	วิสุทธีมคคปกรณ์ะ	พระสุตตันตปิฎก	พระพุทโธมชาจารย์
	อภิธัมมสังคหอรรถกถา		
๒๑	อภิธัมมัตถสังคหะ	พระอภิธรรมปิฎก	พระอนรุทธาจารย์
๒๒	ปรมัตถวินิจฉัย	พระอภิธรรมปิฎก	พระอนรุทธาจารย์
๒๓	นามรูปปริจเฉท	พระอภิธรรมปิฎก	พระอนรุทธาจารย์
๒๔	อภิธรรมาวตาร	พระอภิธรรมปิฎก	พระอนรุทธาจารย์
๒๕	รูปารูปวิภาค	พระอภิธรรมปิฎก	พระพุทททัตตเถระ
๒๖	เขมาปกรณ์	พระอภิธรรมปิฎก	พระพุทททัตตเถระ
๒๗	นามจารทีปกะ	พระอภิธรรมปิฎก	พระสัทธัมมโชติपालะ
๒๘	โมหวิจเฉทนี	พระอภิธรรมปิฎก	พระกัสสปเถระ

ลำดับที่	คัมภีร์อรรถกถา	ประเภทพระไตรปิฎก	อรรถกถาจารย์ผู้รจนา
๒๙	สุจิตตาลังการ	พระอภิธรรมปิฎก	โกทูต้อ (ซีปะขาวพม่า)
๓๐	ปรมัตถพินทุ	พระอภิธรรมปิฎก	พระเจ้าจະสวา
๓๑	สัจจสังเขป	พระอภิธรรมปิฎก	พระธัมมपालเถระ
๓๒	ปรมัตถสังคหะ	พระอภิธรรมปิฎก	พระวิสุทธิตเถระ
๓๓	รูปวิภาค	พระอภิธรรมปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
๓๔	วิสตีวันณนาปาฐะ	พระอภิธรรมปิฎก	พระมุนินทโฆสเถระ

๒.๕ การจัดหมวดหมู่คัมภีร์อรรถกถากับการอธิบายพระไตรปิฎก

๒.๕.๑ โครงสร้างพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก ประกอบด้วยเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

(๑) พระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก คือ ประมวลระเบียบข้อบังคับของบรรพชิตที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุ ภิกษุณี มีโครงสร้างเนื้อหา คัมภีร์ มี ๕ คัมภีร์ มีการแบ่งโครงสร้าง ๓ แบบ คือ^{๓๔}

แบบที่ ๑ ปรากฏในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ (ที่พระรัตนปัญญาเถระ รจนาขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ.๒๐๗๕) ข้อ ๒๒ มีหัวใจคัมภีร์ว่า อา ปา ม จู ป มีความหมาย ดังนี้

อา คือ อาทิกัมมะ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทเกี่ยวกับอาบัติหนัก ได้แก่ ปาราชิก สังฆาติเสส และอนิยต

ปา คือ ปาจิตตีย์ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติเบา ได้แก่ นิสสัคคีย์ ปาจิตตีย์ ปาจิตตีย์ ปาหิเทศนียะ เสขียวัตถ และอธิกรณสมณะ ซึ่งเป็นวิธีระงับอธิกรณ์รวมถึงพระบัญญัติฝ่ายพระภิกษุณีที่เรียกว่าภิกษุณีวิวัฏฐ์ทั้งหมด

ม คือ มหาวรรค เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทที่มานอกพระปาฏิโมกข์ตอนต้นแบ่งออกเป็น ๑๐ ชั้นธกะ หรือ ๑๐ ตอน

จู คือ จูฬวรรค เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทที่มานอกพระปาฏิโมกข์ตอนต้นแบ่งออกเป็น ๑๒ ตอน

^{๓๔} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระวินัยปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑-๑๓.

ป คือ ปริวาร เป็นชื่อคัมภีร์ส่วนประกอบหรือภาคผนวก ที่ประมวลเนื้อหาสาระของพระวินัยทั้งหมดเข้ามาไว้ด้วยกันในลักษณะเป็นคำถามและคำตอบ เพื่อให้เป็นคู่มือสำหรับซักซ้อมความรู้ในพระวินัยให้ง่ายต่อความเข้าใจยิ่งขึ้น

แบบที่ ๒ ปรากฏในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะข้อ ๓๙๘ ว่า “ปาปามจุปติ ปญจวิธวินยปิฎก” พระวินัยปิฎกมี ๕ คัมภีร์ คือ ปา ปา ม จู ป ท่านแบ่งพระวินัยปิฎกออกเป็น ๕ คัมภีร์ มีคำย่อหรือหัวใจว่า ปา ปา ม จู ป มีชื่อคัมภีร์เหมือนแบบที่ ๑ ต่างกันแต่คำแรกคือ

ปา = ปาราชิก

ปา = ปาจิตตีย์

ม = มหาวรรค

จู = จุฬวรรค

ป = ปริวาร

แบบที่ ๓ มีหัวใจคัมภีร์ว่า ม ภิ ม จู ป มีชื่อคัมภีร์ดังนี้

ม = มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์

ภิ = ภิกขุณีวิภังค์

ม = มหาวรรค

จู = จุฬวรรค

ป = ปริวาร

พระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้แบ่งพระวินัยปิฎกออกเป็น ๕ คัมภีร์ตามวิธีการของแบบที่ ๓ นี้

นอกจากนี้ยังมีการจัดแบ่งออกเป็น ๓ คัมภีร์ เรียกชื่อย่อว่า สุ ข ป บ้าง วิ ข ป บ้าง ชื่อย่อหรืออักษรย่อเหล่านี้ หมายถึง

สุ คือ สุตตวิภังค์ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทในมหาวิภังค์หรือภิกขุณีวิภังค์ไว้ด้วยกัน ส่วนชื่อย่อว่า วิ ก็คือ มหาวิภังค์คือภิกขุและภิกขุณีวิภังค์ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทจากทั้ง ๒ วิภังค์มาไว้ด้วยกัน

ข คือ ชันธกะ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ทั้งในส่วนของมหาวรรคและจุฬวรรคเข้าไว้ด้วยกัน

ป คือ ปริวาร เป็นชื่อคัมภีร์ส่วนประกอบหรือภาคผนวก

(๒) พระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎก แบ่งออกเป็น ๕ ส่วนใหญ่ คือ

- ๑) ทีฆนิกาย รวมพระสูตรยาวๆ มีพรหมชาลสูตร เป็นต้น มี ๓ เล่ม
- ๒) มัชฌิมนิกาย รวมพระสูตรขนาดกลาง มีทั้งหมด ๓ เล่ม
- ๓) สังกยุตตนิกาย รวมพระสูตรขนาดเล็กเป็นหมวดๆ มี ๕ เล่ม
- ๔) อังคุตตรนิกาย รวมหมวดธรรมตั้งแต่หมวดหนึ่งถึงเกิน ๑๐ มีทั้งหมด ๕ เล่ม
- ๕) ขุททกนิกาย ขุมนุมบทธรรมทั้งหลายทั้งที่ยาวและสั้นมีทั้งหมด ๑๕ คัมภีร์มีทั้งหมด ๑๕ เล่ม

(๓) พระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก แบ่งออกเป็น ๗ ส่วนใหญ่ ๆ คือ

- ๑) สังคินี - ประมวลธรรมเป็นชุด ๆ เรียกว่ามาติกา มี ๑ เล่ม
- ๒) วิภังค์ - การจำแนกธรรมออกเป็นชั้นๆ ชาติ เป็นต้น มี ๑ เล่ม
- ๓) ชาติกถา - นำข้อธรรมมาจัดเข้าในชั้นๆ ชาติ อยาตนะ ครึ่งเล่ม
- ๔) ปุคคลบัญญัติว่าด้วยบัญญัติต่าง ๆ มีครึ่งเล่ม
- ๕) กถาวัตถุ - ปัญหาถามตอบของนิกายต่าง ๆ ๑๘ นิกาย มี ๑ เล่ม
- ๖) ยมก - ว่าด้วยคำอธิบายหลักธรรมออกพิสดาร เป็นคู่ ๆ มี ๒ เล่ม
- ๗) ปฎิฐาน - ว่าด้วยปัจจัยต่าง ๆ ๒๔ โดยพิสดาร มีทั้งหมด ๖ เล่ม

ในการนี้จักได้นำเสนอโครงสร้างพระไตรปิฎกต่อไปนี้

แผนภูมิแสดงโครงสร้างพระไตรปิฎก (๔๕ เล่ม)^{๓๖}

พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม	พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม	พระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม
ภิกขุวิภังค์ เล่ม ๑-๒	ทีฆนิกาย เล่ม ๙-๑๑	สังคินี เล่ม ๓๔
ภิกขุณีวิภังค์ เล่ม ๓	มัชฌิมนิกาย เล่ม ๑๒-๑๔	วิภังค์ เล่ม ๓๕
มหาวรรค เล่ม ๔-๕	สังยุตตนิกาย เล่ม ๑๕-๑๙	ชาติกถา เล่ม ๓๖
จุฬวรรค เล่ม ๖-๗	อังคุตตรนิกาย เล่ม ๒๐-๒๔	ปุคคลบัญญัติ เล่ม ๓๖
ปริวาร เล่ม ๘	ขุททกนิกาย เล่ม ๒๕-๓๓	กถาวัตถุ เล่ม ๓๗

^{๓๖} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓-๒๔.

๒.๕.๒ คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแสดงคำสอน คือ พระธรรมวินัยแล้ว สาวกทั้งหลายทั้งที่เป็น พระภิกษุสงฆ์ และคฤหัสถ์ก็นำหลักธรรมวินัยนั้นไปเล่าเรียนศึกษา คำสอนหรือพุทธพจน์ส่วนใดที่ยาก ต้องการคำอธิบายเพิ่มเติมนอกจากทูลถามจากพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้วก็มีพระสาวกผู้ใหญ่ที่เป็นพระ อุปัชฌาย์ หรืออาจารย์คอยสอนคอยแนะนำชี้แจงช่วยตอบข้อสงสัย คำอธิบาย และคำตอบที่สำคัญก็ ได้รับการทรงจำถ่ายทอดต่อกันมาควบคู่กับหลักธรรมวินัยที่เป็นแม่บทนั้น จากสาวกรุ่นก่อนสู่สาวกรุ่น หลัง ต่อมาเมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกแล้ว คำชี้แจงอธิบายเหล่านั้นก็เป็น ระบบระเบียบและมีลำดับไปตามพระไตรปิฎกด้วย คำอธิบายพุทธพจน์หรือหลักพระธรรมวินัย หรือ คำอธิบายความในพระไตรปิฎกนั้นเรียกว่า อรรถกถา^{๓๗}

เมื่อมีการทรงจำถ่ายทอดพระไตรปิฎก ก็มีการทรงจำถ่ายทอดอรรถกถาประกอบควบคู่มา ด้วยจนกระทั่งเมื่อมีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานเป็นลายลักษณ์อักษร ณ เกาะสิงหลใน พ.ศ. ๔๕๐ ตำนานก็กล่าวว่าได้มีการจารึกอรรถกถาพร้อมไปด้วยเช่นกันและในการบันทึกนั้น บาลี หรือ พระไตรปิฎก ได้รับการทรงจำและถ่ายทอดกันมา และจารึกเป็นภาษาบาลีสมคธ ส่วน อรรถกถา ได้รับการ ทรงจำสืบทอดกันมาและจารึกเป็นภาษาสิงหล ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องด้วยว่า พระไตรปิฎก เป็นตำรา แม่บท ผู้สอนจะต้องรักษาให้คงอยู่อย่างเดิมโดยแม่นยำที่สุดตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ส่วนอรรถ กถาเป็นคำอธิบายสำหรับผู้เรียน จึงจะต้องช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจได้ดีที่สุด ฉะนั้น เมื่ออรรถกถาสืบทอดมาใน ลังกา จึงถ่ายทอดกันเป็นภาษาสิงหล กระทั่งถึงช่วง พ.ศ. ๙๕๐ - ๑,๐๐๐^{๓๘} จึงมีพระอาจารย์ผู้ใหญ่ เช่น พระพุทธโฆสจารย์ และพระธรรมปาละ เดินทางจากชมพูทวีป (ประเทศอินเดีย) มายังเกาะ ลังกา และได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถากลับมาเป็นภาษาบาลี อย่างที่มีอยู่และใช้ศึกษากันใน ปัจจุบัน และมีแปลมาเป็นภาษาไทยแล้ว

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้นมาในยุคหลัง ๆ อีก เพื่ออธิบายความในพระไตรปิฎก และ อธิบายความในคัมภีร์อรรถกถาที่ยังไม่ชัดเจน เช่น คัมภีร์ฎีกาอธิบายความในอรรถกถา คัมภีร์อนุฎีกา อธิบายความในฎีกาอีกต่อหนึ่ง เป็นต้น คัมภีร์อรรถกถาที่พระอรรถกถาจารย์แต่งขึ้น เพื่ออธิบายความ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นสามารถแสดงสรุปได้ดังนี้^{๓๙}

^{๓๗} พระธรรมปิฎก, **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, (กรุงเทพมหานคร: เอดิชั่น เพรส โปรดัคส์, ๒๕๔๓), หน้า ๙๒.

^{๓๘} พระธรรมปิฎก, **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, หน้า ๙๓.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖-๙๗.

อรรถกถาแบ่งตามสายคัมภีร์พระไตรปิฎก

(๑) อรรถกถาสายพระวินัยปิฎก

๑) **สมันตปาสาทิกา**^{๔๐} คัมภีร์อรรถกถาอธิบายความในพระไตรปิฎก พระพุทธโฆษาจารย์เรียบเรียงขึ้น เมื่อ พ.ศ. ใกล้จะถึง ๑,๐๐๐ ทั้ง ๕ คัมภีร์ คือ ภิกขุวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จุฬวรรค และปริวารวรรค ในลังกาทวีปสมัยของพระเจ้าสิริपालะ โดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลที่มีอยู่ก่อน ชื่อว่า มหาปัจจวี และกुरुณี

๑) **กัฆาวิทฺรณิ** หรือมาติกัฎฐกถา คัมภีร์อรรถกถาอธิบายสาระแห่งภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุณีปาติโมกข์

(๒) อรรถกถาสายพระสุตตันตปิฎก

๑) **สุมังคลวิลาสินี**^{๔๑} คัมภีร์อรรถกถาอธิบายความในที่ขนิทายแห่งพระสุตตันตปิฎก พุทธโฆษาจารย์เรียบเรียงขึ้น โดยอาศัยจากอรรถกถาภาษาสิงหล ชื่อว่ามหาอรรถกถา

๒) **ปปัญจสุทฺธิ** คัมภีร์อรรถกถาอธิบายความในมัชฌิมนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก เรียบเรียงจากอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อว่ามหาอรรถกถา

๓) **สารัตถปกาสินี** คัมภีร์อรรถกถาอธิบายความในสังยุตตนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎกเรียบเรียงจากอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อว่ามหาอรรถกถา

๔) **มโนรปฺรณิ** คัมภีร์อธิบายความในสังยุตตนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก พระพุทธโฆษาจารย์ เรียบเรียงจากอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อว่ามหาอรรถกถา

๕) **ปรมัตถโชติกา** คัมภีร์อธิบายความในขุททกนิกาย ธรรมบท สุตตนิบาตและชาดก แห่งพระสุตตันตปิฎก พระพุทธโฆษาจารย์เป็นหัวหน้าในการรจนา โดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อว่า มหาอรรถกถา

๖) **ชาตักัฎฐกถา** คัมภีร์อธิบายความชาดก ขุททกนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ๕๔๗ เรื่อง

๗) **ปทัฎฐกถา** คัมภีร์อธิบายความในธรรมบทแห่งขุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก พระพุทธโฆษาจารย์เป็นหัวหน้าในการรจนา

(บางมติระบุว่าไม่รู้ว่าเป็นผู้รจนาชาตักัฎฐกถาและธัมมปทัฎฐกถา)

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๕๖.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๐.

(๒) อรรถกถาสายพระอภิธรรมปิฎก

๑) **อัญฐสาลินี** คัมภีร์อธิบายความในอัมมสังคณีแห่งพระอภิธรรมปิฎกจรณาขึ้นโดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อว่ามหาปัจจรีย

๒) **สัมโมหวิโนทนี** คัมภีร์อธิบายความในวิภังค์ปกรณ์แห่งพระอภิธรรมปิฎก จรณาขึ้นโดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อว่ามหาปัจจรีย

๓) **ปรมัตถทีปนี** คัมภีร์อธิบายความคัมภีร์อภิธรรม ๕ คัมภีร์ คือ กถาวัตถุ ปุคคัล บัญญัติ ธาตุกถา ยมก และปฏิฐาน

ส่วนคัมภีร์อรรถกถาอธิบายความพระไตรปิฎก ที่พระพุทโธเสาจารย์ไม่ได้จรณาที่หาหลักฐานได้มีดังนี้

๑) **ปรมัตถทีปนี**^{๔๒} คัมภีร์อธิบายความในอุทาน อิติวุตตกะ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา และเถรีคาถา พระธรรมปาละจรณาภายหลังพระพุทโธเสาจารย์

๒) **สัทธัมมปกาสินี** คัมภีร์อธิบายความในปฏิสัมภิทามรรคแห่งพระสุตตันตปิฎก พระมหานามจรณาขึ้นในลังกาทวีป ประมาณ พ.ศ. ๑๐๖๐

๒.๖ ประวัติและสาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาหมวดพระวินัยปิฎก

๒.๖.๑ ความเป็นมาของพระวินัยปิฎก

ภายหลังจากที่มีภิกษุประพฤติเสียหายเกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทเล็กน้อยต่าง ๆ ที่เป็นประเภทลหุกาบัติ (อาบัติเบา) อาทิเช่น นิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียไวั ยังไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทประเภทครุกาบัติ (อาบัติหนัก) อันได้แก่ ปาราชิกและสังฆาทิเสส ในระหว่างนี้ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์^{๔๓} เพื่อเป็นแนวประพฤติปฏิบัติสำหรับภิกษุทั้งหลาย ครั้นในพรรษาที่ ๒๐ พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติปฐมปาราชิกสิกขาบทที่ ๑^{๔๔} ห้ามภิกษุเสพเมถุน โดยปรารถนาเหตุการณ์มิว่าหมองในคณะสงฆ์อันเนื่องมาจากการที่พระสุทินเสพเมถุนกับอดีตภรรยาที่ปามหาวัน กรุงเวสาลี นับเป็นครั้งแรกที่ทรงบัญญัติสิกขาบทประเภทครุกาบัติ และทรงบัญญัติเรื่อยมาทุกครั้งที่เกิดเหตุการณ์ไม่ดั่งงามเกี่ยวกับครุกาบัติเกิดขึ้นในคณะสงฆ์

ในการบัญญัติสิกขาบทแต่ละครั้ง มีขั้นตอนดังนี้ คือ

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๘.

^{๔๓} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๙/๑๙๒.

^{๔๔} วิ.อ. (บาลี) ๑/๓๖/๒๒๑.

๑) มีภิกษุประพฤติไม่สมควรแก่สมณะภาวะ ชาวบ้านตำหนิติเตียน

๒) พระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้ประชุมสงฆ์ตรัสสอบสวนท่ามกลางสงฆ์ เมื่อเธอยอมรับสารภาพ ทรงชี้โทษแห่งการประพฤติเช่นนั้น และตรัสบอกอานิสงส์แห่งความสำรวมระวัง แล้วจึงทรงบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุทำอย่างนั้นอีกต่อไป ขั้นตอนนี้เรียกว่ามูลบัญญัติ แต่ผู้ทำผิดครั้งแรกไม่ทรงเอาผิด ทรงยกเว้นโทษในฐานะอาทิกัมมิกะ (ภิกษุดันบัญญัติ)

๓) แต่หากมีการล่วงละเมิดไปอาจด้วยความจงใจ หรือพลั้งเผลอ ถ้าหย่อนไปก็ทรงบัญญัติเพิ่มเติมให้รัดกุมมากขึ้น ถ้าตึงไปก็ทรงบัญญัติให้เพลาลง ขั้นตอนนี้เรียกว่าอนุบัญญัติ (บัญญัติเพิ่มเติม) ซึ่งขั้นตอนนี้ถือเป็นสาระโดยสมบูรณ์ของบทบัญญัติ ซึ่งพระสงฆ์ทั้งหลายได้สาธยายเพื่อสำรวมระวังมิให้ล่วงละเมิดอีกต่อไป พระสาวกที่ทรงจำพระวินัยได้ดีเยี่ยมจนได้รับยกย่องเป็นเลิศด้านทรงจำพระวินัยจากพระพุทธเจ้า และมีบทบาทสำคัญต่อการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพานคือพระอุบาลีเถระ

๔) หลังบัญญัติแล้ว ถ้ามีการทำผิด สงฆ์ไม่สามารถตัดสินได้ พระพุทธองค์ทรงวินิจฉัยเป็นแบบอย่าง เรียกว่า วินีตวัตถุ ทรงกำหนดโทษสำหรับภิกษุผู้ฝ่าฝืนหรือล่วงละเมิดไว้เรียกว่าอาบัติ มี ๗ ประการ เรียงลำดับตามโทษหนักเบาดังแสดงตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๓ อาบัติ มี ๗ ประการ เรียงลำดับตามโทษหนักเบา

ชื่ออาบัติ	ประเภทหนัก-เบา	ประเภทแก้ไขได้-ไม่ได้
ปาราชิก	ครุกาบัติ (หนัก)	อเตกัจฉาบัติ (แก้ไขไม่ได้)
สังฆาทิเสส	ครุกาบัติ (หนัก)	สเทกัจฉาบัติ (แก้ไขได้)
ถุลลัจจัย	ลหุกาบัติ (เบา)	สเทกัจฉาบัติ (แก้ไขได้)
ปาจิตตีย์	ลหุกาบัติ (เบา)	สเทกัจฉาบัติ (แก้ไขได้)
ปาฏิเทสนียะ	ลหุกาบัติ (เบา)	สเทกัจฉาบัติ (แก้ไขได้)
ทุกกฏ	ลหุกาบัติ (เบา)	สเทกัจฉาบัติ (แก้ไขได้)
ทุพภาสิต	ลหุกาบัติ (เบา)	สเทกัจฉาบัติ (แก้ไขได้)

ในตอนปลายพุทธกาล ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ไม่ได้ทรงแต่งตั้งผู้ใดให้เป็นศาสดาแทนพระองค์ แต่ทรงประทานพุทธพจน์ที่เปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของพระองค์ไว้ว่า

โย โว อานนท มया ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญุตโต. โส โว มมจฺเจยน สตถา.

อาณนที ธรรมและวินัยใดที่ตถาคตแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลายธรรม และวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว^{๔๕}

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระอรหันต์สาวกทั้งหลายได้ประชุมกันรวบรวมพระธรรมวินัยจัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ เรียกว่าสังคายนา ในการสังคายนาแต่ละครั้งแม้ปรารภเหตุต่างก็มีวัตถุประสงค์หลักเดียวกัน คือ รวบรวมธรรมวินัยเป็นหมวดหมู่ และพัฒนาจากธรรมวินัยสู่การจัดแบ่งเป็น “ปิฎก” ได้ ๓ ปิฎก คือ ธรรม แยกเป็นสุดตันตปิฎกกับอภิธรรมปิฎก ส่วนวินัย ก็คงเป็นวินัยปิฎก จากนั้นก็ช่วยกันสืบทอดคำสอนโดยวิธีมุขปาฐะ คือ แบ่งหน้าที่ท่องจำสืบทอดกันมาอย่างเป็นระบบ อันเนื่องจากคำสอนของพระพุทธเจ้ามีมากเกินไปเกินความสามารถที่บุคคลคนเดียวจะจดจำได้ครบถ้วน ผู้เชี่ยวชาญพระวินัยก็ท่องจำวินัย เรียกว่า วินัยธรส่วนผู้เชี่ยวชาญด้านพระสูตร หรือพระอภิธรรม ก็ท่องจำพระสูตรหรือพระอภิธรรม เรียกว่า อัมมธรภายหลังได้มีการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรในพุทธศตวรรษที่ ๕ ในรัชสมัยพระเจ้าวิสุทธิคามณีกษัตริย์ประเทศศรีลังกา ต่อมาปริวรรตเป็นอักษรของประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา รวมถึงประเทศไทยด้วย

พระพุทธโฆษาจารย์ (แปลโดยพระเทพเวที จวน อุฏฺฐายี) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “สมันตปาสาทิกา” สรุปความได้ว่า เป็นอรรถกถาแก่พระวินัยปิฎกทั้ง ๕ คัมภีร์ คือ ภิกขุวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จุลวรรค และปริวาร พระพุทธโฆษาจารย์แต่งสมันตปาสาทิกาชั้นก่อนอรรถกถาเล่มอื่น ๆ เพราะวินัยเป็นรากฐานศรัทธาของชาวพุทธ และได้แต่งขึ้น เมื่อประมาณพุทธศักราช ที่ ๙๒๗ - ๙๗๓ ในสมัยพระเจ้าสิริपाल แห่งที่เมืองอนูราชปุระ ประเทศลังกา โดยคำอาราธนาของ พระพุทธสิริ ใช้เวลาแต่ง ๑ ปีจึงสำเร็จ คือเริ่มแต่งเมื่อปีที่ ๒๐ ของ พระเจ้าสิริपाल และสำเร็จเมื่ออย่างเข้าปีที่ ๒๑ กล่าวกันว่า ท่านใช้คัมภีร์อรรถกถาเดิมที่เรียกว่าโบราณอัฐกถา ชื่อ มหาปัจจรีและกुरुณที่ภาษาสิงหลเป็นโครงร่าง คัมภีร์สมันตปาสาทิกาแบ่งออกเป็น ๓ ภาค ภาคที่ ๑ อธิบายขยายความที่เป็นประเด็นสำคัญในคัมภีร์มหาวิภังค์ เฉพาะพาหิรนิทาน เวรฐยักกัณท์ และปาราชิกกัณท์ ภาคที่ ๒ อธิบายขยายความที่เป็นประเด็นสำคัญในคัมภีร์มหาวิภังค์ ตั้งแต่สังฆทีเสสกัณท์ จนถึงเสชียกัณท์ และในภิกขุณีวิภังค์ ภาคที่ ๓ อธิบายขยายความที่เป็นประเด็นสำคัญในคัมภีร์มหาวรรค คัมภีร์จุฬวรรค และคัมภีร์ปริวาร^{๔๖}

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๔๖} พระพุทธโฆษาจารย์, **ปัญจสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย**, (แปลโดยพระเทพเวที จวน อุฏฺฐายี), (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๑๒.

๒.๖.๒ ความหมายของวินัยปิฎก

วินัยที่ ๑ วินัย หมายถึง นัยต่าง ๆ (วิวิธ+นัย) ได้แก่ ปาติโมกข์ ๒ คือ ภิกขุปาติโมกข์ และ ภิกขุณีปาติโมกข์ มีวิภังค์ ๒ คือ มหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์ และภิกขุณีวิภังค์ มีอาบัติ ๗ กอง คือ ปาราชิก สังฆาติเสส ฤทธัจจยัย ปาจิตตีย์ ปาฆิเทศนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต

วินัยที่ ๒ วินัย หมายถึงนัยพิเศษ (วิเสส+นัย) ได้แก่ อนุบัญญัติเพิ่มเติมให้สิกขาบทมีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น หรือผ่อนผันให้เพลาคความขัดแย้งมงวดลง มีความเหมาะสมแก่การกระทำความผิดหรือการล่วงละเมิด

วินัยที่ ๓ วินัย หมายถึง กฎ หรือข้อบังคับสำหรับฝึกรบมกาย และวาจา (วินยโต เจว กาย วาจา) ได้แก่ เป็นเครื่องป้องกันความประพฤติที่ไม่เหมาะสมทางกาย และทางวาจา

วินัย ยังมีคำไวพจน์อื่น ๆ ดังนี้

- ๑) ศีล หมายถึง ความประพฤติดีงามทางกาย และวาจา
- ๒) พระบัญญัติ หมายถึงข้อห้ามมิให้ภิกษุภิกษุณีประพฤติล่วงละเมิดซึ่งมีบทกำหนดโทษปรับอาบัติแก่ผู้ล่วงละเมิด ถ้าบัญญัติครั้งแรก เรียกว่ามูลบัญญัติ ถ้าบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติม เรียกว่าอนุบัญญัติ
- ๓) สิกขาบท หมายถึง อุบายศึกษาหรือข้อศึกษา ได้แก่ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ และศีล ๓๓๑ ข้อศึกษาเหล่านี้จัดเป็นเบื้องต้นแห่งฉานวิปัสสนาและอริยมรรค^{๔๗}

๒.๖.๓ คัมภีร์ชั้นพระบาลี

จัดแบ่งเนื้อหาออกเป็นพระวินัยปิฎกได้ ๘ เล่ม ดังตารางแสดงลำดับเล่ม ชื่อคัมภีร์ และสาระสำคัญในคัมภีร์ต่อไปนี้

ตารางที่ ๔ คัมภีร์ชั้นพระบาลี จัดแบ่งเนื้อหาออกเป็นพระวินัยปิฎกได้ ๘ เล่ม

เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	สาระสำคัญในคัมภีร์
๑	มหาวิภังค์ ภาค ๑	สิกขาบทหรือศีลของภิกษุ ๑๙ ข้อ
๒	มหาวิภังค์ ภาค ๒	สิกขาบทหรือศีลของภิกษุ ๒๒๗ ข้อ

^{๔๗} วิ.อ. (บาลี) ๑/๓๘/๒๓๓.

๓	ภิกษุณีวิภังค์	สิกขาบทหรือศีลของภิกษุณี ๓๑๑ ข้อ
๔	มหาวรรค ภาค ๑	สิกขาบทนอกพระปาฏิโมกข์ตอนต้น ๑๐ ชั้นธกะ
๕	มหาวรรค ภาค ๒	สิกขาบทนอกพระปาฏิโมกข์ตอนต้น ๑๐ ชั้นธกะ
๖	จลวรรค ภาค ๑	สิกขาบทนอกพระปาฏิโมกข์ตอนปลาย ๑๒ ชั้นธกะ
๗	จลวรรค	สิกขาบทนอกพระปาฏิโมกข์ตอนปลาย ๑๒ ชั้นธกะ
๘	ปริวาร	คำถาม-ตอบประมวลความรู้พระวินัย มี ๑๙ เรื่อง

๒.๖.๔ ชั้นคัมภีร์อรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์รจนาขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของสาระสำคัญในพระไตรปิฎก ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยเท่านั้น ซึ่งมีชื่อคัมภีร์และประเภทคัมภีร์ดังนี้^{๔๘}

ตารางที่ ๕ ชั้นคัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์อธิบายความหมายและสาระสำคัญในพระไตรปิฎก

ที่	ชื่อคัมภีร์	ประเภทคัมภีร์
๑	สมันตปาสาทิกา (ภาค ๑-๓)	วิถการอรรถกถา อธิบายวินัยโดยพิสดาร
๒	กัฆขาวิตรณัฎฐกถา	มาติกาอรรถกถา อธิบายหัวข้อภิกษุปาติโมกข์และภิกษุณีปาฏิโมกข์
๓	วินยสังกัฎฐกถา	สังเขปอรรถกถา อธิบายวินัยโดยประมวลเป็นบทร้อยกรอง

^{๔๘} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระวินัยปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓.

ที่	ชื่อคัมภีร์	ประเภทคัมภีร์
๔	วินยวินิจฉยะ	สังเขปอรรถกถา ประมวลข้อวินิจฉัยจากอุกโกโตวิภังค์ และชั้นธกะเป็นบทร้อยกรอง
๕	อุตตรวินิจฉยะ	สังเขปอรรถกถา ประมวลวินิจฉัยพระวินัยจากคัมภีร์ ปรีวารและอรรถกถา เป็นบทร้อยกรอง
๖	ขุททสิกขา	สังเขปอรรถกถา อธิบายวินัยโดยย่อ เป็นร้อยกรอง ผสมร้อยแก้ว
๗	มูลสิกขา	สังเขปอรรถกถา อธิบายวินัยโดยย่อ เป็นร้อยกรอง ผสมร้อยแก้ว

๒.๖.๕ ประโยชน์ของพระวินัย

ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ปรีวารและอรรถกถา ว่า^{๔๙}

อตตโน สีลกขนโธ สุกคโต โหติ สุรกขิตโต (กองศีลของตนเป็นอันคุ้มครองรักษาไว้อย่างดี)

กุกกัจจกตทานิ ปฏิสรณิ โหติ (เป็นที่พึ่งแก่เหล่ากุลบุตรที่ถูกความสงสัยครอบงำได้)

วิสาร์โท สัมมชฌเม โวหริ (กล้าแสดงความคิดเห็นในท่ามกลางสงฆ์)

ปัจจตถิเก สหตมเมเน สุนิคคหิติ นิคคณหาติ (ชมฝ่ายตรงข้ามคือเข้าศึกได้ด้วยดี โดย สหธรรม)

สทตมมภูจฐิติยา ปฏิปนโน โหติ (เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม)

๒.๗ ประวัติและสาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาหมวดพระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎกจัดเป็นปิฎกที่ ๒ ในพระไตรปิฎก (๑ พระวินัยปิฎก ๒ พระสุตตันตปิฎก ๓ พระอภิธรรมปิฎก) ความเป็นมาและความสำคัญของพระไตรปิฎก มีดังนี้

๒.๗.๑ ความเป็นมาของคัมภีร์อรรถกถาหมวดพระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎกเกิดขึ้นเพราะได้รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงไว้ในที่ต่าง ๆ ในโอกาสต่าง ๆ และปรารภเหตุต่าง ๆ เข้าเป็นหมวดหมู่ แต่ละหมวดหมู่ประกอบด้วยเนื้อหา เรียกว่า พระสูตร พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาสุมังคลวิลาสินี (อรรถกถาที่ขนิภาย) อธิบายสาเหตุที่พระ

^{๔๙} วิ.ป. (บาลี) ๘/๓๒๕/๒๔๘, วิ.อ. (บาลี) ๑/๙๔-๙๕.

ผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรต่าง ๆ (รวมทั้งสาวกภษิต) โครงสร้าง ความสำคัญ การลำดับเนื้อหา รูปแบบ และชื่อเรียกพระสูตร ดังจะศึกษาต่อไป

(๑) มูลเหตุการณแสดงพระสูตร ๔ ประการ^{๕๐} คือ

- ๑) อัดตชฌาสมยะ แสดงตามอัธยาศัยของพระพุทธองค์ ไม่มีผู้ขอให้แสดง
- ๒) ปรัชฌมสมยะ แสดงตามอัธยาศัยของผู้อื่น ตรวจดูด้วยพระญาณก่อนเสด็จไปโปรด
- ๓) ปุจฉาวลิกะ แสดงตามคำทูลถาม เมื่อมีผู้ถามจึงตรัสตอบ
- ๔) อัดถุปปัตติกะ แสดงตามเหตุการณที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ

(๒) โครงสร้างของพระสูตร มีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ

- ๑) คำขึ้นต้นหรือข้อความเบื้องต้น (นิทานวจนะ) ได้แก่ ข้อความที่พระอานนทกล่าวไว้ คือ “เอวมเม สุต” (ข้าพเจ้าสดับมาแล้วอย่างนี้) จนจบข้อความที่ระบุความเป็นมาพระสูตรนั้น ๆ
- ๒) เนื้อหาพระสูตรหรือข้อความที่เป็นพระพุทธภษิตหรือสาวกภษิตเป็นต้น ได้แก่ ข้อความต่อจากนิทานวจนะเป็นต้นไป
- ๓) คำลงท้ายหรือข้อสรุป (นิคมวจนะ) ได้แก่ ข้อความต่อจากเนื้อหาพระสูตร เช่น ข้อความที่มีคำขึ้นต้นว่า “อิทมโว ภควา” (พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระดำรัสนี้)

(๓) ความงดงามของพระสูตร องค์ประกอบดังกล่าว จัดว่ามีความงาม ๓ ประการ คือ

- ๑) งามในเบื้องต้นด้วยคำเริ่มต้นหรือนิทานวจนะ
- ๒) งามในท่ามกลางด้วยเนื้อหาที่เป็นพระพุทธภษิตหรือสาวกภษิต
- ๓) งามในที่สุดด้วยคำลงท้ายหรือนิคมวจนะ

(๔) การจัดลำดับเนื้อหา พระพุทธเจ้าทรงจัดลำดับเนื้อหาพระสูตรหรือพระธรรมเทศนา เรียกว่า อนุสนธิ มี ๓ ลักษณะ คือ

๑) ปุจฉานุสนธิ เนื้อหาตามลำดับการถาม เช่น พระสูตรที่ทรงแสดงแก่นันทโคบาล เมื่อเขาถามว่า “พระองค์ผู้เจริญ ฝั่งใน ได้แก่อะไร ฝั่งนอก ได้แก่อะไร สงสารในท่ามกลาง ได้แก่อะไร เกยบก ได้แก่อะไร มนุษย์จับ ได้แก่อะไร อมนุษย์จับ ได้แก่อะไร ถูกน้ำหมุนวนไว้ ได้แก่อะไร ความเน่าใน ได้แก่อะไร พระองค์ทรงตอบตามลำดับคำถาม พระสูตรที่มีลักษณะนี้จัดเป็น ปุจฉานุสนธิ

^{๕๐} เสถียรพงศ์ วรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐.

๒) อัชฌายานุสนธิ จัดเนื้อหาตามอรรถาธิบายของผู้ฟัง เช่น ภิกษุรูปหนึ่งครุ่นคิดสงสัยว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ต่างเป็นอนัตตา กรรมที่อนัตตาทำแล้วจักถูกอรรถาได้อย่างไรกัน” พระองค์ทรงชี้แจงเพื่อบรรเทาความสงสัยเหมาะแก่อรรถาธิบายของผู้ฟัง พระสูตรที่มีลักษณะนี้จัดเป็นอัชฌายานุสนธิ

(๑) ยถานุสนธิ จัดเนื้อหาตามลำดับเรื่อง เช่น อากังขยสูตร^{๕๑} ทรงแสดงศีลไว้ก่อนในตอนแรก แสดงอภิญา ๖ ในตอนหลัง วัตถุสูตร^{๕๒} ทรงแสดงอำนาจกิเลสไว้ในก่อนตอนแรก ทรงแสดงพรหมวิหารในตอนหลัง โกสัมพียสูตร^{๕๓} ทรงแสดงการทะเลาะไว้ก่อนในตอนแรก ทรงแสดงสาราณียธรรมในตอนหลัง (เริ่มจากทะเลาะกันจบลงด้วยระลึกถึงกัน) กกจูปมสูตร^{๕๔} ทรงแสดงความไม่อดทนไว้ก่อนในตอนแรก ทรงแสดงอุปมาด้วยเลื่อยในตอนหลัง พรหมชาลสูตร^{๕๕} ทรงแสดงเรื่องทิวาฐิไว้ก่อนในตอนแรก ทรงแสดงสุญญตาไว้ตอนหลัง^{๕๖}

(๒) รูปแบบของพระสูตรเป็นลักษณะใดลักษณะหนึ่งหรือมีหลายลักษณะในนวัคส์ตฤศาสน์ เช่น สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา ฯลฯ

(๓) ชื่อเรียกอย่างอื่น หรือคำไวพจน์ของพระสูตร ได้แก่

- ๑) โวหารเทศนา คือ คำสอนที่ทรงแสดงเชิงโวหาร
- ๒) ยถานุโลมศาสน์ คือ คำสอนที่อนุโลมตามอุปนิสัยของผู้ฟัง
- ๓) ทิวาฐินิเวฐนภถา คือ ถ้อยคำที่ว่าด้วยการผ่อนคลายทิวาฐิ
- ๔) อธิจิตตสิกขา คือ ข้อศึกษาเกี่ยวกับอธิจิต
- ๕) ปริยภูฏานปทาน คือ คำสอนเครื่องละกิเลสอันกลุ่มมจติ^{๕๗}

หลังสังคายนาพระวินัยและเรียกชื่อว่า วินัยปิฎก พระมหากัสสปะสอบถามในที่ประชุมว่าการสังคายนาธรรมควรมอบให้เป็นหน้าที่ของใคร ที่ประชุมกราบเรียนว่าควรมอบให้เป็นหน้าที่ของพระอานนท์ จากนั้นจึงสังคายนาธรรมแล้วเรียกว่า สุตตันตปิฎก^{๕๘} ในพระสุตตันตปิฎกพระสังคีติ

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๔/๕๖.

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๐/๖๒.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๑/๕๒๙.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๒/๒๓๓.

^{๕๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๑/๑.

^{๕๖} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๐๔/๑๑๔.

^{๕๗} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๙.

^{๕๘} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๓.

อาจารย์เริ่มสังคายนาที่ขนิทาย^{๕๙} ก่อน แล้วจึงสังคายนามัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกายตามลำดับ จากนั้นสังคายนาอภิธรรมปิฎก^{๖๐} แล้วสังคายนาขุททกคัมภีร์ (ขุททกนิกาย) เป็นลำดับต่อไป จึงเป็นอันว่า สุตตันตปิฎก มีอยู่แล้วตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๑

ในอรรถกถาวินัยปิฎก (สมันตปาสาทิกา) ท่านแสดงเหตุการณ์หลังสังคายนาครั้งแรกที่เมืองราชคฤห์ คณะสงฆ์สังคายนาพระวินัย และพระสูตร (ไม่กล่าวถึงพระอภิธรรม) กล่าวถึงนิกาย ๕ คือ ขนิทาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย “บรรดานิกายทั้ง ๕ เว้น ๔ นิกาย (แรก) พระพุทธพจน์ที่เหลือ ชื่อว่า ขุททกนิกาย ในขุททกนิกายนั้น พระอุบาลีเถระวิสัยนาพระวินัย พระอานนทเถระวิสัยนาขุททกนิกายที่เหลือและอีก ๔ นิกาย”^{๖๑} ท่านกล่าวว่า พระพุทธพจน์แม้ทั้งปวง พึงทราบว่าเป็น

มี ๑ อย่าง คือ (วิมุตติ) รส

มี ๑ อย่าง คือพระธรรมและวินัย

มี ๓ อย่าง คือ ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์

มี ๓ ปิฎก (ปิฎกเวสส ตีโร) ๓

มี ๕ อย่าง (นิกายเวสส ปณจโร) ๕

มี ๙ อย่าง (องควเวสส นวโร) ๙

มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ (ธมมกขณธวเวสส จตุราสีตีสหสสโร) ๘๔,๐๐๐

ท่านแสดงความหมายแต่ละอย่างตามลำดับว่าหมายถึงอะไร เมื่ออธิบายคำว่า “ขุททกนิกาย” แสดงเป็นคำถาม - ตอบ ว่า “ขุททกนิกาย เป็นอย่างไร ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระอภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น และปาฐะ ๑๕ ประเภทมีขุททกปาฐะเป็นต้น ที่ได้ชี้แจงไว้เบื้องต้น พระพุทธพจน์ที่เหลือ เว้น ๔ นิกาย”^{๖๒} หลักฐานในที่นี้ระบุว่า พระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก อยู่ในขุททกนิกาย ที่เสนอประเด็นนี้ ก็เพื่อให้ผู้ศึกษาความเป็นมาของพระไตรปิฎกใช้เป็นหลักฐานประกอบการศึกษาค้นคว้าต่อไปว่า คัมภีร์หลักของชาวพุทธมีพัฒนาการอย่างไร

หลังการสังคายนาเสร็จ ได้แบ่งหน้าที่การจำพระไตรปิฎก พระเถระผู้ทำหน้าที่ทรงจำคำสอน เป็นอาจารย์ปรัมปรา มาตั้งแต่คราวปฐมสังคายนา ในสายพระสุตตันตปิฎก มีดังนี้

^{๕๙} ดู ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕.

^{๖๐} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕.

^{๖๑} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖.

^{๖๒} วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖.

พระอานนทเถระทรงจำที่ขนิกาย แล้วสั่งสอนศิษย์
 ศิษย์ของพระสารีบุตรเถระทรงจำมัชฌิมนิกาย
 พระมหากัสสปเถระทรงจำสังยุตตนิกาย แล้วสั่งสอนศิษย์
 พระอนุรุทธเถระทรงจำอังคุตตรนิกาย แล้วสั่งสอนศิษย์^{๖๓}

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง ขุททกนิกายไม่ปรากฏอาจารย์ผู้ทรงจำ ในเรื่องนี้มี ๒ มติ คือ พระทีฆภาณกาจารย์ อาจารย์ผู้สวดที่ขนิกายกล่าวว่า ขุททกนิกายนี้เรียกว่า ขุททกคัมภีร์ ประกอบด้วย ๑๓ คัมภีร์ ได้แก่ ชาดก นิทเทส ปฏิสัมภีทามรรค อปทาน สุตตนิบาต ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา จัดอยู่ในพระอภิธรรมปิฎก พระมัชฌิมภาณกาจารย์อาจารย์ผู้สวดมัชฌิมนิกายกล่าวว่า ขุททกคัมภีร์กัจจายิกและพุทธวงศ์ (รวม ๑๕ คัมภีร์) จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก^{๖๔}

๒.๗.๒ ความหมายของพระสุตตันตปิฎก

คำว่า “สุตตันตะ” ที่แปลว่า พระสูตร ผู้รจนาสมันตปาสาทิกา (อรรถกถาวิญญูปิฎก) อธิบายว่า เพราะมีความหมาย ๖ อย่าง^{๖๕} คือ

- ๑) บ่งถึงประโยชน์ (อตถานํ สฺวจนโต) คือ ชี้ให้เห็นประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น
- ๒) มีความหมายที่ตรัสไว้ดี (สุตฺตโต) คือ ตรัสตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ (ผู้ควรแนะนำ)
- ๓) ผลิประโยชน์ (สฺวนโต) คือ ก่อให้เกิดผล ดุจข้าวกล้าเจริญเติบโตผลิรวงข้าวต่อไปได้
- ๔) หลั่งประโยชน์ (สฺุทฺนโต) คือ ทำให้ประโยชน์หลั่งไหล ดุจแม่น้ำโคมน้ำล้นน่านมออกมา
- ๕) ป้องกันด้วยดี (สุตฺตตนา) คือ รักษาประโยชน์ทั้งหลายด้วยดี
- ๖) มีส่วนเสมอเส้นด้าย (สุตฺตสภาคโต) คือ ใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของวิญญูชน ดุจเส้นบรรทัดของช่างไม้

ส่วนคำว่า “ปิฎก” หมายถึงคัมภีร์ กระจาด หรือ ตะกร้า เมื่อรวมกันเป็นสุตตันตปิฎก จึงหมายถึงคัมภีร์ว่าด้วยพระสูตร เป็นประมวลพระพุทธรพจน์หมวดพระสูตร ประกอบด้วยพระธรรมเทศนา และธรรมบรรยายต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะสมกับบุคคล เหตุการณ์ และโอกาส ตลอดจน

^{๖๓} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๔.

^{๖๔} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕.

^{๖๕} ดูบทนำ ที.สี. (ไทย) ๙/๗), และ วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๗.

บทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา พระสูตรจึงเป็นจุดเส้นบรรทัดวัดความถูกต้องในการปฏิบัติ

๒.๗.๓ คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับพระสูตรต้นตปิฎก

คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนามี ๒ ประเภท ได้แก่ คัมภีร์หลัก คือ พระไตรปิฎก (บาลี) และ คัมภีร์รอง หรือคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง คือ อรรถกถาและฎีกา เป็นต้น คัมภีร์พระพุทธศาสนามีจำนวนมากในที่นี้ กล่าวเฉพาะคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับพระสูตรต้นตปิฎก คือ อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์วิเสส

อรรถกถา “เครื่องบอกความหมาย”, ถ้อยคำบอกแจ้งชี้แจงอรรถ, คำอธิบายอรรถะ คือ ความหมายของพระบาลี อันได้แก่พุทธพจน์ รวมทั้งข้อความและเรื่องราวเกี่ยวข้องกับแวดล้อมที่รักษาสืบทอดมาในพระไตรปิฎก, คัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก, ในภาษาบาลีเขียน อฎฐกถา, มีความหมายเท่ากับคำว่า อรรถวณณนา หรือ อรรถสัณณนา^{๖๖}

ตารางที่ ๖ คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับพระสูตรต้นตปิฎก

พระไตรปิฎก	อรรถกถา	ผู้รจนา
พระสูตรต้นตปิฎก		
ทีฆนิกาย (ที.)	สุมังคลวิลาสินี	พระพุทธโฆสะ
มัชฌิมนิกาย (ม.)	ปปัญจสุทนี	พระพุทธโฆสะ
สังยุตตนิกาย (สัง.)	สารัตถปกาสินี	พระพุทธโฆสะ
อังคุตตรนิกาย (อัง.)	มโนรถปุรณี	พระพุทธโฆสะ
ขุททกปาฐะ (ขุ.)	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆสะ
ธรรมบท (ขุ.)	ธัมมปทัญญูกถา (ปรมัตถโชติกา)	พระพุทธโฆสะ (อาจมีผู้ร่วมรจนา)
อุทาน (ขุ.)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
อิติวุตตะกะ (ขุ.)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
สุตตนิบาต (ขุ.)	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆสะ
วิมานวัตถุ (ขุ.)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
เปตวัตถุ (ขุ.)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
เถรคาถา (ขุ.)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
เถรีคาถา (ขุ.)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๐๕.

พระไตรปิฎก	อรรถกถา	ผู้รจนา
ชาตก (ขุ.)	ชาตกัฎฐกถา	พระพุทโธสละ
นิทเทส (ขุ.)	สัทธัมมปชโชติกา	พระอุปเสนะ
ปฏิสัมภิทามัคค์ (ขุ.)	สัทธัมมปกาสินี	พระมหานามะ
อปทาน (ขุ.)	วิสุทธนิวาสิณี	ไม่ปรากฏนามผู้รจนา ^{๖๗}
พุทธวงศ์ (ขุ.)	มรุตถวิลาสิณี	พระพุทททัตตะ
จริยาปิฎก (ขุ.)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ

จากตารางที่ ๖ สรุปได้ว่า มีผู้รจนาอรรถกถาพระไตรปิฎกที่เด่น คือ

- ๑) พระพุทททัตตะ
- ๒) พระพุทโธสละ
- ๓) พระธรรมปาละ^{๖๘}

๒.๘ ประวัติและสาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาหมวดพระอภิธรรมปิฎก

๒.๘.๑ กำเนิดพระอภิธรรม

พระอภิธรรม เป็นคำสอนว่าด้วยเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ ว่าโดยปรมัตถ์ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน เป็นธรรมอันยิ่ง ธรรมอันพิเศษ ธรรมอันละเอียด ลุ่มลึก และประเสริฐยิ่งกว่าธรรมทั้งปวงที่จะยังสัตว์ให้ไปสู่สวรรค์ และนิพพาน เหมือนฉัตรอันยิ่งใหญ่ที่ประเสริฐกว่าฉัตรทั้งหลาย เพราะมีได้กล่าวถึงสัตว์ บุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้ามาประกอบแต่อย่างใดทั้งสิ้น เป็นเรื่องของวิชาการทางพระพุทธศาสนาแล้ว ๆ มีทั้งหมด ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น

พระพุทธศาสนาสายเถรวาทเชื่อว่า พระอภิธรรม เป็นคำสอนที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า เป็นธรรมที่พระองค์ทรงเทศนาโปรดเทวดาทั้งหลาย ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระพุทมารดาเป็นประธาน เป็นการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อพระพุทมารดา ในพรรษาที่ ๗ ในมนุษยโลกนั้น พระองค์ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวาเป็นครั้งแรกที่ป่าไม้จันทน์แดง ไกลสระอโนดาต^{๖๙} แล้วพระสารีบุตรได้นำมาสั่งสอนแก่ศิษย์ต่อ ๆ มาพระอภิธรรมจึงเป็นหลักการศึกษพระพุทธศาสนาจนตราบเท่าทุกวันนี้

^{๖๗} พระนันทปัญญาจารย์ ชาวพม่า ผู้แต่งจุฬคันธวงส์ กล่าวว่า คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระพุทโธสละ

^{๖๘} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระสูตรต้นตปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙.

^{๖๙} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๔๙/๑๗๐.

จะเห็นได้ว่า ในยุคพุทธกาลพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้ายังไม่ปรากฏชื่อว่า “พระไตรปิฎก” เป็นหลักฐานชัดเจน เพียงแต่ปรากฏอยู่ในคำว่า พุทธพจน์ ธรรม ปาพจน์ ธรรมวินัย พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม เท่านั้นเอง^{๗๐} ดังที่มาในพระไตรปิฎก พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ข้อความว่า “พระทัฬหะมัลลบุตรเถระ ย่อมจัดแจงเสนาสนะสำหรับหมู่ภิกษุผู้ทรงพระสูตรรวมกันไว้แห่งหนึ่งด้วยประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านั้นจักชักซ้อมพระสูตรกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระวินัยรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่าภิกษุเหล่านั้นจักวินิจฉัยพระวินัยกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรมรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านั้นจักสนทนาพระอภิธรรมกัน”^{๗๑} อุปาลีเถระวัตถุ^{๗๒} แสดงไว้ว่า “พระองค์มีพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม และพระพุทธวจนะมีองค์ ๔ แม้ทั้งมวลนี้เป็นธรรมสภา”

ดังพระพุทธพจน์ “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจมีความปราโมทย์อย่างยิ่งในพระอภิธรรม ในพระอภิวินัย แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในพระอภิธรรม ในพระอภิวินัยนี้ก็เป็นนาถกรรมธรรม”^{๗๓} และ ดังพระพุทธพจน์ ว่า “ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญาแสดงอภิธรรมกถา เวทลลกถา ถาลาลงสูธรรมดำก็จักไม่รู้ตัว โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน”^{๗๔}

๒.๘.๒ ความหมายของพระอภิธรรมปิฎก

จากพระอภิธรรมจากอรรถกถาอัฐสาลินี สรุปลงได้ดังนี้

- ๑) พระอภิธรรม คือ ธรรมอันยิ่ง และวิเศษ
- ๒) ธรรมที่เจริญ เช่น เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภาพ และเจริญเมตตา เป็นต้น
- ๓) ธรรมที่ควรกำหนด คือ กำหนดโดยความเป็นอารมณ์
- ๔) ธรรมที่ควรบูชา เช่น เศษธรรม อเสขธรรม และโลกุตตรธรรม เป็นต้น
- ๕) ธรรมกำหนด คือ ถูกกำหนดโดยสภาวะ เช่น ผัสสะ เวทนา เป็นต้น
- ๖) ธรรมที่ยิ่ง คือมหัคคตธรรม อัปมาณธรรม อนุตตรธรรม เป็นต้น

^{๗๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๖.

^{๗๑} วิมหา. (ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๓-๔๑๔.

^{๗๒} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๓๗/๘๑.

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๘.

^{๗๔} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๕.

ความหมายจากแหล่งอื่น ๆ พอจะสรุปได้ดังต่อไปนี้

- ๑) แปลว่าธรรมที่ยิ่ง คือ กล่าวถึงธรรมที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ
- ๒) หมายถึงปรมาตถธรรม ที่แปลว่าธรรมอันประเสริฐ
- ๓) แปลว่าธรรมที่มีความพิเศษ คือ กล่าวถึงสภาวะธรรมล้วน ๆ

ที่ชื่อว่าอภิธรรม เพราะ

- ๑) เนื้อความที่อยู่ในหลักธรรม ๗ คัมภีร์นี้ เป็นสิ่งที่รู้ยากอย่างหนึ่ง
- ๒) เป็นธรรมมีเนื้อความละเอียดมากอย่างหนึ่ง
- ๓) เป็นธรรมมีเนื้อความลึกซึ้งคัมภีร์ภาพมากอย่างหนึ่ง
- ๔) เป็นธรรมที่ไม่สามารถจะนึกคิดเอาเองได้อย่างหนึ่ง
- ๕) เป็นธรรมที่มีถ้อยคำในการแสดงวิจิตรพิสดารมากอย่างหนึ่ง
- ๖) เป็นธรรมที่มีเนื้อความอันสูงสุดอย่างหนึ่ง
- ๗) เป็นธรรมที่มีเนื้อความอันพิเศษมากอย่างหนึ่ง

๒.๘.๓ พระอภิธรรมปิฎก

แบ่งออกเป็น ๗ ส่วนใหญ่ ๆ คือ

- ๑) สังคณี - ประมวลธรรมเป็นชุด ๆ เรียกว่ามาติกา มี ๑ เล่ม
- ๒) วิภังค์ - การจำแนกธรรมออกเป็นชั้นๆ ธาตุ เป็นต้น มี ๑ เล่ม
- ๓) ธาตุกถา - นำข้อธรรมมาจัดเข้าในชั้นๆ ธาตุ อายตนะ ครึ่งเล่ม
- ๔) บุคคลบัญญัติว่าด้วยบัญญัติต่าง ๆ มีครึ่งเล่ม
- ๕) กถาวัตถุ - ปัญหาถามตอบของนิกายต่าง ๆ ๑๘ นิกาย มี ๑ เล่ม
- ๖) ยมก - ว่าด้วยคำอธิบายหลักธรรมออกพิสดาร เป็นคู่ ๆ มี ๒ เล่ม
- ๗) ปฎิฐาน - ว่าด้วยปัจจัยต่าง ๆ ๒๔ โดยพิสดาร มีทั้งหมด ๖ เล่ม

๒.๘.๔ โครงสร้างของพระอภิธรรม^{๗๕}

ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ท่านจัดแบ่งไว้ ๗ คัมภีร์ คือ

- ๑) รัมมสังคณี เป็นคัมภีร์รวบรวมปรมาตถธรรมทั้งหมดไว้เป็นหมวดหมู่
- ๒) วิภังค์ เป็นคัมภีร์แจก หรือกระจายปรมาตถธรรม ออกเป็นส่วน ๆ
- ๓) ธาตุกถา เป็นคัมภีร์ที่จัดปรมาตถธรรม โดยบุคคลและปรมาตถ์

^{๗๕} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘.

- ๔) บุคคลบัญญัติ คัมภีร์ที่แสดงพระอภิธรรมโดยบัญญัติ โดยบุคคลและปรมาตม์
- ๕) กถาวัตถุ เป็นคัมภีร์ที่แสดงพระอภิธรรมแบบคำถาม คำตอบ
- ๖) ยมก เป็นคัมภีร์ที่ยกปรมาตมธรรมขึ้นแสดงเป็นคู่ ๆ มีอนุโลมปุจฉา และปฏิโลมปุจฉา เป็นต้น
- ๗) ปุฏฐาน แสดงปัจจัยต่าง ๆ ของปรมาตม์

๒.๘.๕ พระอภิธรรมปิฎกชั้นอรรถกถา^{๗๖}

คัมภีร์ชั้นอรรถกถา หมายถึง คัมภีร์ที่ไขความบาลีพระพุทธพจน์เพื่อให้เข้าใจง่าย โดยเฉพาะคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมฝ่ายเถรวาทที่รจนาโดยพระอรรถกถาจารย์ผู้ทรงปัญญา มีชื่อเสียงโด่งดัง เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป คือ พระพุทธโฆสมหาเถระ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๙ คัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมที่ท่านเรียบเรียง มีดังนี้

- ๑) อัญญาสาลินี คือ อรรถกถาอธิบายพระบาลีอัมมสังคินี
- ๒) สัมโมหวิโนทินี คือ อรรถกถาอธิบายพระบาลีวิมังค์
- ๓) ปัญจปกรณ คือ อรรถกถาอธิบายพระบาลีอภิธรรม ๕ คัมภีร์นอกนี้

๒.๘.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาอภิธรรม^{๗๗}

- ๑) การศึกษาพระอภิธรรมจะทำให้เข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนา
- ๒) การศึกษาอภิธรรมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องจิต
- ๓) การศึกษาพระอภิธรรมจะเข้าใจเรื่องของปรมาตมธรรม
- ๔) การศึกษาพระอภิธรรมจะทำให้เข้าใจสภาวะธรรม คือ พระนิพพาน
- ๕) การศึกษาพระอภิธรรมจะทำให้เข้าใจคำสอนที่มีคุณค่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา
- ๖) การศึกษาพระอภิธรรม จะทำให้เข้าใจเรื่องอารมณ์ของวิปัสสนา
- ๗) การศึกษาพระอภิธรรม เป็นการสั่งสมปัญญาบารมีที่ประเสริฐที่สุด
- ๘) การศึกษาพระอภิธรรม เป็นการร่วมกันรักษาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์
- ๙) การศึกษาพระอภิธรรมช่วยให้เข้าใจโลกและชีวิต

^{๗๖} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก, หน้า ๑๓-๑๔.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘-๒๐.

๒.๙ พรรคนะเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกมีลักษณะที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือ มีข้อความที่เป็นอรรถกถาของกันและกันอยู่ในตัวเอง ถ้าตรวจสอบข้อความได้ทั่วถึงจะพบว่าพุทธวจนะที่ย่อ หรือไม่ชัดเจนในที่แห่งหนึ่งจะมีอธิบายไว้ในที่อีกแห่งหนึ่ง เนื้อหา หรือเรื่องเล่าที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมมักโยงไปถึงหลักธรรม คำสอน คติธรรม หรือแง่คิดต่าง ๆ ที่มาจากทางพระพุทธศาสนา เช่น ในเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม การปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ การละเว้นจากความชั่ว การเพียรพยายามพัฒนาศักยภาพ ซึ่งด้วยแง่คิด หรือคติธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทนี้ สันนิษฐานว่าความเชื่อของคนในสังคมไทยอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากเนื้อหาทางคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ที่ส่งผลต่อชีวิตประจำวันทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม อันมีความคล้ายคลึงกันเป็นอย่างมากไม่ว่าจะเป็นเรื่องธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในสังคมไทย ล้วนแล้วแต่มีพื้นฐานความเชื่อมาจากคติธรรม หรือแนวทางการปฏิบัติอันเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

ส่วนใหญ่เป็นการยอมรับที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมาหลายรุ่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเป็นบุคคลว่านอนสอนง่าย การเป็นบุคคลผู้มีความกตัญญูรู้คุณ การเลือกคบหาแต่กัลยาณมิตร การใช้ปัญญาแก้ไขปัญหิต่าง ๆ การยอมรับความผิด และการกล่าวคำขอโทษ หรือแม้กระทั่งการเสียสละทรัพย์สินสิ่งของไปจนกระทั่งการยอมสละร่างกาย เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการหล่อหลอมความเป็นคนในสังคมไทยที่ดั่งงามให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน แม้ในทางกลับกันคนในสังคมไทยปัจจุบันอาจเลือกที่จะปฏิบัติในสิ่งที่ตนเองเลือกมาแล้ว จนทำให้เกิดการมองข้ามต่อสิ่งหลาย ๆ อย่างที่ดั่งงาม และที่เคยได้ปฏิบัติกันมาอย่างช้านาน^{๗๘} ทำให้เกิดมีพรรณนะหรือความคิดเห็นต่อคัมภีร์อรรถกถาที่ต่าง ๆ กัน ดังที่

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง” ว่า พระไตรปิฎกบาลี ที่เป็นเนื้อตัวจริงต้นเดิมนั้น จำเป็นต้องเข้าให้ถึง และจะต้องรักษาไว้ให้คงมั่นยืนตัวเป็นหลักตลอดไป อรรถกถา อันเสมือนสะพานเหมือนบันไดที่ช่วยให้ก้าวเข้าไปถึงพระไตรปิฎกบาลี เป็นอุปกรณ์ที่ไม่อาจขาดไป ละทิ้งไม่ได้ พระไตรปิฎกภาษาไทย ช่วยทอดสะพานตั้งบันไดของอรรถกถาให้เราก้าวได้ไปให้ถึงพระไตรปิฎกตัวจริงที่เป็นบาลี ไม่ใช่เป็นตัวสะพาน ไม่ใช่เป็น

^{๗๘} กรมยุทธศึกษาทหารบก, **คู่มือการอนุศาสนาจารย์กองทัพบก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐๐-๓๒๓.

ตัวบันได ที่จะแทนที่ให้ทิ้งอรรถกถาไปได้ ไม่ต้องพูดถึงจะแทนพระไตรปิฎกบาลี ก่อรูปร่างตั้งตัวขึ้นได้ แล้ว อยู่ในช่วงเวลาแห่งงานตรวจชำระแต่งแก้ ที่พึ่งร่วมช่วยกันพาก้าวสู่ความสมบูรณ์^{๗๙}

พระศาสนโสภณ (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “พระสูตรในพระพุทธศาสนา นั้นทรงแสดงแบบอธิบายกันเอง โดยสามารถอาศัยพระสูตรหนึ่งไปทำความเข้าใจอีกพระสูตรหนึ่ง หรือหลาย ๆ สูตรได้ แม้กระนั้นก็ตาม คัมภีร์ที่เป็นอรรถกถาโดยเฉพาะ ก็จำเป็นต้องมี เพราะเมื่อ ศึกษาตอนใด ตอนหนึ่งโดยเฉพาะ หากความไม่แจ่มแจ้งเกิดขึ้นการที่จะต้องตรวจสอบให้ถ้วนทั่วก็ทำให้สิ้นเปลืองเวลาเป็นอย่างมาก หากรวมไว้ที่แห่งเดียวกันสำหรับอธิบายเรื่องนั้น ๆ ก็ย่อมจะปลดเปลื้องปัญหานี้ได้ แต่ก็ดูเหมือนว่าอรรถกถาจะไม่ได้เกิดขึ้นจากสาเหตุนี้ สาเหตุที่พบน่าจะเป็นเรื่องด้วยความไม่แจ่มแจ้งเกี่ยวกับภาษาที่มีกล่าวไว้ในกาลเทศะหนึ่ง เมื่อกาลล่วงเลยไป ความจำเป็นในการอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจก็เกิดขึ้นลักษณะเช่นนี้ก็เป็นที่นิยมกระทำกันอยู่แล้วในศาสนาพราหมณ์ ดังจะเห็นได้ว่าพระเวทเดิมเป็นมนตร์ระ ต่อมาก็เกิดเป็นคัมภีร์พราหมณะ อาร์ณยกะ และอุปนิษัท ต่อมาซึ่ง ก็เป็นอรรถกถานั้นเอง”^{๘๐}

พระมหาอรุณ อรุณธมโม ได้ให้ทรรศนะอธิบายไว้ว่า คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นอีก หนึ่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องจารีตประเพณี พิธีกรรม หรือแม้กระทั่งคติธรรมต่าง ๆ และยังได้ถูกใช้เป็นตำราเรียนประกอบการเรียนการสอน ภาษาบาลีของพระภิกษุสามเณรครั้งในสมัยสุโขทัยหรืออยุธยา จวบจนกระทั่งปัจจุบันคัมภีร์อรรถกถา ธรรมบทก็ได้ถูกจัดไว้ในหลักสูตรประโยคบาลีสนามหลวงตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์^{๘๑}

สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้ให้ทรรศนะอธิบายไว้ว่า “ความจริงคัมภีร์อรรถกถาบาลี ไม่ได้ ใช้ชื่ออรรถกถาอย่างที่คนไทยเรียก แต่ใช้ว่าอรรถกถา ซึ่งสร้างศัพท์มาจาก อรรถ และ กถา อรรถ ตาม รูปศัพท์ แปลว่า แปร เข้าใจว่าในที่นี้ใช้ในความหมายอย่างเดียวกับคำว่า อรรถ ที่แปลว่า เนื้อความ ความหมายประโยชน์” อรรถกถา จึงมีความหมายอย่างเดียวกันกับคำว่า อรรถกถา แปลว่า การอธิบาย ความหมาย (exposition of the sense, explanation, commentary) ไทยเรานิยมเขียนว่า อรรถ

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง**, (กรุงเทพมหานคร: วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๔๑.

^{๘๐} กรมการศาสนา, **ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี**, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๒๖๔-๒๖๕.

^{๘๑} พระมหาอุดม อภิวัตตโน (พลคา), “การศึกษาหลักธรรมในการดำเนินชีวิตของอุบาสกในคัมภีร์ธัมม ปทัฏฐกถา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔-๖.

กล่าวโดยความหมาย อรรถกถา หมายถึงหนังสือ ๒ ประเภท แต่เดิม หมายถึงหนังสือบาลีเรื่องใดก็ได้ ตามที่แต่งหลังยุคพระไตรปิฎก ได้แก่ คัมภีร์ที่อธิบายความหมายของคำ และความในพระไตรปิฎก คัมภีร์มิลินทปัญหา คัมภีร์มหาวงศ์ เป็นต้น ส่วนหนังสือที่อธิบายหนังสือเหล่านี้เรียกว่า ฎีกา ดังนั้น หนังสือที่อธิบาย มิลินทปัญหา จึงเรียกว่า มิลินทปัญหาฎีกา หนังสือที่อธิบายมหาวงศ์ จึงเรียกว่า มหาวงศ์ฎีกา และเพื่อที่จะแยกประเภทงานที่เขียนอธิบายความหมายของคำ และความในพระไตรปิฎกจากงานอื่น พระอรรถกถาจารย์มักจะเรียกงานของท่านว่า “สังวรรณนา” แปลว่า การบรรยายพร้อมต่อมา คำว่าอรรถกถา หรืออรรถกถา มีความหมายแคบลง คือ หมายถึงเฉพาะหนังสือที่อธิบายความหมายของคำ และความในพระไตรปิฎกเท่านั้น และได้เรียกชื่อหนังสืออื่น ๆ ที่แต่งหลังยุคพระไตรปิฎกเป็นแบบต่าง ๆ ตามลักษณะหนังสือ เช่น ประเภทปกรณ์พิเศษ ประเภทพงศาวดาร ประเภทสัททาวีเศษ เป็นต้น”^{๘๒}

พระวิพัฒน์ อดตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต) ได้ให้ทรรศนะอธิบายไว้ว่า สังคมไทยได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตในระดับสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัว ไปจนถึงระดับประเทศชาติ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอิทธิพลทางด้านคติความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม และศาสตร์แขนงต่าง ๆ ^{๘๓}

พระวีรพรธณ วุฑฒิมโธ (เชียรประโคน) ได้กล่าวถึง ความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีธรรมที่มีต่อประเพณีไทย ว่าความเชื่ออรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทยนั้นสอดคล้องกับ ความเชื่อเป็น บ่อเกิดของประเพณี โดยกล่าวว่า อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทรวมถึงความเชื่อในศาสนาอื่นนั้นมามีอิทธิพลต่อประเพณีไทยอย่างมาก และสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของคนไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^{๘๔}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิต ได้กล่าวถึง ความสัมพันธ์ของอรรถกถากับพระไตรปิฎกว่า อรรถกถาธรรมบทสัมพันธ์กับพระไตรปิฎกอย่างแนบแน่น ผู้แต่งให้ความสำคัญต่อ

^{๘๒} สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๗๑.

^{๘๓} พระวิพัฒน์ อดตเปโม, “การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท”, **วิทยานิพนธ์ปรัชญามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕๒-๑๖๖.

^{๘๔} พระวีรพรธณ วุฑฒิมโธ, “อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๑.

ความเข้าใจไวยากรณ์ ถ้าหากผู้ศึกษาไม่เข้าใจไวยากรณ์จะไม่เข้าใจภาษาและความหมาย การอธิบายความมีสำนวนโวหารอุปมาอุปไมย มีตัวอย่างเสริมความ อธิบายนามธรรมให้เป็นรูปธรรมด้วยภาษาวิจิตรด้วยพุทธสุภาษิต ไวยากรณ์ถือว่าเป็นมาตรฐานของผู้ศึกษาภาษาบาลี อรรถกถาธรรมบทจึงเป็นแบบอย่างของผู้ศึกษาภาษาบาลี วิชาสัมพันธไทย วิชาแปลมคธเป็นไทย และวิชาแปลไทยเป็นมคธ^{๕๕}

ธานี สุวรรณประทีป ได้กล่าวถึง อรรถกถาต่อการวิเคราะห์คุณค่าในด้านอธิบายหลักธรรมว่า คัมภีร์สารัตถสมุจจยจตุภาณวารอรรถกถารวบรวมหลักธรรมและองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา มาประมวลไว้ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับพระไตรปิฎก อรรถกถา วิเคราะห์คุณค่าในด้านรักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา คัมภีร์สารัตถสมุจจยจตุภาณวารอรรถกถา ทำให้เข้าใจเนื้อหาของพระปริตรที่ใช้สวดในพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ทั้งในประเทศศรีลังกา และประเทศไทย การสวดพระปริตรอันเป็นหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาจึงเป็นการรักษาให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ตลอดไป ทั้งยังเป็นการเผยแผ่หลักธรรม ในด้านการป้องกันภัยอันตราย การสวดพระปริตรหรือการสวดมนต์เป็นการอบรมจิตด้วยการระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยคือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ พร้อมทั้งแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ อิทธิพลของการสวดพระปริตรมีอิทธิพลทั้งใน ด้านพิธีกรรม และประเพณีต่อสังคมไทย การสวดพระปริตรในพิธีกรรมสำคัญ ๆ เป็นการสืบสานประเพณีและวัฒนธรรม อารังรักษา และเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ คัมภีร์สารัตถสมุจจยจตุภาณวารอรรถกถา ช่วยสนับสนุนให้ทราบถึงความหมายบทสวดที่เกี่ยวข้องกับการเจริญพระพุทธรูปมนต์ได้ศึกษาเรียนรู้แล้วเผยแผ่ ความจริงนี้เป็นการพัฒนาจิตเจริญปัญญาทั้งในส่วนการศึกษาและปฏิบัติสืบต่อไป^{๕๖}

พระศีกฤทธิ โสทธิโธ ได้ให้สัมภาษณ์ในรายการ “ขยายข่าว” มีใจความว่า ท่านฟังคำจากพระโอรุขของพระพุทธเจ้าท่านนั้น “เพราะพระพุทธเจ้ายืนยันในความเป็นสัตย์ของพระองค์ และคำของพระองค์เมื่อพูดแล้ว สมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่อาจคัดง้างและติเตียนได้เลย และพระพุทธเจ้า บอกความสามารถของพระองค์ว่ากำหนดสมาธิได้ทุกครั้งที่พูด ไม่ให้พลาดแม้แต่คำเดียว และตรัสว่า นับตั้งแต่วาทีที่พระองค์ตรัสรู้ถึงปรินิพพาน คำพูดของพระองค์

^{๕๕} ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิต, "บาลีศึกษาในอรรถกถาธรรมบท", วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ก.

^{๕๖} ธานี สุวรรณประทีป, “คัมภีร์สารัตถสมุจจยจตุภาณวารอรรถกถา: การแปลและการวิเคราะห์”, พุทธศาสตร์คุณบัญญัติ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๔๐๖.

สอดรับไม่ขัดแย้งกันและคำของพระพุทธเจ้าเป็นอกาลิโก คือไม่จำกัดกาล ความสามารถตรงนี้ พระองค์จึงถูกขนานนามว่า ตถาคต”^{๘๗}

บทสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ ๓ ท่าน

รศ.ดร.บุญย นิลเกษ ได้ให้ทรรศนะไว้ว่า กลุ่มที่ไม่เชื่อเราก็ไม่ตั้งใจเขา เราต้องเอาพระไตรปิฎกขึ้นมา ชักเรื่อง เช่น ในเรื่องมหาปริณิพพานสูตรแล้วไปอ่านในอรรถกถา อรรถกถาเป็นการขยายความเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย ทำความย่อเกินไปที่จะเข้าใจ เราไม่มีภูมิปัญญาที่จะไปชี้ชัดว่าอรรถกถาผิดหรือถูก เราคนพืงเกิด จะอ่านพระไตรปิฎก ๑๐ รอบ หรือ ๑,๐๐๐ รอบก็ตาม ถ้ายังมองข้ามความดีของอรรถกถาอยู่จะเป็นการถือตัวตนของตัวเองเกินไป อย่างคำว่า อรหโต แทนที่จะแปลว่าพระอรหันต์อย่างเดียว แต่ท่านสามารถอธิบายคำว่าอรหันต์ตัวเดียวได้ ๑๐๘ คำ จะหาว่าเขาโง่ได้อย่างไร กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไปอ่านคัมภีร์อรรถกถาเห็นว่าอรรถกถาเป็นของพระพุทธโฆสาจารย์คือเข้าใจผิดท่านไม่ใช่ผู้เขียนอรรถกถาเพราะอรรถกถามีมาอยู่ก่อนแล้ว ท่านทำเนื้อหาที่ไม่ปะติดปะต่อกันให้ง่ายต่อการเข้าใจ ผมรับได้กับความคิดต่างแต่ขอให้ต่างด้วยข้อมูลข้อเท็จจริงอย่าต่างด้วยทฤษฎีมานะว่าตัวเองถูก สรุปได้คือ ๑) อรรถกถาขยายความที่สั้นเกินไปให้ได้ความมากขึ้น ๒) ความที่มากเกินไปแล้วให้ตัดออกไป ๓) เนื้อหาที่ง่ายอยู่แล้วก็คงไว้ คือ ทำสิ่งที่สั้นให้พิสดาร ทำสิ่งที่พิสดารให้สั้นลงไป ทำสิ่งที่ง่ายอยู่แล้วก็รักษาไว้ ผมรักที่จะอ่านคัมภีร์อรรถกถามากกว่า เพราะเห็นว่าเนื้อหาที่ท่านขยายความออกไป เช่น สุตตนิบาต ไปดูพระพุทธเจ้าตรัสมงคลสูตร คือ สั้นอยู่แล้ว รายละเอียดไม่มีอยู่ในสุตตนิบาต ท่านจึงเอาไปขยายความพวกเราคงไม่เชื่อในพระอรรถกถา แต่จะมีอะไรที่จะเป็นหลักฐานที่ดีกว่านี้ ท่านเกิดเมื่อไหร่ พวกเขาอ่านแต่พระไตรปิฎกยังไม่ถึงพระไตรปิฎก ถ้าจะให้ถึงพระไตรปิฎกต้องไปอ่านอรรถกถาด้วย^{๘๘}

รศ.ดร.ปทุม บัญศรีตัน ได้ให้ทรรศนะไว้ว่า อรรถกถา เป็นเครื่องมือที่ขยายความในพระไตรปิฎกที่พูดไว้ตามที่คนสมัยนั้นเข้าใจแล้ว ในยุคนั้นไม่ต้องมีคำอธิบายอะไร แต่ยุคหลังมากคนสื่อกันไม่เข้าใจจึงต้องมีอรรถกถาอธิบายต่อ ผมก็ยึดในหลักการว่า หากอรรถกถากับพระไตรปิฎกแย้งกันก็ต้องถือพระไตรปิฎกเป็นเกณฑ์ อรรถกถาพยายามที่จะทำให้คำสอนในพระไตรปิฎกเข้ากับแต่ละบริบทของแต่ละอรรถกถา อย่างเช่นคำว่า “สัมமாகัมมันตะ” แปลว่า การงานชอบ “สัมมาอาชีวะ” แปลว่า เลี้ยงชีพชอบ ซึ่งคล้ายกัน แต่ในบางแห่ง “สัมமாகัมมันตะ” แปลว่า กระทำชอบ เช่นคำว่า

^{๘๗} อ้างจาก พระอาจารย์ ศักดิ์สิทธิ์ โสถถิโณ, ให้สัมภาษณ์ในรายการ “ขยายข่าว” กับ (ทีน) โชคกมลกิจ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๗, (นาที่ที่ ๑๗.๔๕-๑๙.๔๐).

^{๘๘} สัมภาษณ์ รศ.ดร.บุญย นิลเกษ, อดีตอาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๖ ตุลาคม ๒๕๖๑.

“บัณเฑาะห์” ในพระไตรปิฎกมีอย่างเดียวแต่ในอรรถกถา คำว่า “บัณเฑาะห์” แบ่งเป็น ๕ อย่าง และอย่างเช่น “บัว ๔ เหล่า” ในพระไตรปิฎกมี ๓ เหล่า แต่ในอรรถกถามี ๔ เหล่า เป็นต้น ในสังคมไทยตามหลักสูตรถึงแค่อรรถกถา เบ็ญญธรรม ๑-๙ ถึงแค่อรรถกถา ประเด็นนี้มันก็สำคัญ ในยุคอยุธยา สุขุขทัย ท่านเรียนพระไตรปิฎกเลย อีกบริบทหนึ่งคืออรรถกถานั้นทำให้ศาสนาพุทธอยู่ได้ อรรถกถาทำให้เกิดความยืดหยุ่นและอยู่ในสังคมตรงนั้นได้ อรรถกถามีความสำคัญยังงี้กับพระไตรปิฎกมีความจำเป็นต้อง ๑) ต้องอ่านพระไตรปิฎกครบ ๒) ต้องคล่องในอรรถกถา อันไหนที่สอดคล้องกับพระไตรปิฎก อรรถกถาก็รวบรวมทั้งของพุทธและมีโซ่พุทธทั้งเงิจะไรต่าง ๆ มารวมกัน งานอรรถกถาก็เหมือนการบันทึกประวัติศาสตร์ ท่านไม่ทิ้งประเด็นเก็บไว้หมด ทำหน้าที่อธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งแนวคิดของพระเถระ พระเถรี และอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คำสอนของพระพุทธศาสนาด้วย อรรถกถานั้นมีส่วนที่เชื่อถือได้ ผมให้ข้อเสนอแนะว่าอรรถกถาถ้าอ่านแต่ภาษาไทยอย่างเดียวยังไม่ปลอดภัย มีสิทธิ์ที่จะผิดได้ ถ้าดูบาลีไว้ด้วยก็จะปลอดภัย^{๘๘}

ผศ.ดร.สยาม ราชวัตร ได้ให้ทรรศนะอธิบายไว้ว่า ถ้าเราจะมองเรื่องนี้ มี keyword ๓ คำ ๑) อรรถกถา ๒) ความสำคัญ ๓) วิเคราะห์ความสำคัญ ต้องตั้งคำถามว่า อรรถกถา คืออะไร ตามหลักการอธิบายพระไตรปิฎกถ้าจัดลำดับจะอยู่ลำดับที่ ๒ ทำไมต้องอยู่ลำดับที่ ๒ เพราะในพระไตรปิฎก เนื้อหาบางประเด็นจะอ่านไม่เข้าใจ ถ้าเปรียบกับทางโลกอันดับหนึ่งของกฎหมาย คือรัฐธรรมนูญ รัฐธรรมนูญเขียนแบบกว้าง ๆ รองลงมา คือ พระราชบัญญัติ กฎกระทรวง พระราชกฤษฎีกาต่าง ๆ อรรถกถา คือ ตัวอธิบายพระไตรปิฎก ในอินเดีย ศรีลังกาเขาจะจัดเป็น group เช่น พระวินัยมีที่เล่ม พระสุตตันตมีที่เล่ม พระอภิธรรมมีที่เล่ม ในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากการจัดประเทศไทยเพียงแต่รับมาเฉย ๆ ที่เกิดขึ้น คือ อินเดียกับศรีลังกา ความสำคัญถ้าเราจะเข้าถึง คือ มันจะช่วยให้เราเข้าใจ ถ้ามว่าใครเป็นสุดยอดในอรรถกถา ในแถวหาที่เรายอมรับพระพุทธโฆสจารย์เป็นเบอร์ ๑ เมื่อท่านเป็นเบอร์ ๑ เราก็ได้รับอิทธิพลในการศึกษาอรรถกถา ในประเทศไทยเราก็เอาผลงานของพระพุทธโฆสจารย์มาศึกษา ประโยค ๑ - ๒ - ๓ นี้เป็นธรรมบททั้งนั้น คณะสงฆ์ไทยทำไมยกเอาอรรถกถา ในประเทศไทยเราไม่ได้เรียนพระไตรปิฎกแต่ไปเรียนอรรถกถา เพราะอรรถกถาเข้าถึงได้ง่าย อธิบายได้ง่าย ๑) อรรถกถาทำให้เข้าใจพระพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น ๒) เป็นการรักษาพุทธพจน์ตามเจตนารมณ์ของการสังคายนาครั้งที่ ๑^{๘๙}

^{๘๘} สัมภาษณ์ รศ.ดร.ปรุทม์ บุญศรีตัน, หัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๔ ธันวาคม ๒๕๖๑.

^{๘๙} สัมภาษณ์ ผศ.ดร.สยาม ราชวัตร, อาจารย์ประจำภาควิชาการด้านปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๔ ธันวาคม ๒๕๖๑.

๒.๑๐ สรุป

ความหมาย คัมภีร์อรรถกถา หมายถึง “คัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก หรือเครื่องบอกความหมาย” **อฎฐ** หมายถึง เนื้อความ ความหมาย **กถา** หมายถึง ถ้อยคำ คำกล่าวคำอธิบาย จำแนกได้ ๒ อย่าง คืออรรถกถาที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงเอง ๑ อรรถกถาที่พระมหาเถระทั้งหลายได้อธิบาย ๑ โดยการอธิบายทั้งคำศัพท์ อธิบายความหมายรวมทั้งขยายความพระไตรปิฎก พร้อมทั้งชี้แจงเหตุผล เพื่อช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจพระไตรปิฎกชัดเจนยิ่งขึ้น คัมภีร์อรรถกถาภาษามคธขึ้นโดยพระมหาเถระหลายรูป มี พระพุทธโฆษาจารย์ และพระพุทธรทัตตเถระ เป็นต้น เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญรองลงมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก

ความเป็นมา พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาไว้ว่าคัมภีร์อรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่มีอยู่เดิมตั้งแต่ปฐมสังคายนาสมาสมบุรณ์ในสมัยตติยสังคายนา รักษาให้คงอยู่ในรูปเดิมด้วยการสวดท่องจำ การจารึกอรรถกถาน่าจะมีแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาลเช่นเดียวกับพระไตรปิฎก คัมภีร์เหล่านี้มาสู่ประเทศศรีลังกา และได้แปลเป็นภาษาสิงหล สมัยต่อมาเหตุการณ์ในอินเดียได้เปลี่ยนแปลงไป นิกายฝ่ายมหายานรุ่งเรืองการรจนาคัมภีร์ได้ใช้ภาษาสันสกฤต ส่วนนิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีได้เสื่อมลง คัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ นั้นได้สูญหายไปเป็นจำนวนมากที่มีอยู่น่าจะไม่สมบูรณ์ ครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ ๕ ท่านพระเรวตะซึ่งเป็นพระเถระที่สำคัญของนิกายเถรวาทในสมัยนั้น จึงได้แนะนำให้พระพุทธโฆษาจารย์ผู้เป็นศิษย์ของท่านเดินทางมายังประเทศศรีลังกา เพื่อแปลอรรถกถาสู่ภาษามคธอันเป็นภาษาหลักของคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท คัมภีร์อรรถกถาของพระไตรปิฎกจึงมี ๒ ประเภท คือ อรรถกถาภาษาสิงหลโบราณ (ต้นฉบับอันตรธานหมดแล้ว) ๑ อรรถกถาสมัยพระพุทธโฆษาจารย์และพระอรรถกถาจารย์อื่น ๑

การจัดลำดับชั้นคัมภีร์ “คัมภีร์” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง “หนังสือตำราที่สำคัญทางศาสนาหรือโหราศาสตร์ เป็นต้น” แบ่งเป็น คัมภีร์ดั้งเดิมคือบาลี ๑ คัมภีร์อรรถกถา ๑ คัมภีร์ฎีกา ๑ คัมภีร์อนุฎีกา ๑ คัมภีร์อื่น ๆ ๑

อรรถกถาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท อรรถกถาว่าตามลักษณะผู้อธิบายหรือผู้แต่งอรรถกถาสมัยพุทธกาล เรียกว่า มหาอรรถกถา แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ พุทธสังวัณนิตะ ๑ อนุพุทธสังวัณนิตะ ๑ อรรถกถาแบ่งตามประเภทของภาษา รักษาสืบทอดกันมา มี ๒ ประเภท คือ มคธอรรถกถา ๑ สิงหลอรรถกถา ๑ อรรถกถาตามยุคสมัยสามารถแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ โบราณอรรถกถา ๑ อภินวอรรถกถา ๑ วิจารณ์อรรถกถา ๑

การจัดหมวดหมู่ พระไตรปิฎกประกอบด้วยเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ พระวินัยปิฎก ๑ พระสุตตันตปิฎก ๑ พระอภิธรรมปิฎก ๑ คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก คำสอนหรือพุทธพจน์

ส่วนใดที่ยาก ต้องการคำอธิบายเพิ่มเติมนอกจากพุลลามาจากพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้วก็มีพระสาวก
 ชี้แจงช่วยตอบข้อสงสัย คำอธิบายและคำตอบที่สำคัญก็ได้รับการทรงจำถ่ายทอดต่อกันมาจากสาว
 กรุ่นก่อนสู่สาวกรุ่นหลัง ต่อมาเมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกแล้ว คำชี้แจง
 อธิบายเหล่านั้นก็เป็นระบบระเบียบและมีลำดับไปตามพระไตรปิฎกด้วย คำอธิบายพุทธพจน์หรือหลัก
 พระธรรมวินัย หรือคำอธิบายความในพระไตรปิฎกนั้นเรียกว่า อรรถกถา เมื่อมีการทรงจำถ่ายทอด
 พระไตรปิฎก ก็มีการทรงจำถ่ายทอดอรรถกถาประกอบควบคู่มาด้วย **อรรถกถาสายพระวินัยปิฎก**
 แบ่งเป็น สมันตปาสาทิกา ๑ กังขาวิตรณี ๑ **อรรถกถาสายพระสุตตันตปิฎก** แบ่งเป็น สุมังคลวิลาสินี
 ๑ ปปัญจสูทนี ๑ สารัตถปกาสินี ๑ มโนรลปุรณี ๑ ปรมัตถโชติกา ๑ ชาตักกัฎฐกถา ๑ ปทักกัฎฐกถา ๑
อรรถกถาสายพระอภิธรรมปิฎก แบ่งเป็น อัญญุสสาสินี ๑ สัมโมหวิโนทนี ๑ ปรมัตถทีปนี ๑ ส่วนคัมภีร์
 อรรถกถาอธิบายความพระไตรปิฎก ที่พระพุทธโฆสอาจารย์ไม่ได้รจนาทึหาหลักฐานได้ คือ ปรมัตถ
 ทีปนี ๑ สัทธัมมปกาสินี ๑

สาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎก ชั้นคัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์อรรถกถาเป็น
 คัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์รจนารขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของสาระสำคัญในพระไตรปิฎก ในที่นี้จะ
 กล่าวถึงเฉพาะคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยเท่านั้น ซึ่งมีชื่อคัมภีร์และประเภทคัมภีร์ แบ่งเป็น สมันตปา
 สาทิกา ๑ กังขาวิตรณีอัญญุสสาสินี ๑ วินยสังกัฎฐกถา ๑ วินยวินิจจยะ ๑ อุตตรวินิจจยะ ๑ ขุททลิกขา
 ๑ มูลลิกขา ๑

สาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก สุตตันตปิฎก หมายถึงคัมภีร์ว่าด้วย
 พระสูตร เป็นประมวลพระพุทธพจน์หมวดพระสูตร ประกอบด้วยพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยาย
 ต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะสมกับบุคคล เหตุการณ์ และโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า
 และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา คัมภีร์อรรถกถาที่เกี่ยวข้องกับพระสุตตันตปิฎก
 สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสูทนี สารัตถปกาสินี มโนรลปุรณี ปรมัตถโชติกา อัมมปทักกัฎฐกถา (ปรมัตถโชติ
 กา) ปรมัตถทีปนี ชาตักกัฎฐกถา สัทธัมมปชโชติกา สัทธัมมปกาสินี วิสุททวิลาสินี มจรูตวิลาสินี เป็น
 ต้น

สาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก คัมภีร์อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมฝ่าย
 เถรวาทที่รจนาโดยพระอรรถกถาจารย์ คือ พระพุทธโฆสมหาเถระ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๙ แบ่งเป็น
 อัญญุสสาสินี (อรรถกถาอธิบายพระบาลีสัมมสังคณี) ๑ สัมโมหวิโนทนี (อรรถกถาอธิบายพระบาลีวิงค์)
 ๑ ปปัญจปรณ (อรรถกถาอธิบายพระบาลีอภิธรรม ๕ คัมภีร์นอกนี้) ๑

ทรรศนะ จากการศึกษาทรรศนะที่มีต่ออรรถกถานั้นพบว่าโดยรวมแล้วมีความเชื่อถือใน
 คัมภีร์อรรถกถา เห็นความสำคัญและคุณประโยชน์ในคัมภีร์อรรถกถา และแต่ละท่านได้ให้แนวคิดต่อ
 คัมภีร์อรรถกถาเพิ่มเติมช่วยให้เห็นคุณค่าและคุณประโยชน์ของคัมภีร์อรรถกถาได้มากยิ่งขึ้น

บทที่ ๓

ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก ตามจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ ความสำคัญของอรรถกถา

ในชีวิตประจำวันของพระสงฆ์ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาที่เดียวหลังเวลาภัตตาหารแล้ว ตอนบ่าย เย็น ค่ำ มีช่วงเวลาเหมาะที่พระสงฆ์มานั่งพบปะถกถ้อยสนทนาธรรมกันในโรงนั่งพักบ้างใน หอฉันหอประชุมบ้าง บางครั้ง บางท่านแสดงธรรมให้ที่ประชุมฟังหรือบางทีเรื่องที่ท่านสนทนากัน มีแง่มุมที่สำคัญหรือเป็นประโยชน์ ก็เก็บไว้เป็นพระสูตรด้วย ระหว่างที่ท่านถกถ้อยสนทนาอยู่นั้น พระพุทธเจ้าเสด็จมาเหมือนจะทรงร่วมสนทนาด้วย ตามปกติก็จะตรัสถามว่าเธอสนทนาเรื่องอะไรค้าง อยู่ เมื่อได้รับคำตอบแล้วบางทีก็ตรัสอธิบายเรื่องนั้นให้พระสงฆ์เข้าใจชัดเจนกว้างขวางยิ่งขึ้น แต่ บางทีบางเรื่องพระท่านเถียงกันในเรื่องภายนอก เมื่อเสด็จมา ทรงทราบแล้ว ก็ตรัสสอน เลยเกิดเป็น พระสูตรขึ้นมาใหม่อีกสูตรหนึ่ง ตัวอย่าง คือ สิปปสูตร^๑ ที่นี้ ในการพบปะแบบนี้ บางทีพระก็ทูลถาม ข้อสงสัยเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ค่ายากในพระสูตรที่เพิ่งตรัสผ่านไป คำตรัสอธิบายปลีกย่อยอย่างนี้ ซึ่งไม่ ถึงกับถือเป็นสูตรหนึ่ง พระสงฆ์ก็ถือเป็นสำคัญที่จะจดจำไว้เป็นคำอธิบาย เวลาพระสาวกสอนพระสูตร นั้น ๆ แก่พระลูกศิษย์ ก็ใช้คำตรัสอธิบายนั้นเป็นมาตรฐานในการอธิบาย คำตรัสอธิบายคราวต่าง ๆ ก็ เป็นอรรถกถา ตรงตามความหมายของศัพท์ ที่ว่า “ถ้อยคำบอกความหมาย”

ดังนั้น อรรถกถาแรกก็คือพุทธพจน์หรือพุทธวจนะซึ่งมาจากพระพุทธเจ้านั่นเอง พระสงฆ์ ได้เก็บสะสมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อพระสาวกผู้ใหญ่อธิบายขยายความแก่ศิษย์ของท่าน ได้รับความนับถือ เป็นหลัก ก็เป็นอรรถกถาอีก ก็เลยเก็บสะสม ๆ กัน เพิ่มขึ้นมา ๆ โดยนัยนี้ จึงเป็นธรรมดาที่ว่า อรรถ กถา ซึ่งเป็นคำไขความอธิบาย ก็อยู่คู่เคียงมากับพระธรรมวินัย อันเป็นตัวหลักคำสอนที่มาเป็น พระไตรปิฎก ท่านจึงเล่าว่า เมื่อสังคายนาพระธรรมวินัยตั้งแต่แรก ก็สังคายนา คือประมวลอรรถกถา ที่นับถือใช้กันมาถึงเวลานั้น นำมาสอบทานตกลงให้เป็นที่ยอมรับเป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียว

^๑ ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๘๓/๑๑๙.

เป็นเครื่องประกอบหรือเป็นคู่มือคู่เคียงไว้ด้วย นี่ดูก็เป็นธรรมดาของการศึกษาเล่าเรียนนั่นเอง หลังจากนั้น การรักษา และศึกษาพระธรรมวินัย ที่รวมไว้ในพระไตรปิฎก ก็ดำเนินเรื่อยมา ในส่วนของ อรรถกถา ก็ขยายออกไปตามที่มีคำอธิบายวินิจฉัยความของพระเถระองค์สำคัญ อันได้เป็นที่นับถือคู่ มากับพระไตรปิฎกนั้น จนกระทั่งราว พ.ศ. ๒๓๖ เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงอุปถัมภ์ส่งพระมหินท เถระไปลังกาทวีป นำพระไตรปิฎกไป ก็นำอรรถกถาเท่าที่รักษาใช้เป็นเครื่องมือศึกษาพระไตรปิฎกกัน มาถึงเวลานั้น พาพ่วงไปด้วย^๒

๓.๒ ความสำคัญของอรรถกถาต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์หลักที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระพุทธศาสนา เพราะได้ประมวล พระพุทธพจน์อันเป็นสัจธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างครบถ้วน และสมบูรณ์ที่สุด ยิ่งกว่า คัมภีร์อื่นใด นอกจากนี้ พระไตรปิฎก ยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องยืนยันถึงวิสัยกาลของพระพุทธศาสนาว่าได้อุบัติขึ้น และดำรงอยู่สืบต่อกัน มาเป็นเวลายาวนานเพียงใด ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงนับเป็นมรดกอันล้ำค่าที่พุทธศาสนิกชนทุกหมู่ เหล่าทั้งที่เป็น บรรพชิต และคฤหัสถ์ควรจะได้ช่วยกันเชิดชู ทะนุบำรุง และหมั่นศึกษาพระปริยัติ สัทธรรมให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ แล้วเพิ่มพูนพระปฏิบัติสัทธรรมให้เกิดมีขึ้นในจิตใจของตน ๆ เพื่อจะได้ เป็นปัจจัยให้ได้ดื่มอมตะรสแห่งพระปฏิเวธสัทธรรมชั้นสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป วิธีการศึกษาพระพุทธศาสนา แบบจาริตและในพระไตรปิฎก จึงถูกนิยามการศึกษาและถูกปรับรูปแบบวิธีการศึกษา เพื่อให้บูรณา การกับศาสตร์สมัยใหม่ปัจจุบัน

แม้ว่าพระไตรปิฎกจะนับว่าเป็นคัมภีร์สำคัญและเป็นหลักฐานทางพระพุทธศาสนาแต่ก็มี คัมภีร์อื่นอีกที่เกี่ยวข้องด้วย จึงควรทราบลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

- ๑) พระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น ๑ เรียกว่า บาลี
- ๒) คำอธิบายพระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น ๒ เรียกว่า อรรถกถา หรือวณณา
- ๓) คำอธิบายอรรถกถา เป็นหลักฐานชั้น ๓ เรียกว่า ฎีกา
- ๔) คำอธิบายฎีกาเป็นหลักฐานชั้น ๔ เรียกว่า อนุฎีกา^๓

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง**, (กรุงเทพมหานคร: วัดญาณ เวศวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๓๑-๓๒.

^๓ กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, **พระไตรปิฎกเบื้องต้น**, (มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย: กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๐.

อรรถกถาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล จนถึงสมัยพระเจ้าวัฏฏคามิณี หรือหลังจากนั้นแล้วยังเป็นที่ประมวลความรู้มหาศาลเกี่ยวกับศาสนา สังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสภาพภูมิศาสตร์ของอินเดีย และลังกาในช่วงสมัยนั้นด้วย ข้อที่น่าสังเกตคือเรื่องราวเกี่ยวกับอินเดียมักปรากฏในงานของพระธรรมपाल ส่วนเรื่องเกี่ยวกับลังกามักได้จากงานของพระพุทธโฆสะ และอรรถกถาจารย์ท่านอื่น ๆ ในทางศานนนอกจากข้อคิดเห็นด้านธรรมะแล้ว อรรถกถายังเป็นที่ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับพระประวัติของพระพุทธเจ้าซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในพระไตรปิฎก และที่เปลี่ยนแปลงแตกความคิดไปในสมัยหลังเข้ามาไว้ด้วยกัน ที่สำคัญรวมอยู่ในนิทานกถา ในชาตกัฎฐกถา ในพุทธวงศ์อรรถกถาก็ให้รายชื่อสถานที่ซึ่ง พระพุทธเจ้าประทับหรือแสดงธรรมในช่วง ๒๐ ปีแรกของการออกมุนวงล้อธรรมจักรประกาศธรรมแก่มหาชนในที่ต่าง ๆ ก่อนที่จะใช้เวลาที่เหลือหลังจากนั้นอยู่ที่สาวตีสมันตปาสาทิกายของพระพุทธโฆสะก็กล่าวถึงการเสด็จเยือนลังกา ๓ ครั้งของพระพุทธเจ้าความพยายามของคนยุคหลัง ในการสร้างอุดมคติเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ปรากฏรายละเอียดในอรรถกถามากดังนี้

ในสารัตถปกาสินี ได้อธิบายถึงลักษณะความเป็นผู้อยู่เหนือมนุษย์ของพระพุทธเจ้าหลายอย่าง โดยเฉพาะในเรื่องที่พระองค์ อยู่เหนือความแก่ได้โดยสิ้นเชิงเรื่องราวเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้ามีในอรรถกถาหลายเรื่องโดยเฉพาะในพุทธวงศ์ อรรถกถา ส่วนเถรอรรถกถา เถรีอรรถกถา และหลายตอนในมโนรถปฎิณี เป็นที่ประมวลประวัติของพระสาวกทั้งส่วนที่เป็นอดีตชาติ และเรื่องราวของท่านในสมัยพุทธกาล ความหมาย และลักษณะของนวัคส์ตฤศาสน์ในสมัยพุทธกาลมีอธิบายอย่างละเอียดในอรรถกถาหลายเล่มเรื่องราวของพราหมณ์ และผู้นับถือศาสนา หรือมีความเชื่อทางอื่นในสมัยพุทธกาลก็ได้รับ การอธิบายขยายความมากในอรรถกถา รวมทั้งเรื่องราวของการแตกแยกของสงฆ์ในพุทธศาสนาหลังสมัยพุทธกาลเป็น ๑๘ สาขา และหลังสมัยพระเจ้าโศกมหาราชอีก ๖ สาขา ก็มีการกล่าวแจกแจงในกถาวัฏฏกัฎฐกถา รวมทั้งเรื่องราวของศาสนา และความเชื่อของคนกลุ่มอื่นนอกพุทธศาสนาในสมัยหลัง เช่น ความเชื่อ นอกพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าโศกมหาราช ความคิดเห็นของพวกวิถัณฑวาทิ เป็นต้น อันเสมือนเป็นการหล่อหลอมและซึมซับความเป็นพระพุทธศาสนา ดังจากที่ได้ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

พระไตรปิฎกคือคัมภีร์หลักในพระพุทธศาสนาที่มีพัฒนาการมาจากพุทธวจนะของพระพุทธเจ้าที่ตรัสเทศนาสั่งสอนบุคคลในโอกาสต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล ซึ่งจะเรียกคำสอนของพระพุทธเจ้าในสมัยนั้นว่าพรหมจรรย์บ้าง และธรรมวินัยบ้าง ต่อมาในสมัยหลังพุทธกาลหลังจากที่พระองค์เสด็จปรินิพพานเหล่าพุทธสาวกต่างก็พยายามที่จะดำรงรักษา “พระธรรมวินัย” ให้คงอยู่สืบไปด้วยวิธีการสังคายนา และทุกครั้งที่มีการสังคายนาพระธรรมวินัยก็จะก่อให้เกิดพัฒนาการของพระไตรปิฎกในรูปแบบต่าง ๆ เช่น มีการจัดหมวดหมู่คำสอนของพระพุทธองค์ให้เป็น ๓ หมวด คือ

พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งก็คือ “พระไตรปิฎก” มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนต่าง ๆ มีการพัฒนารูปแบบคำสอนแต่เดิมที่เป็นมุขปาฐะในสมัยพุทธกาล มาสู่รูปแบบลายลักษณ์อักษร มีการพิมพ์และแปลพระไตรปิฎกขึ้นหลายภาษา ตลอดจนมีการรจนาคัมภีร์ประเภทต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนามากมาย อาทิ อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า การสังคายนาที่กระทำขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นเวลากว่าสองพันปีนี้ คือ วิธีการสำคัญที่ทำให้เกิดคัมภีร์พระไตรปิฎก และทำให้พระไตรปิฎกพัฒนาอย่างต่อเนื่องและคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

๓.๒.๑ ความสำคัญของอรรถกถาต่อการศึกษาพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎกนั้นเป็นประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย คือ พุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ แบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ (เรียกย่อหรือหัวใจว่า อา ปา ม จุ ป) ๘ เล่ม ได้ยกศัพท์ในพระวินัยปิฎกมาอธิบายโดยอรรถกถาพอเป็นตัวอย่างให้เห็น ๕ ศัพท์ แยกเป็นประเด็นที่น่าสนใจ ศัพท์ในพระวินัยปิฎก และอรรถกถาพระวินัยปิฎก

ตารางที่ ๗ การอธิบายอรรถกถาในพระวินัยปิฎก

ประเด็น	พระไตรปิฎก	อรรถกถา
วินัย ๔ อย่าง	วินัย ๔	วินัย ๔ อย่างเป็นไฉน วินัย ๔ อย่างคือ สูตร สุตตานะโลม อัจฉริยวาท อัตตโนมตี บรรดาวินัย ๔ อย่างนั้น -ที่ชื่อว่า สูตร ได้แก่บาลีในวินัยปิฎกทั้งหมด -ที่ชื่อว่า สุตตานุโลม ได้แก่มหาประเทศ ๔ ^๕ ที่พระผู้มีพระเจ้าตรัส ไว้ -ที่ชื่อว่าอัจฉริยวาท ได้แก่แบบแผนอรรถกถาซึ่งยังวินิจฉัย ท้องเรื่องให้เป็นไป นอกจากบาลี ซึ่งพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ผู้เป็น ธรรมสังคาคาทะตั้งไว้ -ที่ชื่อว่า อัตตโนมตี ได้แก่คำที่พ้นจากสูตร สุตตานุโลม และอัจฉริยวาท กล่าวตามอาการที่ปรากฏด้วยอนุमान คือ ด้วยความตามรู้ แห่งตน ด้วยการถือเอาอาย ด้วยการใช้เอาใจความ อีกนัยหนึ่ง

^๕ วิ.ม.ท. (ไทย) ๕/๓๐๕/๑๓๙-๑๔๑.

^๕ วิ.ม.ท. (ไทย) ๕/๙๒/๑๓๑.

ประเด็น	พระไตรปิฎก	อรรถกถา
		<p>เถวาทแม่ทั้งหมด ที่มาในอรรถกถาแห่งพระสูตร พระอภิธรรม และพระวินัยชื่อว่า อัตตโนมตี^๖</p>
<p>กำหนดสัตว์ที่เป็นวัตถุแห่งปาราชิก</p>	<p>สัตว์ดิรัจฉาน ตัวเมีย^๗</p>	<p>บรรดาสัตว์มีงูเป็นต้นนั้น ที่ขชาติต่างโดยประเภท มีงูเหลือม และงูขี้เหล็กเป็นต้น แม่ทั้งหมด ท่านสงเคราะห์เข้าด้วย อหิ ศัพท เพราะฉะนั้น บรรดาที่ขชาติทั้งหลาย ที่ขชาติที่ภิกษุอาจสอดองคชาตเข้าไปในบรรดามรรคทั้ง ๓ มรรคใดมรรคหนึ่ง ประมาณเท่าเมลิตงา เป็นวัตถุแห่งปาราชิก ที่เหลือพึงทราบว่าเป็นวัตถุแห่งทุกกฏ สัตว์ที่เกิดในน้ำ ต่างโดยประเภทมี ปลา เต่า และกบเป็นต้นแม่ทั้งหมด ท่านสงเคราะห์เข้าด้วย มัจฉะ ศัพท ในสัตว์ที่เกิดในน้ำนั้นนั้น พึงทราบว่าเป็นวัตถุแห่งปาราชิก และเป็นวัตถุแห่งทุกกฏ โดยนัยดังกล่าวไว้แล้วในที่ขชาตินั้นเอง</p> <p>-ขึ้นชื่อว่ากบเป็นสัตว์มีปากแข็ง กบเหล่านั้น มีสัณฐานปากกว้างแต่มีช่องปากแคบ ในสัณฐานปากนั้น จึงไม่เพียงพอที่จะสอดองคชาตเข้าไปได้ แต่สัณฐานปาก ย่อมถึงความนับว่าแผล เพราะฉะนั้น พึงทราบมุขสัณฐานนั้นว่า เป็นวัตถุแห่งอุลลัจจัย</p> <p>-ปักชีขชาติ ต่างโดยประเภทมีกาและลูกนกสาธิกาเป็นต้นแม่ทั้งหมดท่านสงเคราะห์เข้าด้วย กุกกุฏี ศัพท ในปักชีขชาติเหล่านั้น พึงทราบว่าเป็นวัตถุแห่งปาราชิกและวัตถุแห่งทุกกฏ</p> <p>-จตุปขชาติ (สัตว์มี ๔ เท้า) ต่างกันโดยประเภทมีหมาแมว พังพอน และหมีเป็นต้น แม่ทั้งหมด ท่านสงเคราะห์เข้าด้วย มัชชารี ศัพท ในจตุปขชาติเหล่านั้นก็พึงทราบว่าเป็นวัตถุแห่งปาราชิก และเป็นวัตถุแห่งทุกกฏ^๘</p>

^๖ วิมहा. (ไทย) ๑/๗๒๕-๗๒๗.

^๗ วิมहा. (ไทย) ๑/๓๘/๕๐.

^๘ วิมहा. (ไทย) ๑/๗๘๕-๗๘๗.

ประเด็น	พระไตรปิฎก	อรรถกถา
การนั่งเว้น โทษ ๖ อย่าง	นั่งแล้ว ณ ที่ควรส่วน ข้างหนึ่ง ^๙	การนั่ง ๖ อย่างนั้นคือ นั่งไกลนัก ๑ นั่งใกล้นัก ๑ นั่งเหนือลม ๑ นั่งที่สูง ๑ นั่งตรงหน้าเกินไป ๑ นั่งข้างหลังเกินไป ๑ ฯลฯ ^{๑๐}
อรรถาธิบาย อุปสัมปทา ๘ อย่าง	อุปสมบท ^{๑๑}	เอหิภิกขุอุปสัมปทา ผู้ถึงความเป็นภิกษุ คือ อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุ ด้วยเพียงพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า “เธอจงมา เป็นภิกษุเถิด” ๑ ไตรสรณคมนอุปสัมปทา ผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณ คมน์ ซึ่งลั่นวาจากล่าว ๓ ครั้ง โดยนัยเป็นต้นว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ๑ โอวาทปฏิคคหณอุปสัมปทา ได้แก่ อุปสัมปทาที่ทรงอนุญาตแก่ พระมหากัสสปเถระ ด้วยการรับโอวาท ^{๑๒} ๑ ปัญหาพยากรณ์ อุปสัมปทา ได้แก่ อุปสัมปทาที่ทรงอนุญาตแก่โสปากสามเณร ๑ ครุฑัมมปฏิคคหณอุปสัมปทา ได้แก่ อุปสัมปทาที่ทรงอนุญาตแก่ พระนางมหาปชาบดี ด้วยการรับครุฑธรรม ๘ ๑ พุเตนะ อุปสัมปทา ได้แก่ อุปสัมปทาที่ทรงอนุญาตแก่นางอัชฌมาสีคณิกา ๑ อัญญาจ กาอุปสัมปทา ได้แก่ อุปสัมปทาของนางภิกษุณีด้วยกรรม ๒ ฝ่ายนี้ คือ ญัตติจตุตถกรรม ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ ญัตติจตุตถกรรม ฝ่ายภิกษุ สงฆ์ ๑ ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา ได้แก่ อุปสัมปทาของภิกษุ ทั้งหลายในทุกวันนี้ ๑ ^{๑๓}
อธิบาย ปิฎก ๓	ปิฎก ๓	พระพุทฺธพจน์ทั้งปวงเป็น ๓ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งปิฎกอย่างไร ก็ พระพุทฺธพจน์แม่ทั้งปวงมีอยู่ ๓ ประการเท่านั้น คือพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎกใน ๓ ปิฎกนั้น พระพุทฺธพจน์นี้ คือ ๗,๗๖๒ สูตร มีโอฆตรณสูตรเป็นต้น อังคุตตรนิกาย เป็นที่ รวบรวมพระสูตร ๙,๕๕๗ สูตร มีจิตตประยาทานสูตร ขุททกนิกาย ๑๕ ประเภทด้วยอำนาจแห่งขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตต กะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิท

^๙ สัมมา. (ไทย) ๑๙/๑๕๗๔/๓๘๔.

^{๑๐} วิมหา. (ไทย) ๑/๒๐๘-๒๐๙.

^{๑๑} วิมหา. (ไทย) ๔/๖๙/๙๗.

^{๑๒} สันนิทาน. (ไทย) ๑๖/๕๒๔/๒๖๐.

^{๑๓} วิมหา. (ไทย) ๑/๗๔๒-๗๔๕.

ประเด็น	พระไตรปิฎก	อรรถกถา
		เทศ ปฏิสัมภิทา อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ชื่อสูตรตันตปิฎก พระพุทธพจน์นี้คือ รัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปฏฐาน ชื่ออภิธรรมปิฎก ^{๑๔}

ดังนั้น อรรถกถาจึงมีส่วนสำคัญในการอธิบาย และขยายความในพระวินัยปิฎก ดัง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ว่า อรรถกถา ซึ่งเป็นคำไขความอธิบายก็อยู่คู่เคียงมากับพระธรรมวินัยอันเป็นตัวหลักคำสอนที่มาเป็นพระไตรปิฎก ท่านจึงเล่าว่า เมื่อสังคายนาพระธรรมวินัยตั้งแต่แรกก็สังคายนา คือประมวลอรรถกถาที่นับถือใช้กันมาจนถึงเวลานั้น นำมาสอบทานตกลงให้เป็นที่ยอมรับเป็นแบบแผนเป็นเครื่องประกอบหรือเป็นคู่มือคู่เคียงไว้ด้วย การรักษาและศึกษาพระธรรมวินัย ที่รวมไว้ในพระไตรปิฎกก็ดำเนินเรื่อยมา ในส่วนของอรรถกถาก็ขยายออกไปตามที่มีคำอธิบายวินิจฉัยความของพระเถระ และได้เป็นที่นับถือคู่มากับพระไตรปิฎกนั้น^{๑๕}

๓.๒.๒ ความสำคัญของอรรถกถาต่อการศึกษาพระสูตรตันตปิฎก

ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร คือ พระธรรมเทศนา คำบรรยายหรืออธิบายธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาสตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๕ นิกาย (เรียกย่อหรือหัวใจว่า ที ม ส อ ชู) ๒๕ เล่ม ได้ยกศัพท์ในพระสูตรตันตปิฎกมาอธิบายโดยอรรถกถาพอเป็นตัวช่วยให้เห็น ๕ ศัพท์ แยกเป็นประเด็นที่น่าสนใจ ศัพท์ในพระสูตรตันตปิฎก และอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ตารางที่ ๘ การอธิบายอรรถกถาในพระสูตรตันตปิฎก

ประเด็น	พระไตรปิฎก	อรรถกถา
คำว่า อริยชน	อริย ^{๑๖}	ก็อริยชนนี้นั้นมี ๔ ประเภท คือ อริยชนผู้มีจาระ ๑ อริยชนที่ควรแลดู ๑ อริยชนผู้ถือเพศ ๑ อริยชนผู้รู้แจ้งแทงตลอด ^{๑๗}

^{๑๔} วิมหา. (ไทย) ๑/๔๐-๔๓.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง**, (กรุงเทพมหานคร: วัตญาณเวศกวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๓๑-๓๒.

^{๑๖} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐.

^{๑๗} ชู.ชา. (ไทย) ๕๘/๑๕.

ประเด็น	พระไตรปิฎก	อรรถกถา
กำหนด (อายุ) สิบปี สิบหน	กำหนดร้อยปี แห่งอายุ ^{๑๘}	สิบปีของความเป็นเด็กก่อน ๑ สิบปีของความแห่งการเล่นคึกคะนอง ๑ สิบปีของแห่งความสวยงาม ๑ สิบปีแห่งความมีกำลังสมบูรณ์ ๑ สิบปีแห่งความมีปัญญารอบรู้ ๑ สิบปีแห่งความเสื่อม ๑ สิบปีแห่งความมีกายเฝือไปข้างหน้า ๑ สิบปีแห่งความมีกายคดโก่ง ๑ สิบปีแห่งความหลงเลอะเลือน ๑ สิบปีแห่งการนอนอยู่กับที่ ^{๑๙}
คนบ้า ๘ จำพวก	บ้า ^{๒๐}	บ้ากาม คือ ตกอยู่ในอำนาจของจิต ตกอยู่ในอำนาจของความโลภ -บ้าโกรธ คือ ตกอยู่ในอำนาจของ วิหีสา -บ้าทิมูฐ คือ ตกอยู่ในอำนาจความเข้าใจผิด -บ้าความหลง คือ ตกอยู่ในอำนาจความไม่รู้ -บ้ายักษ์ คือ ตกอยู่ในอำนาจยักษ์ -บ้าดีเดือด คือ ตกอยู่ในอำนาจของน้ำดี -บ้าสุรา คือ ตกอยู่ในอำนาจการดื่มสุรา -บ้าเพราะความสูญเสีย คือ ตกอยู่ในอำนาจความเศร้าโศก ^{๒๑}
โทษของที่ จงกรม	เว้นจากโทษ ๕ ประการ ^{๒๒}	ความว่า ชื่อว่า โทษของที่จงกรมมี ๕ อย่างเหล่านี้ คือ แข็งกระด้าง ๑ ชรุชระ ๑ มีต้นไม้ภายในมุงไว้รกรูกร้าง ๑ คับแคบมากนัก ๑ กว้างขวางเกินไป ๑ ^{๒๓}

^{๑๘} ส.ส. (ไทย) ๖๑/๔๓.

^{๑๙} ส.ส. (ไทย) ๖๑/๔๓-๔๔.

^{๒๐} ชุ.ชา. (ไทย) ๕๕/๓๗.

^{๒๑} ชุ.ชา. (ไทย) ๕๙/๒๖-๒๗.

^{๒๒} ชุ.พทุธ. (ไทย) ๗๓/๒/๑๓๒.

^{๒๓} ชุ.ชา. (ไทย) ๕๕/๑๑-๑๒.

ประเด็น	พระไตรปิฎก	อรรถกถา
มารยาของเนื้อ (ชาตก)	อุบาย ๖ ประการ ^{๒๔}	เล่ห์กล ๖ ประการ คือ โดยการเหยียด ๔ ทำนอนตะแคง ๑ โดยใช้กับทั้งหลายตะกุกหญ้าและดินร่วน ๑ โดยทำล้นห้อยออกมา ๑ โดยการทำห้องให้พอง ๑ โดยการปล่อยอุจจาระปัสสาวะให้ราดออกมา ๑ โดยการกลั่นลม ๑ ^{๒๕}

ดังนั้น ในพระไตรปิฎกจำต้องอาศัยอรรถกถาเพื่ออธิบายเนื้อเรื่องของธรรมบท หรือชาตก ให้สมบูรณ์ให้มีรายละเอียดและเพิ่มสุนทรียะในการอ่านเพื่อทำความเข้าใจในหลักธรรมที่สอดแทรกมากับเรื่องได้มากขึ้น ดัง รศ.ดร.ปรุฒม์ บุญศรีตัน ว่า “งานอรรถกถาก็เหมือนการบันทึกประวัติศาสตร์ ท่านไม่ทิ้งประเด็นเก็บไว้หมด ทำหน้าที่อธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งแนวคิดของพระเถระ พระเถรี และอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คำสอนของพระพุทธศาสนาด้วย อรรถกถานั้นมีส่วนที่เชื่อถือได้”^{๒๖}

และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ที่ว่า พระไตรปิฎกแต่ละสูตรแต่ละส่วนแต่ละตอนแต่ละเรื่องก็มีอรรถกถาที่อธิบายจำเพาะสูตรจำเพาะส่วนตอนหรือเรื่องนั้น ๆ และอธิบายตามลำดับไปโดยอธิบายทั้งคำศัพท์ หรือถ้อยคำอธิบายข้อความชี้แจงความหมายขยายความหลักธรรมหลักวินัย และเล่าเรื่องประกอบ พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเป็นไปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น”^{๒๗}

๓.๒.๓ ความสำคัญของอรรถกถาต่อการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก

ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม คือ หลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นเนื้อหาวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ (เรียกย่อหรือหัวใจว่า ส วิ ธา ปุ ก ย ป) ๑๒ เล่มได้ยกศัพท์ในพระอภิธรรมปิฎกมาอธิบายโดยอรรถกถาพอเป็นตัวอย่างให้เห็น ๕ ศัพท์ แยกเป็นประเด็นที่น่าสนใจ ศัพท์ในพระอภิธรรมปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

^{๒๔} พุ.ชา. (ไทย) ๕๕/๑๖/๒๔๕.

^{๒๕} พุ.ชา. (ไทย) ๕๕/๒๔๙-๒๕๐.

^{๒๖} สัมภาษณ์ รศ.ดร.ปรุฒม์ บุญศรีตัน, หัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๔ ธันวาคม ๒๕๖๑.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้, (กรุงเทพมหานคร: วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๕๐-๕๑.

ตารางที่ ๙ การอธิบายอรรถกถาในพระอภิธรรมปิฎก

ประเด็น	พระไตรปิฎก	อรรถกถา
ปริยัติ ๓ ประเภท	ปริยัติ ^{๒๘}	ปริยัติมี ๓ ประเภท คือ อลคัททูปมปริยัติ (ปริยัติเปรียบด้วยอสรพิษร้าย) ๑ นิสสรณัตถปริยัติ (ปริยัติเพื่อประโยชน์แก่การสลัดออก) ๑ ภัณฑาคาริกปริยัติ (ปริยัติเปรียบด้วยขุนคลัง) ๑ ^{๒๙}
เทศนา ๓	เทศนา ^{๓๐}	บรรดาพระไตรปิฎกทั้ง ๓ นี้ พระวินัยปิฎก เรียกว่า อาณาเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ควรแก่การใช้อาชญา ทรงแสดงมากไปด้วยอาชญา พระสุตตันตปิฎก เรียกว่า โวหารเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ฉลาดในโวหาร (บัญญัติศัพท์) ทรงแสดงมากไปด้วยโวหาร พระอภิธรรมปิฎก เรียกว่า ปรมัตถเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ฉลาดในปรมัตถธรรม ทรงแสดงมากไปด้วยปรมัตถธรรม ^{๓๑}
อธิบายคำว่า กุศล	กุศล ^{๓๒}	ได้ชื่อว่า กุศล แม้ด้วยอรรถ ๓ อย่าง คือ ด้วยอรรถว่าด้วยความไม่มีโรค ๑ ด้วยอรรถว่าความไม่มีโทษ ๑ ด้วยอรรถว่าเกิดจากความฉลาด ๑ ฯ ^{๓๓}
ทะเล ๔ อย่าง	สาคร ^{๓๔}	อภิธรรมเป็นธรรมลึกซึ้ง เปรียบเทียบกับสาคร ๔ คือ สาครคือสงสาร ๑ สาครคือน้ำมหาสมุทร ๑ สาครคือนัย ๑ สาครคือพระญาณ ๑ ฯ ^{๓๕}

^{๒๘} ชุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๗๔/๔๐๓.

^{๒๙} อภิ.สง. (ไทย) ๗๕/๔๗.

^{๓๐} ชุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒๓๘/๔๐๕.

^{๓๑} อภิ.สง. (ไทย) ๗๕/๔๓.

^{๓๒} อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๓๓๘/๒๑๓.

^{๓๓} อภิ.สง. (ไทย) ๗๕/๒๑๑.

^{๓๔} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๘/๕๙.

^{๓๕} อภิ.สง. (ไทย) ๗๕/๒๗.

ประเด็น	พระไตรปิฎก	อรรถกถา
พระพุทธ พจน์ ๘๔,๐๐๐ พระ ธรรมชั้น	ธรรมทั้งหลาย ที่ปรากฏแก่ ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเรียน มาจาก พระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ จากพระภิกษุ ๒,๐๐๐ รวมเป็น ๘๔,๐๐๐ พระ ธรรมชั้น ^{๓๖}	บรรดาพระพุทธพจน์เหล่านั้น พระสูตรมีอนุสนธิหนึ่ง เรียกว่า ธรรมชั้นหนึ่ง พระสูตรใดมีหลายอนุสนธิ ก็นับจำนวนธรรมชั้นตาม อนุสนธิในพระสูตรนั้น ในการประพันธ์เป็นคาถา การถามปัญหาเป็น ธรรมชั้นหนึ่ง การวิสันนาก็เป็นธรรมชั้นหนึ่ง ในพระอภิธรรม การ จำแนกติกะและทุกะแต่ละหมวด และการจำแนกวาระจิตแต่ละอย่าง ก็เป็นธรรมชั้นหนึ่ง ในพระวินัยมีวัตถุ มาติกา บทภาชนีย์ อาบัติ อนาบัติ อันตราบัติ การกำหนดติกะ ธรรมที่เป็นอเตกกิจจะ ธรรมที่ เป็นสเทกกิจจะ ในวัตถุเป็นต้นเหล่านี้ แต่ละส่วนพึงทราบว่าเป็น ธรรมชั้นหนึ่ง ๆ ว่าโดยธรรมชั้น พึงทราบว่าเป็นธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ด้วยอาการอย่างนี้ ^{๓๗}

โดยสรุป จากประเด็น พระไตรปิฎก (บาลี) อรรถกถา ที่ได้ยกมาเป็นตัวอย่างให้เห็น เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถา เช่น ประเด็นตัวอย่างในพระวินัยปิฎกท่านได้อธิบาย ขยายความของสัตว์ที่เป็นวัตถุของปาราชิกเพิ่มเติม โดยลักษณะหรือองค์ประกอบของสัตว์นั้น ๆ ที่จะทำให้เกิดอาบัติได้อย่างละเอียดขึ้น เป็นต้น ผู้วิจัยได้ยกประเด็นข้างต้นทั้งในพระวินัยปิฎก พระสูตรตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎกมานี้ เพื่อเป็นตัวอย่างว่าอรรถกถาจะเป็นตัวช่วยในการอธิบาย ความหมาย ขยายความ คลายความสงสัยของผู้ศึกษาในพระไตรปิฎกได้เป็นอย่างดี

๓.๓.๔ ความสำคัญของอรรถกถากับการรักษาพุทธพจน์

นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรมในวันเพ็ญ เดือนวิสาขมาส ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี เมื่อพระชนมายุ ๓๕ พรรษา พระพุทธองค์ได้ใช้เวลาในการประกาศพระสัทธรรมจนกระทั่ง พระพุทธศาสนาตั้งมั่นในดินแดนชมพูทวีป มีประชาชนเกิดความศรัทธาและปฏิบัติตามจำนวนมาก พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ที่ทรงไปแสดงแก่บุคคล คณะ สมาคม มหาชนในที่ต่าง ๆ ผู้ที่คอย รักษาทรงจำเนื้อหาหลักธรรมนั้นไว้ได้แก่พระสาวกของพระพุทธองค์เอง หลักฐานที่แสดงการทรงจำ เนื้อหาหลักธรรมนั้นไว้ได้แก่พระสาวกของพระพุทธองค์เอง ไว้เป็นหมวดหมู่ในสมัยพุทธกาล เพื่อการ

^{๓๖} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๘๗/๔๐๖.

^{๓๗} อภิ.สง. (ไทย) ๗๕/๕๓.

รักษาไว้ดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า^{๓๘} เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระพุทธเจ้าเองและพระสาวกองค์สำคัญ โดยเฉพาะพระสารีบุตร ก็ได้คำนึงเรื่องนี้ไว้แล้วว่าเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ถ้าไม่มีการรวบรวมประมวลคำสอนของพระองค์ไว้ พระพุทธศาสนาก็จะสูญสิ้น ดังนั้น ทั้ง ๆ ที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ก็ได้มีการริเริ่ม เป็นการนำทางไว้ให้เป็นตัวอย่างแก่คนรุ่นหลังว่าให้มีการรวบรวมคำสอนของพระองค์ซึ่งเราเรียกว่า การสังคายนา

สังคายนา คือ การรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ แล้วทรงจำไว้เป็นแบบแผนเดียวกัน คือรวบรวมไว้เป็นหลักและทรงจำถ่ายทอดสืบมาเป็นอย่างเดียวกัน ตัวอย่างในสมัยพุทธกาล เป็นสูตรหนึ่งเลย ภายหลังพุทธกาลมีวิธีการรักษาสืบทอดพระไตรปิฎกโดยมุขปาฐะ ตั้งแต่การทำสังคายนาครั้งที่ ๑ มาจนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ หลังจากนั้นจึงมีการจารึกหรือบันทึกธรรมวินัยลงในใบลาน สาเหตุที่จารึกลงในใบลานเพราะว่าถ้าจะใช้วิธีท่องจำของกุลบุตรเสื่อมถอยลง กระบวนการท่องจำธรรมวินัยหลังพุทธกาลจึงมีการแบ่งออกเป็นสำนักต่าง ๆ เช่น ศิษย์สายพระอุบาลีก็จดจำพระวินัยปิฎก ศิษย์สายพระอานนท์ก็จดจำพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกสืบ ๆ กันต่อมาโดยมิได้ขาดสาย^{๓๙}

ดังนั้น กระบวนการรักษาสืบทอดโดยมุขปาฐะหลังพุทธกาล จึงมีการท่องจำโดยการทำสังคายนาธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ ตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๑ ถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ ผลที่ได้จากการสังคายนา คือ

- ๑) สามารถจัดอักษะในพระพุทธศาสนาได้ และรวบรวมพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ผุดผ่องได้
- ๒) มีการรวบรวมแยกพระไตรปิฎกอย่างสมบูรณ์ คือพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะได้บรรจุคัมภีร์กถาวัตถุเข้าในอภิธรรมปิฎกด้วย
- ๓) ได้ส่งพระมหาเถระออกไปเป็นพระธรรมทูตในเมืองต่าง ๆ ถึง ๙ สาย สืบต่อพระพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบันในนานาประเทศ

^{๓๘} มหาวิทยาลัยมหานจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙-๒๐.

^{๓๙} มหาวิทยาลัยมหานจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๕.

กล่าวโดยสรุป^{๔๐} การรักษาสีบทอดโดยมุขปาฐะ เป็นการรักษาโดยการท่องจำธรรมวินัย จากกระบวนการรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดหมู่ เพื่อให้การทรงจำได้สะดวกและง่ายต่อการแบ่งหน้าที่ในการรักษา กับทั้งเกื้อกูลต่อการศึกษาค้นคว้าด้วย ที่เรียกว่าสังคายยานั้นเอง พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๔๑} อธิบายไว้ว่า การรักษาสีบทอดโดยมุขปาฐะหรือมุขปาฐะนี้ ใช้วิธีสาธยาย ซึ่งแยกได้เป็น ๔ ระดับ คือ

๑) ความรับผิดชอบของสงฆ์หมู่ใหญ่สืบกันมาตามสายอาจารย์ที่เรียกว่า อาจารย์ปริมปรา (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เถรวงศ์) โดยพระเถระที่เป็นต้นสายตั้งแต่สังคายนาครั้งแรกนั้น เช่น พระอุบาลีเถระ ผู้เชี่ยวชาญด้านพระวินัย ก็มีศิษย์สืบสายและมอบความรับผิดชอบในการรักษาสั่งสอนอธิบาย สืบทอดกันมา

๒) กิจกรรมหลักในวิถีชีวิตของพระสงฆ์ ซึ่งจะต้องเล่าเรียนปริยัติ เพื่อเป็นฐานของการปฏิบัติที่ถูกต้อง อันจะนำไปสู่ปฏิเวธ และการเล่าเรียนนั้นจะทำให้ชำนาญส่วนใดก็เป็นไปตามอัธยาศัย ดังนั้น จึงเกิดมีคณะพระสงฆ์ที่คล่องแคล่วเชี่ยวชาญพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกต่างหมวดต่างส่วนกัน ออกไป เช่น มีพระสงฆ์กลุ่มที่คล่องแคล่วเชี่ยวชาญพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกต่างหมวดต่างส่วนกันออกไป เช่น มีพระสงฆ์กลุ่มที่คล่องแคล่วเชี่ยวชาญพุทธพจน์ในทีฆะนิกาย พร้อมทั้งคำอธิบาย คือ อรรถกถาของทีฆะนิกาย เรียกว่าทีฆภาณกะ แม้มัชฌิมภาณกะ สังยุตตภาณกะ อังคุตตรภาณกะ และขุททกภาณกะ เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน

๓) กิจวัตรของพระภิกษุทั้งหลายแต่ละวัดแต่ละหมู่ ที่จะมาประชุมกัน และกระทำคณะสาธยาย คือสวดพุทธพจน์พร้อม ๆ กัน (การปฏิบัติอย่างนี้อาจจะเป็นที่มาของกิจวัตรในการทำวัตร สวดมนต์เช้า - เย็น หรือเช้า - ค่ำ อย่างที่รู้จักกันในปัจจุบัน)

๔) กิจวัตรหรือข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพระภิกษุแต่รูป ดังปรากฏในอรรถกถา เป็นต้นว่า พระภิกษุเมื่อว่างจากกิจอื่น เช่น เมื่ออยู่ผู้เดียว ก็นั่งสาธยายพุทธพจน์เท่ากับว่าการสาธยาย พุทธพจน์นี้เป็นส่วนหนึ่งแห่งการปฏิบัติธรรมของท่าน

ระบบการรักษาสีบทอดพระไตรปิฎกโดยลายลักษณ์อักษร เริ่มมีหลักฐานปรากฏชัด ภายหลังจากสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่ประเทศศรีลังกา จนกระทั่ง

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๑๗-๑๘.

^{๔๑} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑.

พระพุทธศาสนามีความมั่นคงในประเทศศรีลังกา ลุถึงประมาณ พ.ศ. ๔๓๓ ในรัชสมัยพระเจ้าวัฏฏคามณีนอกัย ระบบการสืบทอดพระไตรปิฎกแบบลายลักษณ์อักษรเริ่มมีความสำคัญด้วยเหตุผลว่า ถ้าจะใช้วิธีการท่องจำพระพุทธรวจนะต่อไป ก็อาจมีข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญญาในการท่องจำของกุลบุตรเริ่มเสื่อมถอยลง จึงตกลงจารึกพระพุทธรวจนะลงในใบลาน มีคำกล่าวว่ามีจารึกอรรถกถาลงไว้ด้วย^{๔๒}

ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา พระอรรถกถาจารย์ได้จัดแบ่งพระพุทธรวจนะออกเป็นแบบต่าง ๆ ไว้ ดังนี้

จัดเป็น ๑ ได้แก่ วิมุตติรส

จัดเป็น ๒ ได้แก่ ธรรมวินัย หรือปาพจน์

จัดเป็น ๓ ได้แก่ ปฐมพุทธรวจนะ มัชฌิมพุทธรวจนะ ปัจฉิมพุทธรวจนะ หรือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก

จัดเป็น ๕ ได้แก่ นิกาย ๕

จัดเป็น ๙ ได้แก่ นววงศ์ตฤศาสน์

จัดเป็น ๘๔,๐๐๐ ได้แก่ พระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น^{๔๓}

๓.๓.๕ ความสำคัญของอรรถกถากับการตีความหลักคำสอน

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแสดงคำสอนคือพระธรรมวินัยแล้ว สาวกทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ก็นำหลักธรรมวินัยนั้นไปเล่าเรียนศึกษาคำสอนหรือพุทธรวจนะส่วนใดที่ยาก ต้องการคำอธิบาย นอกจากทูลถามจากพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้ว ก็มีพระสาวกผู้ใหญ่ที่เป็นอุปัชฌาย์หรืออาจารย์คอยแนะนำชี้แจงช่วยตอบข้อสงสัย คำอธิบายและคำตอบที่สำคัญก็ได้รับการทรงจำถ่ายทอดต่อกันมาควบคู่กับหลักธรรมวินัยที่เป็นแม่บทนั้น ๆ จากสาวกรุ่นก่อนสู่สาวกรุ่นหลัง ต่อมาเมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกแล้ว คำชี้แจงอธิบายเหล่านั้นก็เป็นระบบและมีลำดับไปตามพระไตรปิฎกด้วย

เมื่อมีการทรงจำถ่ายทอดพระไตรปิฎกด้วยวิธีมุขปาฐะ ก็มีการทรงจำถ่ายทอดอรรถกถาประกอบควบคู่มาด้วย จนกระทั่งเมื่อมีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานเป็นลายลักษณ์อักษร ณ ประเทศลังกา ประมาณ พ.ศ. ๔๖๐ ตำนานก็กล่าวว่าได้มีการจารึกอรรถกถารวมไปด้วยเช่นกัน

^{๔๒} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๔๓} วิ.อ. (ไทย) ๑/๓๙.

สังเกตได้ว่า พุทธพจน์หรือข้อความในพระไตรปิฎกนั้น ในภาษาวิชาการท่านนิยมเรียกว่า บาลี หรือ พระบาลี หมายถึงพุทธพจน์ที่รักษาไว้ในพระไตรปิฎก ไม่พึงสับสนกับ ภาษาบาลี (คำว่า บาลี มาจาก ปาลุ ธาตุ ซึ่งแปลว่า “รักษา”) สำหรับบาลีหรือพระไตรปิฎกนั้น ท่านทรงจำถ่ายทอดกันมาและจารึก เป็นภาษาบาลีมคธ แต่อรรถกถา สืบมาเป็นภาษาสิงหล

สำหรับพระไตรปิฎกนั้นชัดเจนอยู่แล้ว ในฐานะเป็นตำราแม่บท อยู่ข้างผู้สอน จึงจะต้อง รักษาให้คงอยู่อย่างเดิมโดยแม่นยำที่สุดตามพระดำรัสของพระผู้สอนนั้น ส่วนอรรถกถาเป็นคำอธิบาย สำหรับผู้เรียน จึงจะต้องช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจได้ดีที่สุด เมื่ออรรถกถาสืบมาในลังกา ก็จึงถ่ายทอดกัน เป็นภาษาสิงหล จนกระทั่งถึงช่วง พ.ศ. ๙๕๐-๑๐๐๐ จึงมีพระอาจารย์ผู้ใหญ่ เช่น พระพุทธโฆสะ และ พระธรรมปาละ เดินทางจากชมพูทวีป มายังลังกา และแปลเรียบเรียงอรรถกถากลับเป็นภาษาบาลี มคธ อย่างที่มีอยู่และใช้ศึกษากันในปัจจุบัน

ลักษณะสำคัญของอรรถกถา คือ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรง หมายความว่า พระไตรปิฎกแต่ละสูตรแต่ละส่วนแต่ละตอนแต่ละเรื่อง ก็มีอรรถกถาที่อธิบายจำเพาะ สูตรจำเพาะส่วนตอนหรือเรื่องนั้น ๆ และอธิบายตามลำดับไป โดยอธิบายทั้งคำศัพท์หรือถ้อย คำอธิบายข้อความ ชี้แจงความหมาย ขยายความหลักกรรมหลักวินัย และเล่าเรื่องประกอบ ตลอดจน แสดงเหตุปัจจัยแวดล้อมหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพุทธพจน์นั้น ๆ หรือเกิด เรื่องราวนั้น ๆ ขึ้น พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเป็นไปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์ หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น^{๔๔}

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทนับตั้งแต่ยุคต้น ๆ ได้ยึดเอาพระไตรปิฎกเป็นศูนย์กลางของ จาริตทางความคิด ยอมรับว่าพระไตรปิฎกคือ “พุทธวจนะ” และเป็น “ธรรมกาย”^{๔๕} จากการที่จัด พระไตรปิฎกไว้ในตำแหน่งศูนย์กลางนี้เอง ปัญหาในเชิงการตีความคัมภีร์จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งใน สายเถรวาท ผลที่ตามมาคือ นิกายเถรวาทได้พัฒนาคำสอน และแนวคิดต่าง ๆ ขึ้นมาในรูปของคัมภีร์ อรรถกถา และฎีกาสำหรับอธิบายพระไตรปิฎก งานเขียนในแนวอรรถกถาเป็นตัวแทนของการ แก้ปัญหาขั้นที่สองและขั้นสุดท้ายของเถรวาทที่เสนอวิธีการตีความหรือการทำความเข้าใจ

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้, (กรุงเทพมหานคร: ญาณานเวศวัน, ๒๕๕๖), หน้า ๔๙-๕๑.

^{๔๕} ดู George Coedes, “Dhammakaya,” *Adyar Library Bulletin* 20 (1956): 248-286. และดู Frank Renold, “The Two Wheel of Dhamma: A Study of Early Buddhism,” in *The Two Wheels of Dhamma: Essays on the Theravada Tradition in India and Ceylon*, ed. Bardwell L. Smith, *AAR Studies in Religion*, no. 3 (Chambersburg, Penn.: American Academy of Religion, 1972)

พระไตรปิฎก และได้กลายมาเป็นเอกลักษณ์สำคัญของจารีตทางความคิดของเถรวาทที่ส่งทอดผ่าน คัมภีร์ต่าง ๆ เช่น วิสุทธิมรรค เป็นต้น

๓.๓ ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาตามจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๓.๑ ความสำคัญของอรรถกถาต่อจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท

พุทธศาสนิกชนที่นับถือในพระพุทธศาสนานั้นมีความสัมพันธ์กับอรรถกถาที่เกี่ยวกับจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังจะเห็นได้จากในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากหลักคำสอนจากเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล และสมัยก่อนหน้านั้น ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา เรื่องราวดังกล่าวยังส่งผลต่อวิถีชีวิตในระดับสังคม ตั้งแต่ระดับครอบครัว จนถึงระดับสังคม ดังที่จะได้กล่าวต่อไปนี้

ขนบธรรมเนียมที่จำเป็นต้องปฏิบัติในสังคม ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลักคำสอนจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ดังจะอธิบายในแต่ละประเพณีได้ดังนี้

(๑) การทำบุญตักบาตร พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่า การทำบุญตักบาตรเป็นการสร้างบุญกุศลให้ตนเอง และเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว^{๔๖} ตัวอย่างที่ปรากฏอย่างชัดเจน เช่น บุรพกรรมของพระสิวลีที่เมื่อชาติก่อนเคยถวายน้ำผึ้งแด่พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสี^{๔๗} เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงผลกรรมดี ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าเป็นแบบอย่างในการทำบุญตักบาตรของชาวพุทธในปัจจุบันการทำบุญของชาวพุทธบางคนอาจทำเป็นบางครั้ง บางเวลา แต่สำหรับผู้ที่ทำกันเป็นประจำอย่างอนาถบิณฑิกเศรษฐี ผลบุญยังไม่เกิดในตอนที่ท่านเป็นเศรษฐี แต่เป็นเพราะว่าท่านทำบุญเป็นประจำ จึงมีเทวดาช่วยให้กลับมาเป็นเศรษฐีเหมือนเดิม เหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ดูก่อนคฤหบดี แม้บุคคลผู้ทำบาปในโลกนี้ ย่อมเห็นบาปว่าดี ตลอดกาลที่บาปยังไม่ผลัดผล แต่เมื่อใดบาปของเขาผลัดผล เมื่อนั้น เขาย่อมเห็นบาปว่าชั่วแท้ ๆ ฝ่ายบุคคลผู้ทำกรรมดี ย่อมเห็นกรรมดีว่าชั่ว ตลอดกาลที่กรรมดียังไม่ผลัดผล แต่เมื่อใด กรรมดีของเขาผลัดผล เมื่อนั้นเขาย่อมเห็นกรรมดีว่าดีจริง”^{๔๘} กล่าวโดยสรุป การทำบุญตักบาตรไม่ว่าจะทำบุญแบบนาน ๆ ทำครั้งหนึ่ง หรือทำเป็นประจำ จะทำน้อยหรือทำมาก การทำบุญนั้นก็มีผลดีทั้งสิ้น

^{๔๖} กรมศิลปากร, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๘๓.

^{๔๗} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๗/๔๐๘.

^{๔๘} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๘/๒๑.

(๒) การทำบุญเลี้ยงพระ การทำบุญเลี้ยงพระเป็นการทำบุญด้วยการนิมนต์พระมาสดมภ์ซึ่ง ซึ่งเป็นพิธีการทำบุญเลี้ยงพระของคนไทยที่เป็นชาวพุทธ สำหรับการทำบุญเลี้ยงพระมีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทอยู่หลายเรื่อง ซึ่งหากว่าได้นำมาเปรียบเทียบกับชาวพุทธไทยในปัจจุบัน จะพบว่ามีความแตกต่างกันบ้างในการปฏิบัติแต่เป้าหมายยังเหมือนกัน คือ เพื่อทำบุญ อย่างกรณีของบุตรของนายโคฆาตจึงทูลขอให้ทรงอนุโมทนาให้แก่บิดาของตนที่เสวยกรรมในนรกอยู่^{๔๙} และในเรื่องสญชัย ตอนที่เปรตที่เคยเป็นพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารมาขอส่วนบุญจากพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้แสดงเรื่องราวที่เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำไว้แล้ว เรื่องราวดังกล่าวมีอยู่ว่า

“รุ่งขึ้น พระราชาถวายผ้าจีวรทั้งหลาย แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขแล้ว ทรงให้ส่วนบุญว่า ขอผ้าอันเป็นทิพย์ทั้งหลายจงสำเร็จแก่เปรตเหล่านั้น แต่จีวรทานนี้เกิด ในขณะที่ตนเอง ผ้าทิพย์เกิดขึ้นแก่เปรตเหล่านั้นแล้ว เปรตเหล่านั้นละอรรถภาพของเปรต ดำรงอยู่โดยอรรถภาพอันเป็นทิพย์แล้ว พระศาสดา เมื่อจะทรงทำอนุโมทนา ได้ทรงทำอนุโมทนาด้วยติโรกฐตสูตร^{๕๐} ว่า ติโรกฐตสุตฺติฏฺฐนฺติ เป็นอาทิ ในที่สุดอนุโมทนา ธรรมากิสมัย ได้มีแก่สัตว์แปดหมื่นสี่พันแล้วพระศาสดา ครั้นตรัสเรื่องแห่งขุฎิล ๓ ฟัน้องแล้ว ทรงนำพระธรรมเทศนาเมื่อนั้นมาแล้ว ด้วยประการฉะนี้”^{๕๑}

จะเห็นได้ว่าในสองเรื่องนี้ได้กล่าวถึงผลกรรมที่เป็นแบบอย่างในประเพณีทำบุญเลี้ยงพระ ในลักษณะของการทำบุญอุทิศให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งอาจมีทั้งส่วนที่คล้ายกันและต่างกับกับประเพณีการทำบุญเลี้ยงพระในงานอวมงคล แต่ก็มีเป้าหมายเดียวกัน คือทำบุญแล้วอุทิศให้ผู้ที่ตายไปแล้วทั้งสองเรื่อง

(๓) การอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล สันนิษฐานได้ว่ามีที่มาจากพุทธประวัติ ตอนเปรตที่เคยเป็นพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารมาขอส่วนบุญจากพระเจ้าพิมพิสาร เพราะทราบว่าพระองค์ได้ทำบุญเอาไว้แล้ว แต่ไม่ได้อุทิศส่วนบุญให้ พระองค์จึงทรงนิมนต์ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขถวายทานในวันรุ่งขึ้นแล้วได้พระราชทานส่วนบุญว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าน้ำอันเป็นทิพย์จงสำเร็จแก่พวกเปรตเหล่านั้น แต่มหาทานนี้”^{๕๒} ข้าน้ำอันเป็นทิพย์จึงมีแก่เปรตเหล่านั้น

^{๔๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๒๘/๘.

^{๕๐} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๑-๑๒/๑๕-๑๗.

^{๕๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๔๑-๑๔๒.

^{๕๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๑/๑๔๕.

ในเรื่องบุตรของนายโคฆาต บุตรของนายโคฆาตทำบุญให้กับพ่อของตนเองที่เกิดในอเวจีมหานรก เพราะฆ่าโคเพื่อเลี้ยงชีพเป็นเวลานาน ด้วยการนิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานในเวลาเสร็จภารกิจแล้วจึงกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทำการอนุโมทนาแก้บิดาของตน^{๕๓}

การอุทิศส่วนบุญกุศลยังสามารถอุทิศให้กับผู้ที่มีชีวิตอยู่ก็ได้ ดังที่ปรากฏในเรื่อง สุขสามเณร ตอนบุรพกรรมของสุขสามเณรที่เคยทำในขณะที่ตนเป็นนายภักตมฤตตะ ด้วยการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับคันธเศรษฐีที่ขอส่วนบุญในครั้งนั้นด้วยการกล่าวว่า “สิ่งที่ท่านมุ่งหมายแล้ว จงสำเร็จพลันทีเดียว ความดำริทั้งปวง จงเต็มเหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ สิ่งที่ท่านมุ่งหมายแล้ว จงสำเร็จพลันทีเดียว ความดำริทั้งปวง จงเต็มเหมือนแก้วมณีโชติรส ฉะนั้น”^{๕๔} เมื่ออุทิศให้แล้วทั้งคู่จึงอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข การอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลในประเทศไทยสมัยปัจจุบัน มักจะมีการกรวดน้ำเป็นสัญลักษณ์ของการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล

(๔) ประเพณีกวนข้าวทิพย์ ซึ่งนิยมทำกันในช่วงเดือน ๑๐ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชาธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนว่ายังไม่มีความแน่ชัดว่ามีมูลเหตุมาจากสาเหตุใด แต่ทรงคาดว่าน่าจะมาจากพุทธประวัติตอนที่นางสุชาดาหุงข้าวมธุปายาสด้วยนมโคสดถวายแต่พระพุทธเจ้าในวันที่จะตรัสรู้ หรือนิทานเรื่องที่ปรากฏในมงคลทิพนิ เรื่องเศรษฐีชี้ตระหนี่หุงข้าวปายาสบริโลกเอง^{๕๕} ดังนั้นประเพณีนี้ส่วนหนึ่งจึงน่าจะมาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องสญชัย ซึ่งมีการกล่าวถึงการเสวยข้าวปายาสที่นางสุชาดานำมาถวายของเจ้าชายสิทธัตถะว่า

“ในวันวิสาขบุรณมี เข้าตรูเสวยข้าวปายาสซึ่งนางสุชาดาถวายแล้ว ทรงลอยถาดทองคำในแม่น้ำเนรัญชรา เวลาเย็นทรงรับหญ้าที่นายโสสถิยะถวาย มีพระคุณอันพระยากาฬนาคราชชมเชยแล้ว เสด็จสู่คางไม้โพธิ์ทำปฏิญาณว่า “เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ ตลอดเวลาที่จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ด้วยการไม่เข้าไปถือมัน ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา”^{๕๖}

(๕) การทำข้าวยาคุในเทศกาลสารทเดือนสิบประเพณี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชาธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์ เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือนว่า “ตอนที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงบุรพชาติของพระอัญญาโกณฑัญญะ ซึ่งเสวยชาติเป็นกุกุมพี ชื่อ

^{๕๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๒๘/๘.

^{๕๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๐/๑๓๒.

^{๕๕} กรมศิลปากร, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๐.

^{๕๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๘.

จุลภาพ ได้บำเพ็ญกุศลด้วยศัพทสาส์ทาน โดยการนำข้าวสาส์ที่กำลั้งตั้งห้องออกรวงอ่อนเป็นน้ำนม ต้มกับน้ำนมสด เนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวด ถวายพระพุทธเจ้าวิปัสสี^{๕๗}

ดังนั้น เรื่องการทำข้าวยาคุในเทศกาลสารทเดือนสิบ จึงมีที่มาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องสญชัย ตอนบุรพกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ^{๕๘} ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอาไว้ว่า การทำบุญเช่นนี้จัดอยู่ในลักษณะของการนำผลผลิตที่เกิดขึ้นในครั้งแรกก่อนออกขายหรือบริโภคมาทำบุญ ส่งผลให้เกิดเป็นคติความเชื่อดังที่พระยาอนุমানราชชนได้กล่าวไว้ว่า เมื่อการเก็บเกี่ยวได้ผลเป็นครั้งแรก จะต้องนำสิ่งนั้นมาสังเวชบูชาสังคักศีลธิที่นับถือเสียก่อน^{๕๙}

(๖) ประเพณีการตักบาตรดอกไม้ เป็นประเพณีที่พระภิกษุออกบิณฑบาต เพื่อรับดอกไม้ของประชาชนมาเป็นพุทธบูชาประเพณีนี้ มาจากการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้ของนายสุมนมาลาการ^{๖๐} และผลจากการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้เช่นนายสุมนมาลาการนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงพยากรณ์ว่า “นายสุมนมาลาการจักดำรงอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่ไปสู่ทุกคติตลอดแสนกัลป์นี้เป็นผลแห่งกรรมนั้น ภายหลังเขาจักเป็นพระปัจเจกพุทธะ นามว่าสุมนะ”^{๖๑} ซึ่งคำทำนายนี้จึงอาจเป็นเหตุให้เกิดประเพณีนี้ก็เป็นได้

(๗) ประเพณีการถวายข้าวพระพุทธในพิธีกรรมต่าง ๆ ประเพณีนี้มีที่มาจากพุทธประวัติ ตอนที่นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส ในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ ปัจจุบันพุทธศาสนิกชนชาวไทย เมื่อมีการทำบุญเลี้ยงพระหรือถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ก็ต้องถวายแต่พระพุทธรูป องค์แทนพระพุทธเจ้าผู้เป็นประมุขด้วย^{๖๒} ซึ่งจากหลักฐานดังกล่าวสามารถเชื่อมโยงไปถึงคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่อง สญชัย ตอนนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส^{๖๓} และเมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่สู่ประเทศไทย ก็ได้รับอิทธิพลจากพิธีกรรมนี้มาประยุกต์ใช้ในพิธีกรรมในส่วนของฆราวาส

^{๕๗} กรมศิลปากร, นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๐.

^{๕๘} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๓๒-๑๓๖.

^{๕๙} กรมศิลปากร, นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๕-๓๖.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^{๖๑} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๕/๒๑๐.

^{๖๒} กรมศิลปากร, นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๘๑.

^{๖๓} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๙.

(๘) **ประเพณีบุญข้าวประดับดิน** งานบุญนี้ชาวอีสานถือปฏิบัติในวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ โดยนำอาหารคาวหวาน ผลไม้ หมากพลู บุหรี่ห่อด้วยใบตองและไปวางไว้ตามพื้นดิน แขนงตาม กิ่งไม้ หรือนำไปวางไว้ตามศาลเจ้า สันนิษฐานได้ว่าที่มาของประเพณีนี้ว่าน่าจะมาจากเรื่องราวใน คัมภีร์ อรรถกถาธรรมบทดังต่อไปนี้^{๖๔} คือ

๑) เรื่องสญชัย^{๖๕} ตอนที่พระเจ้าพิมพิสารถวายทานแก่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขแล้วมิได้ทำการกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศล บรรดาเปรตซึ่งเป็นพระญาติจึงพากันมาส่งเสียงร้องโหยหวน จึงตกใจ รุ่งเช้าจึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงทรงแสดงบุรพกรรมเก่าของเปรตเหล่านั้น และทรงแนะนำให้ทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลให้กับเปรตเหล่านั้น

๒) เรื่องมัญญกุนทลี^{๖๖} ตอนที่มัญญกุนทลีเสียชีวิตไปแล้ว บิดาของมัญญกุนทลีจึงนำอาหารและของใช้ของบุตรชายไปกองไว้ในป่าช้า แล้วร้องไห้เรียกให้บุตรมารับเอาของไป ประเพณีนี้จึงอาจเป็นผลมาจากการให้ผลของกรรมที่ทำให้อนุชนรุ่นหลังนำเอามาเป็นแบบอย่าง ในการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ล่วงลับไปแล้วของชาวอีสานในยุคปัจจุบันนี้

(๙) **ประเพณีบุญข้าวสาก** ประเพณีนี้เป็นงานบุญเดือนสิบ และสลากภัตของชาวอีสาน จัดขึ้นใน วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ประเพณีนี้เป็นอีกประเพณีหนึ่งที่เกิดขึ้น เพราะแนวความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ สันนิษฐานได้ว่า ได้แนวความเชื่อจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มาจากเรื่องนางกาลสิริกษิณีที่หญิง ๒ คน จอมเวรกันและกันด้วยการกินลูกอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเวลา ๗ ชาติด้วยกัน ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไม่ให้พยาบาทจอมเวรกันแล้ว ยักษิณีไปอยู่ตามหัวไร่ปลายนา ยักษิณีนำอาหารที่ได้รับเหล่านั้นไปถวายเป็นสลากภัตแต่พระภิกษุสงฆ์วันละแปดที่เป็นประจำ ชาวอีสานจึงถือเอาสลากภัตหรือบุญข้าวสากนี้เป็นประเพณีสืบมา^{๖๗}

(๑๐) **ประเพณีปอยเดือนสิบเอ็ด** ซึ่งตรงกับเดือนตุลาคมของทุกปี ความเป็นมาของประเพณีนี้มีข้อสันนิษฐานว่า ได้รับคติความเชื่อตามพุทธประวัติ ในตอนที่กล่าวถึงการต้อนรับพระพุทธเจ้าที่เสด็จกลับมาয়ัโลกมนุษย์ ซึ่งตรงกับเนื้อความในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่อง ยมก

^{๖๔} กรมศิลปากร, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^{๖๕} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๓๙-๑๔๒.

^{๖๖} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๔๑-๔๒.

^{๖๗} กรมศิลปากร, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๑๐.

ปาฏิหาริย์ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมายังโลกมนุษย์^{๖๘} ในประเพณีนี้ชาวไทยเชื้อสายไทยใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก โดยยึดถือจุดสำคัญจากเรื่องราวในพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าตอนที่เสด็จเสด็จกลับจากการโปรดพุทธมารดา จุดประสงค์ของพิธีกรรมคือ จะพากันสร้างจงพารา ที่มีลักษณะเหมือนปราสาท หรือซุ้มรับเสด็จ และมีการแสดง ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยมีศูนย์กลางการจัดงานอยู่ในบริเวณวัดพระธาตุดอยกองมุล จากความเป็นมาของพิธีกรรมนี้แสดงให้เห็นว่า ได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องยมกปาฏิหาริย์ ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สู่มนุษยโลก

(๑๑) ประเพณีปอยส่างลอง ส่างลองเป็นภาษาล้านนา ปอย มีความหมายว่า งาน ประเพณี ส่างลองเป็นภาษาไทยใหญ่ซึ่งมีความหมายว่า ผู้ที่เตรียมจะบวชเป็นสามเณร เป็นประเพณีที่ชาวไทยใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ประเพณีนี้สันนิษฐานได้ว่ามีที่มาจากพุทธประวัติตอนหนึ่ง ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องสญชัย ตอนกำเนิดเจ้าชายสิทธัตถะจนถึงออกบรรพชา ประเพณีปอยส่างลองมีความเป็นมาที่เชื่อกันว่าเป็นการจำลองเหตุการณ์เรื่องราวในพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า ตอนที่พระพุทธองค์ดำรงอยู่ในเพศฆราวาสเป็นเจ้าชายสิทธัตถะก่อนที่จะออกบวช พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในช่วงเวลาที่เป็นส่างลองจึงเปรียบประหนึ่งเป็นการปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์^{๖๙}

(๑๒) ประเพณีเนื่องในวันวิสาขบูชา ตามพุทธประวัติมีส่วนสัมพันธ์กับพุทธประวัติในช่วงที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ประสูติ ได้ออกบรรพชาจนถึงตรัสรู้ซึ่งมีความปรากฏอยู่ในเรื่องสญชัย ตั้งแต่ตอนที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์หลังจากเทวดาในหมื่นจักรวาลประชุมกันอาราธนาว่า “ข้าแต่พระมหาวีระ กาลนี้ เป็นกาลของพระองค์ ขอพระองค์จงเสด็จอุบัติในพระครรภ์พระมารดา ตรัสรู้ร่มตะบถ ยังโลกนี้กับทั้งเทวโลกให้ข้ามอยู่”^{๗๐} นอกจากนี้วันวิสาขบูชายังตรงกับวันพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพาน ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทปรากฏว่ามีเนื้อความที่บอกถึง เรื่องราวก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน ในเรื่องสุภททปริพาชก ที่เมื่อชาติก่อนที่ทำบุญครั้งสุดท้ายครั้งเดียว จึงได้เป็นสาวกองค์สุดท้ายที่บรรลุพระอรหันต์ก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน

(๑๓) ประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง ประเพณีนี้เป็นประเพณีบุญออกพรรษาของชาวอีสาน โดยการนำขี้ผึ้งมาตกแต่งประดับประดาเป็นรูปปราสาทในจินตนาการ แล้วแห่ไปถวายวัดเพื่อเป็นพุทธ

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

^{๖๙} กรมศิลปากร, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๓๑.

^{๗๐} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๗.

บูชา^{๗๑} ประเพณีนี้สันนิษฐานว่ามีที่มาจากเหตุการณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทอยู่ ๒ เหตุการณ์ คือ

๑) เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในเรื่องยมกปาฏิหาริย์ นี้ มีเหตุการณ์ตอนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ตอนหนึ่งว่า เหล่ามนุษย์ และสัตว์ที่มาเฝ้ารอก็เกิดความปลาบปลื้มปิติในพุทธบารมี จนเกิดจินตนาการเห็นปราสาทอันสวยงามเหมือนวิมานบนสวรรค์ จึงพากันคิดว่าต้องประพடுத்தนให้อยู่ในศีลธรรมอันดี จะได้มีอานิสงส์ไปอยู่ในวิมานบนสวรรค์ จากนั้นจึงมีผู้คิดทำบุญถวายการสร้างปราสาทให้มีความวิจิตรงดงามตามความเชื่อดังกล่าวสืบต่อมาเป็น ประเพณี^{๗๒} ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ได้กล่าวถึงตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จถึงมนุษย์โลกเกี่ยวกับ ประเด็นนี้ จะปรากฏแต่เพียงว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแปลงพระฉัพพรรณรังสีไปแล้ว มนุษย์ใน บริษัทซึ่งมีปริมาณ ๓๖ โยชน์แม้คนหนึ่ง เมื่อแลดูสิริของพระพุทธเจ้าในวันนั้นแล้ว ชื่อว่าไม่ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้ามิได้มีเลย”^{๗๓} ฉะนั้นจินตนาการที่เกิดขึ้นจึงอาจเป็นสิ่งที่เกิดเฉพาะตน และเป็นแนวความเชื่อที่ปฏิบัติสืบต่อมาจนเป็นประเพณีท้องถิ่นในวันออกพรรษาสืบต่อมา

๒) เหตุที่เอาน้ำผึ้งมาทำเป็นปราสาทนั้น มาจากตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาที่ ดงไม้สาละใหญ่ในเขตป่ารกชัฏวัน ใกล้บ้านปาลีไลยก์ มีช่างปาลีไลยก์นำน้ำ และผลไม้มาถวาย ส่วนลึง นำรวงผึ้งมาถวาย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสวยแล้ว ลึงดีใจกระโดดโหนกิ่งไม้แล้วพลัดตกลงมาตาย ด้วย อานิสงส์นี้ลึงจึงได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ความตอนนี้จะตรงกับหลักคำสอนในคัมภีร์ อรรถกถาธรรมบทเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ที่ทะเลาะวิวาทกันในวัดโฆสิตาราม ตอนที่พระพุทธเจ้า เสด็จจำพรรษาในป่ารกชัฏวัน

(๑๔) ประเพณีตักบาตรเทโว เป็นวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากเทวโลกในวันออกพรรษา หรือวันมหาปวารณา ในวันนั้นจะมีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาหลายอย่างด้วยกัน ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท พระพุทธเจ้า ได้ทรงตั้งพระทัยจะเสด็จลงมาจากสวรรค์ ดังนั้นเมื่อพระมหาโมคคัลลานะ กราบทูลถามจึงตรัสว่า “โมคคัลลานะ ในวันที่ แต่วันนี้ไป เราจักลงที่ประตูเมืองสังกัสสะ ในวัน มหาปวารณา ผู้ใคร่จะพบเราก็จงไปที่นั่นเถิดก็แล สังกัสสะนครจากกรุงสาวัตถีมีประมาณ ๓๐ โยชน์ ในทาง เทานั้นก็จะต้องเตรียมเสปียงย้อมไม่มีแก่ใคร ๆ เธอจึงบอกแก่คนเหล่านั้นว่า “ท่านทั้งหลายจงเป็น

^{๗๑} กรมศิลปากร, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราชฎ์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๕๒.

^{๗๒} กรมศิลปากร, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราชฎ์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๕๒.

^{๗๓} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๔/๓๑๗.

ผู้รักษาอุโบสถไป ดุจไปสู่วิหารใกล้เพื่อฟังธรรมเกิด”^{๗๔} เมื่อพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์ดังกล่าวจะเห็นว่ามีกิจกรรมที่สำคัญอยู่ คือ รักษาศีล และฟังธรรม แต่ในขณะที่เสด็จลงมาถึงมนุษยโลกแล้ว พุทธศาสนิกชนจัดเตรียมอาหารพร้อมเครื่องสักการะไปรอถวายพระพุทธองค์ ณ เชิงบันไดทิพย์ที่เมืองสังกัส^{๗๕} จึงเป็นธรรมเนียมปฏิบัติว่าเมื่อถึงวันดังกล่าวแล้วพุทธศาสนิกชนทุกคนต้องมาทำบุญตักบาตร

(๑๕) ประเพณีเนื่องในวันอาสาฬหบูชา เป็นวันที่พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเป็นครั้งแรก หรือที่เรียกว่าปฐมเทศนา ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทได้กล่าวถึงวันอาสาฬหบูชาไว้ตอนหนึ่ง ที่เกี่ยวกับการให้ผลของกรรมในชาติปางก่อนของปัญจวัคคีย์ มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นหัวหน้า และยสกุลบุตรกับพรรคพวก ในเรื่องสญชัยว่า “ในวันอาสาฬหุณหมีเสด็จถึงที่อยู่ของภิกษุปัญจวัคคีย์ ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงยังภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นซึ่งเรียกร้องพระองค์ด้วยถ้อยคำอันไม่สมควรให้สำนึกตัวแล้ว เมื่อจะยังพรหม ๑๔ โภกิมิพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นประมุขให้ดื่มน้ำอมตะ จึงทรงแสดงพระธรรมจักร ทรงมีธรรมจักรบวรอันให้เป็นไปแล้วในวิถีที่ ๕ แห่งปักษ์ ทรงยังภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดให้ตั้งอยู่ในพระอรหัต วันเดียวกันนั้นทรงเห็นอุปนิสัยสมบัติของยสกุลบุตรแล้ว ตรัสเรียกเขาซึ่งเปื้อน่าย ละเรือนออกมาในตอนกลางคืนว่า “มานี้เถิดยสะ” ทำเขาให้บรรลुไสดาปัตติผล ในตอนกลางคืนนั่นเอง ในวันรุ่งขึ้นให้ได้บรรลुพระอรหัตทรงยังสหายของยสะนั้น แม้พวกอื่นอีก ๕๔ คน ให้บรรลุชาติด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาแล้วให้ได้บรรลุพระอรหัต”^{๗๖}

ในประเทศไทยประเพณีเนื่องในวันอาสาฬหบูชาจะมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่น่าสนใจดังต่อไปนี้^{๗๗}

- ๑) การทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ในเวลาเช้าหรือเพล
- ๒) การสวดมนต์ทำวัตรในอุโบสถ
- ๓) การสวดธัมมจักกัปปวัตตนสูตร
- ๔) การแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับวันอาสาฬหบูชา
- ๕) การเวียนเทียน

^{๗๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๔/๓๑๖.

^{๗๕} กรมศิลปากร, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๙๘.

^{๗๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๒๐.

^{๗๗} กรมศิลปากร, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๐๗.

กล่าวโดยสรุปได้ว่า อิทธิพลของหลักคำสอนเรื่องในคัมภีร์อรรถกถา มีผลต่อจารีตพุทธศาสนาเถรวาทโดยเฉพาะวิถีชีวิตของคนไทยในด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านการดำรงชีวิตของปัจเจกบุคคลและสังคมไทย จะเห็นได้จากการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนชาวไทย เช่น การรู้จักพอด้วยการใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ความเชื่อที่เป็นแนวทางปฏิบัติที่กำกับจนเป็นประเพณี เป็นต้น

๓.๓.๒ ความสำคัญของอรรถกถาต่อพุทธวิธีการสอน

พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท พบว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งในรูปของกลุ่มและในรูปของการสอนแบบตัวต่อตัว ในรูปของกลุ่มทรงใช้โอกาสสอนในตอนเย็น (สอนบริษัททั่วไป) ตอนย่ำค่ำ (สอนพระภิกษุ) รวมทั้งทรงสอนในสถานการณ์ที่มีปัญหาเฉพาะหน้า ซึ่งพระภิกษุประชุมตั้งวงสนทนากันพระองค์จะเสด็จไปร่วมสัมมนาตรัสถามเรื่องที่สนทนากัน ทรงสดับการวิพากษ์การแสดงความคิดเห็นที่ประชุมแล้วทรงตะล่อมเข้าสู่ประเด็น จะสอนในลักษณะใดก็ตามทรงเน้นความสำคัญของผู้เรียนที่มีไม่น้อยกว่าความสำคัญของผู้สอนกล่าวคือ ผู้สอนต้องมีความรู้และคุณสมบัติที่ดี และเหมาะสม หรือผู้เรียนก็ต้องมีความพร้อม ผู้เรียนต้องได้รับความสนใจดูแลเอาใจใส่ ตลอดจนเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ มีบทบาทร่วมกับผู้สอน โดยผู้สอนต้องเข้าใจถึงความแตกต่างทางชาวปัญญาและจริตหรือนิสัยของผู้เรียน ครูผู้สอนจึงต้องรู้จักปรับแนวการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียนเป็นรายบุคคล เพื่อให้ผู้เรียนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นและได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

(๑) สอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน พระพุทธองค์ทรงวิเคราะห์ผู้เรียนก่อนเสด็จไปสอนเสมอ เพราะผู้เรียนแต่ละคนมีความแตกต่างกันทั้งด้านภูมิปัญญา ด้านจรตินิสัย และด้านพื้นเพภูมิหลัง เช่น ทรงสอนขัมพุกาชีวก^{๗๘} เป็นต้น

(๒) สอนโดยปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียน พระพุทธองค์จะทรงปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับความแตกต่างของผู้เรียน คือ ปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับภูมิปัญญา เช่น ทรงสอนอุกัณฐิตถิกิษุ^{๗๙} ปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับจรตินิสัย เช่น ทรงสอนนางรูปันันทา^{๘๐} และปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับพื้นเพภูมิหลัง เช่น ทรงสอนสัทธิวาหาริกของพระสารีบุตร^{๘๑} เป็นต้น

^{๗๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๒๕.

^{๗๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๙๔-๑๙๗.

^{๘๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๕๙-๑๖๖.

^{๘๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๒๒-๑๒๔.

(ก) สอนโดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน แทบทุกครั้งที่จะเสด็จไปสอน พระพุทธองค์ จะทรงตรวจดูความพร้อมของผู้เรียนก่อนว่าผู้เรียนมีสติปัญญาพร้อมที่จะเรียนรู้หรือยัง เช่น ทรงสอน นายนันโทโคบาล^{๘๒} นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงรอจังหวะในการสอน เช่น ทรงสอนพระอธิมานิก ภิกษุ^{๘๓} เป็นต้น

(ข) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเอง พระพุทธองค์ทรงสอนโดยให้ผู้เรียนได้คิด ใคร่ครวญก่อนลงมือทำ เช่น ทรงสอนนายกุมภโฆส^{๘๔} ทรงสอนโดยเน้นให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วย ตน เช่นทรงสอนพระจูฬปันถก^{๘๕} และทรงให้ผู้เรียนเผชิญสถานการณ์จริงด้วยตนเอง เช่นทรงสอนนาง กิสาโคตมี^{๘๖} เป็นต้น

(ค) สอนโดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม การเรียนรู้จะได้ผลดี และผู้เรียนจะเรียนอย่างมีความสุข นั้น ผู้เรียนจะต้องมีส่วนร่วมในการเลือกสิ่งที่ผู้เรียนสนใจ เช่นทรงสอนจุลกาล-มหากาล^{๘๗} และผู้เรียน มีอิสระในการแสดงความคิดเห็นหรือการถามปัญหา เช่นเรื่องปัญหาของพระอานนท์^{๘๘} และทรงสอน โดยให้ผู้เรียนเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น เช่นทรงสอนพระภิกษุ ๕๐๐ ผู้ชวนชายในปฐวีภิกษา^{๘๙} เป็นต้น

(ง) สอนโดยให้ความสนใจผู้เรียนเป็นรายบุคคล การสอนของพระพุทธองค์แต่ละครั้งจะ ทรงคำนึงถึงบุคคลที่จะบรรลุธรรมมากกว่าคำนึงถึงคนจำนวนมาก ๆ บางครั้งเพื่อการบรรลุธรรมของ ผู้เรียนเพียงคนเดียว แม้พระองค์ต้องเสด็จไปไกลถึง ๓๐ โยชน์ ก็เสด็จไป ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงให้ ความสำคัญแก่ผู้เรียนมากกว่าพระองค์ เช่นทรงสอนธิดานายช่างทุก^{๙๐} เป็นต้น

(จ) สอนโดยเอาใจใส่ผู้เรียนที่มีปัญหาพิเศษ พระพุทธองค์ทรงให้ความเมตตาแก่ผู้เรียน ทุกคนเสมอกันแม้ว่าผู้เรียนจะมีความด้อยทางสมองทางกายภาพหรือทางจิตก็ทรงถือว่ามิสิทธิ์จะได้รับการ ศึกษาพัฒนาตนเองเหมือนคนทั่วไป เช่น ทรงสอนนางปฏาจารา^{๙๑} เป็นต้น

^{๘๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๘.

^{๘๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๕๖-๑๕๗.

^{๘๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๐๗.

^{๘๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๗-๑๑๘.

^{๘๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๑๖-๒๒๒.

^{๘๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๙๒-๙๓.

^{๘๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๙๒-๙๓.

^{๘๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑-๓.

^{๙๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๖๓-๖๔.

^{๙๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๖๓-๖๔.

คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นผลงานการแปล และแต่งเรื่องราวประกอบขึ้นเพื่ออธิบาย หัวข้อธรรมของธรรมบทของพระพุทธโฆษาจารย์ เนื่องด้วยธรรมบทมีความสำคัญ และเป็นตำราทางพระพุทธศาสนาที่มีความไพเราะและสมเหตุสมผล ประกอบกับเป็นการแสดงถึงแนวความคิดและคำสอนที่มีคุณค่าแก่บุคคลทุกประเภท และทุกระดับชั้น^{๙๒} อันมีความเป็นระเบียบต่อเนื่องและไพเราะ โดยมากมักมุ่งเน้นสอนในเรื่องของกรรมและการให้ผลของกรรม^{๙๓} ด้วยเหตุผลหลายอย่างไม่เพียงแต่เรื่องแนวคิดของธรรมบทที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้จริงนั้นก็ได้ทำให้ธรรมบทเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายทางสังคมตะวันตกอย่างมาก^{๙๔} คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทจึงเป็นตำราที่มีความสำคัญที่น่าเอาสิ่งที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ ข้อธรรมทางธรรมบทมากล่าวอธิบาย

ดังนั้น จึงไม่เพียงแต่เป็นการคงไว้ซึ่งความเป็นพระพุทธศาสนาให้โลกรู้เท่านั้น แต่คัมภีร์อรรถกถา ได้เปรียบเสมือนแนวทางในการดำรงชีวิตให้ได้อยู่อย่างเป็นสุขและเพื่อประโยชน์สุขที่สูงขึ้นไปอีก เนื้อหาในคัมภีร์อรรถกถา จึงมีทั้งการประพจน์ที่ไม่สมควรปฏิบัติตาม และการประพจน์ที่สมควรปฏิบัติตาม อันเป็นการนำเสนอภาพที่ให้อ่านและผู้เรียนรู้ได้นำไปคิดตามและเลือกที่จะปฏิบัติตามสิ่งไหน ซึ่งตัวคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทมีเนื้อหาที่ฉลาดในการจูงใจและกระตุ้นให้เกิดความสนใจต่อตัวคัมภีร์อรรถกถา เนื่องด้วยเป็นการดำเนินเรื่องแบบเรื่องเล่าผสมผสานกับหัวข้อธรรม จึงไม่ก่อให้เกิดความเบื่อหน่ายตามภาพที่ถูกสร้างถึงคำว่า “คัมภีร์” ทั้งนี้ภาษาที่ใช้ในการดำเนินเรื่องของคัมภีร์อรรถกถา คือ ภาษาบาลี (หรือที่เรียกว่าภาษามคธ) และมีรูปแบบการประพันธ์ของเนื้อเรื่องอยู่สองลักษณะด้วยกัน คือ ๑) ร้อยแก้ว และ ๒) ร้อยกรอง ในลักษณะที่เป็นร้อยกรองนั้นพระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาหัวข้อธรรมมาจากคาถาธรรมบทและแต่งเรื่องราวประกอบเพื่ออธิบายหัวข้อธรรมต่าง ๆ ด้วยการแต่งเป็นร้อยแก้ว อย่างไรก็ตามสำนวนการแปลและแต่งคัมภีร์นี้อาจมีความแตกต่างจากผลงานชิ้นอื่นของท่านไปบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่แล้วคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทก็ได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์วิมานวัตถุ เปตวัตถุ นิบาตชาดก สุตตนิบาต และวินัยปิฎกอยู่เช่นกัน^{๙๕}

^{๙๒} เอื้อน เล่งเจริญ, **พระพุทธศาสนา: ศาสนาแห่งปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๖๙.

^{๙๓} สมัคร บุรวาส, **พัฒนาการแห่งพุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๖๓-๒๖๕.

^{๙๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวจนะในธรรมบท**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ก.

^{๙๕} พระมหาทรศน์ คุณทสสี, การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ, **วิทยานิพนธ์ปรัชญามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๙.

๓.๓.๓ ความสำคัญของอรรถกถากับศิลปวัฒนธรรม

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ทำให้พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมเป็นพระคาถาที่ปรากฏ ในคัมภีร์อรรถกถา มีหลายเหตุการณ์ที่กลายเป็นแบบอย่างต่อการสร้างศิลปวัฒนธรรมโดยเฉพาะในประเทศไทยในแขนงต่าง ๆ อิทธิพลของหลักคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้ สามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

(๑) อิทธิพลต่อศิลปกรรมด้านการสร้างศาสนสถาน

๑) การสร้างวัด วัดแห่งแรกของทางพระพุทธศาสนา ได้ถูกสร้างขึ้นมาจากการทำบุญถวายเป็นพุทธบูชาของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องสญชัย ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงพระดำริว่าจักเปลื้องปฏิกุญญาที่ถวายไว้แก่พระเจ้าพิมพิสาร เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าวการเสด็จมาของพระพุทธองค์แล้ว จึงเสด็จมาเฝ้าพร้อมด้วยพราหมณ์และคฤหบดีจำนวนมาก เมื่อได้เข้าเฝ้าแล้วพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรม ในวันรุ่งขึ้นเมื่อทรงทำภักติกิจในพระราชนิเวศน์แล้ว ทรงรับเวฬุวนารามซึ่งเป็นวัดแห่งแรกของพระพุทธศาสนาจากพระเจ้าพิมพิสาร^{๙๖} ด้วยเหตุผลที่ต้องทรงถวายเพราะทรงดำริว่า “อุทยานเวฬุวันของเราไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก การคมนาคมสะดวก อีกทั้งผู้ประสงค์ถึงเข้าเฝ้าได้กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงัดเสียงไม่อีกทีกเว้นจากคนสัญจรไปมาเป็นที่กระทำการกรรมลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่างกระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแต่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข”^{๙๗} การถวายวัดในครั้งนั้นจึงเป็นแบบอย่างในการถวายวัดของพุทธศาสนิกชนทั่วไปจนถึงปัจจุบันนี้

๒) การสร้างศาลาที่พักอาศัยแก่สาธารณชน การสร้างศาลาเพื่อให้คนผ่านไปผ่านมาได้ใช้ถือว่าเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง สันนิษฐานได้ว่าส่วนหนึ่งได้แนวปฏิบัติมาจากเรื่องท้าวสักกะในตอนที่เกิดเป็นขมมานพ ลักษณะศาลาที่ขมมานพกับภรรยาได้ทำไว้นั้นมีเอกลักษณ์อย่างหนึ่ง คือมีช่อฟ้า สำหรับช่อฟ้านี้ต้องได้ไม้ช่อฟ้าที่เขาตัดตากสลักแล้วเก็บไว้ในก่อนจึงจะใช้ได้^{๙๘} ภรรยาของขมมานพจึงช่วยกันหาซื้อช่อฟ้ามาเป็นส่วนประกอบของศาลา จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนิกชนชาวไทย เมื่อจะสร้างศาลาจะต้องมีช่อฟ้าเป็นส่วนประกอบเสมอ

^{๙๖} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๒๒.

^{๙๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^{๙๘} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๒/๓๖๔.

๓) การสร้างเจดีย์ ในประเทศไทยมีการสร้างเจดีย์ในที่ต่าง ๆ สันนิษฐานได้ว่าแนวคิด ในการสร้างส่วนหนึ่งมาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ดังที่พระอรรถกถาจารย์ได้ยกตัวอย่างของการ กระทำกับเจดีย์ซึ่งเป็นกุศลกรรม ทำให้ได้รับผลกรรมดีไว้หลายเรื่อง คือ

๑. เรื่องนายพรานกุกกุมิตร ที่ได้บรรลุโสดาบันก็เพราะเคยร่วมกันจัดสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ นอกจากนี้ในเรื่องนี้พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายการสร้างเจดีย์ในสมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะไว้ว่า “หรดาลและมโนสีลาจักเป็นดินเหนียว น้ำมันงาจักเป็นน้ำเชื้อ พวกเขาตำหรดาล และมโนสีลาแล้วผสมกับน้ำมันงา ก่อด้วยอิฐปิดด้วยทองคำแล้วเขียนลวดลายข้างใน แต่ मुखภายนอกมีอิฐเป็นทองทั้งแท่งเทียว อิฐแห่งหนึ่ง ๆ ได้มีค่าแสนหนึ่ง พวกเขาเมื่อเจดีย์สำเร็จแล้วจนถึงกาลจะบรรจุพระธาตุ คิดกันว่าในกาลบรรจุพระธาตุต้องการทรัพย์มาก พวกเราจักทำใครหนอแลให้เป็นหัวหน้า”^{๙๙} วิธีการสร้างพระเจดีย์ดังกล่าวเป็นรูปแบบพื้นฐานในการก่อสร้างเจดีย์ในสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ส่วนรายละเอียดในการก่อสร้างอาจมีรูปแบบที่แตกต่างกันไป บ้างแล้วแต่จินตนาการและความมีฝีมือของผู้สร้างนั่นเอง

๒. เรื่องพระจันทกเถระ มีการกล่าวถึงอานิสงส์ของการบูชาพระเจดีย์บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ด้วยไม่จันทนแดงของพระจันทกเถระในชาติที่เกิดเป็นพ่อค้า กรรมนั้นส่งผลให้ท่านมีรัศมีเช่นกับด้วยมณฑลแห่งพระจันทร์ตั้งขึ้นจากมณฑลแห่งนาภีของเขา^{๑๐๐} และเหตุนี้เองจึงเป็นเหตุปัจจัยส่งผลให้ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อได้เรียนรู้การเจริญกรรมฐานและปฏิบัติธรรมแล้วก็สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ภายในเวลา ๒ - ๓ วัน สังเกตได้ว่าในสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วัดวาอาราม สังฆเวชนียสถาน เป็นต้น มักจะมีการสร้างเจดีย์เป็นเครื่องหมายอยู่ด้วยเสมอ

๔) สังฆเวชนียสถาน ในที่นี้คือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และดับขันธปรินิพพาน ในสถานที่เหล่านี้ที่ถูกกล่าวถึงนั้น มีปรากฏในเรื่องสญช้อยู่ ๓ สถานที่ แต่ปรากฏอย่างชัดเจน ๒ สถานที่ ได้แก่

๑. สถานที่ตรัสรู้ ที่ปรากฏอย่างเด่นชัดก็เพราะว่ามีการระบุถึงชื่อสถานที่ คือ ในราวป่ามทวันริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา และจุดที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็ระบุชัดเจนว่าอยู่ที่ควงไม้โพธิ์^{๑๐๑}

^{๙๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๙/๔๒.

^{๑๐๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๓๖/๕๐๔.

^{๑๐๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๙.

นอกจากนี้ยังปรากฏในเรื่องปฐมโพธิกาล ซึ่งกล่าวยืนยันว่าพระพุทธรูปเจ้าตรีสรู ฦ คงไม้โพธิ์^{๑๐๒} เช่นกันกับเรื่องสญชัย และการที่พระพุทธรูปประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา^{๑๐๓} หรือทิศ ตะวันออกตลอดราตรีจนถึงอรุณขึ้นจึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คนไทยจึงถือเอาทิศ ตะวันออกเป็นทิศที่มีความเป็นมงคล โดยจะสังเกตได้จากการจัดโต๊ะหมู่บูชา ซึ่งมักจะให้ตั้ง พระพุทธรูปไปทางทิศตะวันออก รวมไปถึงการสร้างอุโบสถก็มักจะสร้างให้พระประธานหันพระพักตร์ ไปทางทิศตะวันออกด้วย

๒. สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนา มีปรากฏว่าในวันอาสาฬหบูชาเมื่อเสด็จถึงที่อยู่ของ ภิกษุปัญจวัคคีย์ ในป่าอิสิปตนมฤคทายวันทรงยังภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นซึ่งเรียกร้องด้วยถ้อยคำอัน ไม่สมควรให้สำนักตัวแล้ว จึงทรงแสดงพระธรรมจักรทรงมีธรรมจักรบวรอันให้เป็นที่ไปแล้ว^{๑๐๔} ใน คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องสุภทปริพาชก ยังได้มีการกล่าวถึงสถานที่ ปรีนิพพานของพระพุทธรูปเจ้า ว่าปรีนิพพานในป่าสาละวัน ใกล้กับเมืองกุสินารา โดยในเรื่องสุภทปริพาชก พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความก่อนที่จะปรีนิพพานว่า “พระศาสดา บรรทมแล้วบนพระแท่นเป็นที่ปรีนิพพาน ในสาละ วันของเจ้ามัลละทั้งหลาย อันเป็นที่แหวะพักใกล้พระนครกุสินารา”^{๑๐๕}

(๒) อิทธิพลต่องานทางด้านพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ คืองานศิลปะที่มีความเกี่ยวเนื่องกันกับพระพุทธศาสนา เช่น การสร้าง พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งเป็นงานประติมากรรม ภาพจิตรกรรมในโบราณสถานที่อยู่ในวัด เป็นต้น และในการศึกษาเรื่องกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทนี้ จะศึกษารวมไปถึงพุทธศิลป์แขนง ต่าง ๆ ที่ได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ทั้งโดยตรงและทางอ้อม งานพุทธศิลป์ที่ ได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์อรรถกถาสามารถจำแนกได้ดังนี้ คือ

๑) งานทางด้านประติมากรรม กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวถึงของการ สร้างพระพุทธรูป ซึ่งเป็นงานประติมากรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา โดยอ้างถึงตำนาน พระแก่นจันทน์ว่าครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จจำพรรษาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระเจ้าปเสนทิโกศลมี ความคิดถึงพระพุทธองค์ จึงตรัสสั่งให้นายช่างทำพระพุทธรูปด้วยแก่นจันทน์แต่ประดิษฐานไว้เหนือ อาสน์ที่พระพุทธรูปเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงมาแล้วก็บันดาลให้พระพุทธรูปแก่นจันทน์ เลื่อนไป แต่พระพุทธรูปเจ้าตรัสให้รักษาพระพุทธรูปนั้นไว้ เพื่อสาธุชนจะได้ใช้เป็นแบบอย่างสร้าง

^{๑๐๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๑/๑๓๘.

^{๑๐๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๙.

^{๑๐๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๒๘/๑๒๐.

^{๑๐๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๒๘/๖๒.

พระพุทธรูปต่อไป^{๑๐๖} งานประติมากรรมในประเทศไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากหลักคำสอนที่เกี่ยวข้อง
ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ส่วนมากเป็นพระพุทธรูปและพระเครื่องงานประติมากรรมดังกล่าว ได้รับ
อิทธิพลมาจากเรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทดังนี้ คือ

๑. พระพุทธรูปปางปาลีไลยก์ พระพุทธรูปปางนี้เป็นปางประจำวันพุธกลางคืน
พระพุทธรูปปางนี้อยู่ในอิริยาบถประทับนั่งบนก้อนศิลา ทรงห้อยพระบาททั้งสองข้างลงและทอดพระ
บาทเล็กน้อย พระหัตถ์ซ้ายที่วางบนพระชานุซ้าย พระหัตถ์ขวาหลายวางบนพระชานุขวา เป็นกิริยา
ทรงรับ มีข้างหมอบถือหมอน้ำยื่นถวาย และมีลิงหมอบมีอรั้งผึ่งถวายอยู่ข้างหน้า^{๑๐๗} พระพุทธรูปปาง
นี้มีที่มาจากเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ซึ่งสมัยหนึ่งภิกษุเหล่านั้นก่อการทะเลาะวิวาทเพราะเรื่อง
อาบัติเพียงเล็กน้อย แต่ด้วยทมิฬธมมานะ จึงไม่ฟังพระโอวาทของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปจำ
พรรษาที่ป่ารักขิตวัน ชาวเมืองเมื่อทราบข่าวจึงถวายบิณฑบาตเพียงแต่พอยังอัตภาพของภิกษุ
เหล่านั้นให้อยู่รอดเพื่อขอขมาพระพุทธเจ้าเท่านั้นจนกระทั่งภิกษุเหล่านั้นทูลขอขมาแล้วทูลให้เสด็จยัง
เมืองโกสัมพี จึงถวายภัตตาหารตามปกติ^{๑๐๘} เหตุนี้พระพุทธรูปปางนี้จึงเป็นอนุสรณ์แสดงถึงผล การ
ทะเลาะวิวาทกันจนพระพุทธเจ้าต้องจำพรรษาในป่าเพียงพระองค์เดียว เมื่อออกพรรษาแล้วจึงตรัส
กับภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทั้งหลายที่มากราบทูลเชิญเสด็จยังเมืองโกสัมพี ในประเทศไทยมีการสร้าง
พระพุทธรูปปางนี้ที่สำคัญ เช่น พระองค์ใหญ่ประดิษฐานอยู่ที่พระวิหารวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร อำเภอ
เมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ที่คนไทยเรียกว่า “หลวงพ่อดโต” ซึ่งเป็นศิลปะสมัยอู่ทอง^{๑๐๙}

๒. พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางนี้ อยู่ในพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระ
หัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาวางบนพระชานุ (เข่า) นิ้วพระหัตถ์ชี้ลงพื้นธรณีปางนี้ นิยม
ทำรัศมีบนพระเศียรแล้ว นิยมทำเป็นพระประธานในพระอุโบสถ พระพุทธรูปปางนี้มีที่มาจากพุทธ
ประวัติ ตอนตรัสรู้ นั่น เรื่องนี้มีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทในเรื่องสญชัย เรื่องนี้พระอรทธกถา
จารย์ได้เริ่มอธิบายถึงการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าตั้งแต่สุเมธดาบสเป็นต้นมา^{๑๑๐} การบำเพ็ญ
บารมีเช่นนี้ เป็นการทำกุศลกรรมอย่างหนึ่ง จนถึงวันวิสาขปุณณมีและได้เสวยข้าวปายาสซึ่ง นาง
สุชาดาถวายแล้วทรงลอยถาดในแม่น้ำเนรัญชรา ทรงรับหญ้าที่นายโสถเถียะถวายแล้วเสด็จสู่ควงไม้โพธิ์

^{๑๐๖} สมพร ไชยภูมิธรรม, **ปางพระพุทธรูป**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙.

^{๑๐๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๗๘-๘๙.

^{๑๐๙} วรรณันท์ ชัชวาลทิพากร, **พระพุทธรูปคู่บ้าน คู่เมือง**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ทิพากร, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๒.

^{๑๑๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๖.

ทำปฏิญญาว่าเราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ ตลอดเวลาที่จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ด้วยการไม่เข้าไปถือมั่น เมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงคตทรงกำจัดมาร และพลมารได้^{๑๑๑} สมพร ไชยภูมิธรรม ให้นิยามถึง อิทธิพลของพุทธประวัติ ตอนทรงมีชัยต่อพญามารว่า ถือเป็นนิมิตอันประเสริฐ จึงมีผู้นำมาสร้างเป็นพระพุทธรูปขึ้นปางหนึ่ง เรียกว่าปางมารวิชัยหรือปางสะดุ้งมาร^{๑๑๒} และพระพุทธรูปปางนี้จึงเป็นที่นิยมสร้างกันมากในประเทศไทย และมักจะถูกนำไปประดิษฐาน ณ ศาสนสถานที่สำคัญเช่น ในพระอุโบสถ เป็นต้น ในประเทศไทยมีการสร้างพระพุทธรูปปางนี้ ซึ่งมีทั้งแบบขัดสมาธิราบ และขัดสมาธิเพชร และมีชื่อเรียกต่างๆ ดังเช่น พระพุทธชินราช ซึ่งประดิษฐานที่พระวิหาร วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก^{๑๑๓} พระพุทธสิหิงค์ ซึ่งประดิษฐานที่วิหารลายคำ ณ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และยังมีปรากฏ ณ สถานที่ต่าง ๆ ในประเทศไทยอีกหลายที่ด้วยกัน

๓. พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา หรือ ปางแสดงธรรมจักร พระพุทธรูปปางนี้อยู่ในอิริยาบถนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวายกขึ้นจีบนิ้วพระหัตถ์เป็นรูปร่างกลมเป็นกริยาแสดงธรรม พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประคอง บางแห่งพระหัตถ์ซ้ายแบวางบนพระเพลาข้างยกขึ้นถือชายจีวรบ้างบางแห่งทำแบบนั่งห้อยพระบาทก็มี พระพุทธรูปปางนี้มีที่มาจากพุทธประวัติตอนแสดงปฐมเทศนา (เทศนาครั้งแรก) แก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ คน มีโกณฑัญญะพราหมณ์เป็นหัวหน้า ดังความที่ปรากฏในคัมภีร์อรุทธกถาธรรมบทในเรื่องสญชัย^{๑๑๔} ตั้งแต่ตอนที่ท้าวสหัมบดีพรมหุลอาธรรนาให้แสดงธรรมแก่สัตว์โลกทั้งหลาย จึงตัดสินใจสละพระทัยแสดงธรรมเพื่อประกาศหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จากการแสดงปฐมเทศนาในครั้งแรก ทำให้โกณฑัญญะพราหมณ์ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นคนแรกของพระพุทธศาสนาตามที่ตนปรารถนาในสมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสี และพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปทุมุตตระพร้อมทั้งการถวายทานอันเลิศหลายครั้งด้วยกัน^{๑๑๕} ในประเทศไทยจะมีปรากฏพระพุทธรูปปางนี้ขนาดใหญ่เพียงไม่กี่แห่ง เช่น พระพุทธทักษิณมิ่งมงคล ซึ่งถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการอยู่ร่วมกันโดยสันติระหว่างพุทธศาสนา และศาสนาอิสลามในภาคใต้ของประเทศไทย^{๑๑๖} โดยเริ่มสร้าง ณ ที่ประดิษฐาน คือบริเวณพุทธอุทยาน วัดเขาถ้ำมิ่งมงคลมิ่งมิตรปฏิฐาราม ตำบลลำภู อำเภอเมือง จังหวัด

^{๑๑๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๙.

^{๑๑๒} วรนนันท์ ชัชวาลทิพากร, พระพุทธรูปคู่บ้าน คู่เมือง, หน้า ๒๘.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๑๑๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๒๐.

^{๑๑๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๓๔.

^{๑๑๖} วรนนันท์ ชัชวาลทิพากร, พระพุทธรูปคู่บ้าน คู่เมือง, หน้า ๕๖.

นราธิวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๒ และบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ และพระพุทธรูปปางไสยาสน์ เศวตอศมมัยมุนี ศรีทวารวดีปุชฌิยพิตร ที่ประดิษฐาน ณ บริเวณชั้นลด ด้านทิศใต้ขององค์พระปฐมเจดีย์ วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม^{๑๑๗}

๔. พระพุทธรูปปางถวายเนตร มีที่มาจากพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาเรื่องสญชัย^{๑๑๘} ก่อนที่จะทรงตัดสินพระทัยแสดงธรรม เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว พระองค์เสด็จประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่ต้นศรีมหาโพธิ์เป็นเวลา ๗ วัน ไปประทับยืนกลางแจ้งทางทิศอีสานของต้นศรีมหาโพธิ์นั้น ทรงทอดพระเนตรต้นศรีมหาโพธิ์โดยไม่ได้กะพริบพระเนตรถึง ๗ วัน สถานที่เสด็จประทับยืนทอดพระเนตรต้นศรีมหาโพธิ์นั้น เรียกว่า “อนิมิสเจดีย์” หรือ “อมิสสเจดีย์” พระพุทธจริยาที่ทรงเพ่งพระเนตรดูต้นพระศรีมหาโพธิ์ในครั้งนั้น เป็นเหตุให้มีการสร้างพระพุทธรูปปางถวายเนตรขึ้น และคนไทยนิยมสร้างพระพุทธรูปปางนี้ไว้เพื่อสัก การสักการบูชา โดยเฉพาะผู้ที่เกิดวันอาทิตย์^{๑๑๙}

๕. พระพุทธรูปปางตรัสรู้ เป็นปางที่มีที่มาจากพุทธประวัติตอนตรัสรู้ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องสญชัย ในคราวที่พระพุทธเจ้าทรงกำจัดมารและพลมารได้ ทรงบรรลุพุทธเพนิวาสนญาณในปฐมยาม บรรลุจตุปปาตญาณในมัชฌิมยาม หยั่งพระญาณลงในปัจจยการ ในที่สุดปัจจยยามได้ทรงตรัสรู้ในที่สุดหลังจากที่ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลาหลายภพหลายชาติจนนับไม่ถ้วน^{๑๒๐} เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ จึงเป็นเหตุให้มีการสร้างพระพุทธรูปปางตรัสรู้ เพื่อเป็นพุทธานุสติอนุสรณ์ พระพุทธรูปปางตรัสรู้นี้ อยู่ในพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ทั้งสองหลายวางซ้อนกันบนพระเพลา คือ พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย พระสงฆ์ขวาทับพระสงฆ์ซ้าย^{๑๒๑}

๖. พระพุทธรูปปางรำพึง มีที่มาจากพุทธประวัติตอนตัดสินพระทัยจะแสดงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องสญชัย ซึ่งกล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่กำลังประทับที่โคนไม้ชบาลนิโครธว่า “ในสัปดาห์ที่ ๘ ประทับนั่งที่โคนไม้ชบาลนิโครธ ทรงถึงความเป็นผู้ชวนชวายน้อย ด้วยพิจารณาเห็นว่าธรรมเป็นสภาพลิกซึ่งอันท้าวสหมบดีพรหม ผู้มีมหาพรหมหมื่นหนึ่งเป็นบริวารเชื่อเชิญให้ทรงแสดงธรรม ทรงพิจารณาดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ แล้วทรงรับคำ

^{๑๑๗} วรันทน ชัชวาลทิพากร, พระพุทธรูปคู่บ้าน คู่เมือง, หน้า ๖๐.

^{๑๑๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๒๐.

^{๑๑๙} สมพร ไชยภูมิธรรม, ปางพระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๔๗.

^{๑๒๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๙.

^{๑๒๑} สมพร ไชยภูมิธรรม, ปางพระพุทธรูป, หน้า ๖๔-๖๖.

เชิญของพรหม”^{๑๒๒} พระพุทธรูปปางนี้อยู่ในพระอิริยาบถยืน พระหัตถ์ทั้งสองประสานยกขึ้นประทับที่พระอุระ พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้ายเป็นกิริยารำพึง บางแห่งสร้างเป็นแบบนั่งก็มี พระพุทธรูปปางนี้ นิยมสร้างขึ้นเป็นที่สักการะบูชาประจำวันของคนเกิดวันศุกร์^{๑๒๓}

๗. พระพุทธรูปปางนาคปรก มีประวัติความเป็นมาจากพุทธประวัติ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องสญชัย ในขณะที่เสด็จจารมมไม้ชบาลนี้ไกรธไปยังร่มไม้จิก (มุจลินท์) ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องสญชัย พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงอย่างย่อ ๆ จึงไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้ อย่างเด่นชัดในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท แต่ในพระวินัยปิฎกได้แสดงไว้อย่างชัดเจนถึงเหตุการณ์ในตอนนั้นว่า “ครั้งนั้นได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นในสมัยมิใช่ฤดูกาล เป็นฝนเจือลมหนาวตกพร่าตลอด ๗ วัน ลำดับนั้นพญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระกายของพระผู้มีพระภาค ด้วยขนาด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า ความหนาว อย่าได้เบียดเบียน พระผู้มีพระภาค ความร้อน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ครั้น ๗ วันผ่านไป พญานาคมุจลินท์รู้ว่า ฝนหาย ปลอดภัยแล้ว จึงคลายขนออกจากพระกายของพระผู้มีพระภาค จำแลงร่างของตนเป็นมาณพ ยืน ประนมมือถวายอภิวาทอยู่เบื้องพระพักตร์”^{๑๒๔}

พระพุทธรูปปางนี้ อยู่ในอิริยาบถนั่งขัดสมาธิราบ ทรงหลายพระหัตถ์ทั้งสองแบวางซ้อนกันบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาซ้อนกับพระหัตถ์ซ้าย มีพญานาคแผ่พังพานปกคลุมเบื้องพระเศียร บางแห่งสร้างเป็นแบบนั่งขัดสมาธิเพชร^{๑๒๕} ในประเทศไทยมีการสร้างพระพุทธรูปปางนี้ที่เป็นพระองค์ใหญ่ ๆ ประดิษฐานด้วยกัน อยู่ ๒ สถานที่ คือ พระพุทธอังคีรสมุนีนาถ อูรคอาสนอำไพ ที่ ประดิษฐาน ณ พระอุโบสถวัดเศวตฉัตรวรวิหาร เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร^{๑๒๖} และพระพุทธชินสีห์มุนีนาถ อูรคอาสนบัลลังก์อุทงคพิภคานาคปรกตลกภพพิตร ซึ่งประดิษฐาน ณ พระวิหารด้านทิศตะวันตก มุขหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร^{๑๒๗}

๘. พระพุทธรูปปางเรือนแก้ว สันนิษฐานว่ามีที่มาจากพุทธประวัติหลังจากตรัสรู้ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องสญชัย เมื่อตรัสรู้แล้ว ๓ สัปดาห์ ในสัปดาห์ที่ ๔ พระพุทธเจ้าก็

^{๑๒๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๒๐.

^{๑๒๓} สมพร ไชยภูมิธรรม, ปางพระพุทธรูป, หน้า ๖๙.

^{๑๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๘.

^{๑๒๕} สมพร ไชยภูมิธรรม, ปางพระพุทธรูป, หน้า ๗๕.

^{๑๒๖} วรนนันท์ ชีวาลทิพากร, พระพุทธรูป คู่บ้านคู่เมือง, หน้า ๙๘.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

เสด็จจากจรงกรมแก้วไปทางทิศพายัพ (ตะวันตกเฉียงเหนือ) แห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ประทับนั่งขัดสมาธิในเรือนแก้ว ซึ่งเทวดานิรมิตขึ้นถวาย ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎก ณ เรือนแก้วนั้น และสถานที่ประดิษฐานเรือนแก้วเป็นนิมิตมหามงคล เรียกว่า “รัตนฆรเจดีย์”^{๑๒๘} พระพุทธรูปปางนี้ อยู่ในพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิอยู่ในเรือนแก้ว หงายพระหัตถ์ทั้งสองซ้อนกัน พระหัตถ์ขวาวางทับพระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา มีเรือนแก้วรอบพระกายงามวิจิตร

๙. พระพุทธรูปปางประดิษฐานรอยพระบาท พระพุทธรูปปางนี้ อยู่ในพระอิริยาบถยืน พระหัตถ์ทั้งสองข้างห้อยลงประสานที่พระเพลา พระบาทซ้ายทรงเหยียบหลังพระบาทขวา เป็นกิริยากดพระบาทอันเป็นอาการสังวร ตั้งพระทัยประดิษฐานให้รอยพระบาทปรากฏชัด มีลายลักษณะพระบาทครบบริบูรณ์ พระพุทธรูปปางนี้สันนิษฐานว่ามีที่มาจากพุทธประวัติ ๓ เหตุการณ์ด้วยกัน คือ การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท ณ ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที การประดิษฐานพระพุทธรูปบาท ณ เขาสังพัน์ และการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท ณ แคว้นกुरुรัฐ^{๑๒๙}

๑๐. พระพุทธรูปปางลีลา สันนิษฐานได้ว่ามีที่มาจากพุทธประวัติตอนที่เสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากได้ทรงแสดงธรรมโปรดพุทธมารดา ซึ่งได้สั่งสมบุญบารมีมาตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสี ในขณะที่แสดงธรรมในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น อินทกเทพบุตรและอังกูรเทพบุตรได้มาฟังธรรมด้วย เมื่อเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ประชุมกัน อังกูรเทพบุตรจึงต้องถอยร่นออกไปถึง ๑๒ โยชน์ ส่วนอินทกเทพบุตรยังคงได้อยู่ที่เดิม พระพุทธเจ้าจึงทรงมีพระประสงค์จะให้ทราบถึงผลทานที่แตกต่างกันโดยตรัสว่า “พีชแม่มาก อันบุคคลหว่านแล้วในนาตอนผลย่อมไม่ไผบูลย์ ทั้งไม่ยงชวานาให้ยินดีฉันใด ทานมากมา อันบุคคลตั้งไว้ในหมู่ชนผู้ทุศีล ผลย่อมไม่ไผบูลย์ ทั้งไม่ยงทายกให้ยินดีฉันนั้นเหมือนกัน พีชแม่เล็กน้อย อันบุคคลหว่านแล้วในนาดี เมื่อฝนหลังสายน้ำถูกต้อง (ตามกาล) ผลก็ย่อมยงชวานาให้ยินดีได้ฉันใด เมื่อสักการะแม่เล็กน้อยอันทายกทำแล้วในเหล่าท่านผู้มีศีล ผู้มีคุณ คงที่ผลก็ย่อมยงทายกให้ยินดีได้ฉันนั้นเหมือนกัน”^{๑๓๐} เมื่อพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น พระพุทธองค์อยู่ในท่ามกลางเทวดาและพรหมห้อมล้อม เป็นอิริยาบถที่งามนักถึงกับพระสารีบุตรได้กล่าวสรรเสริญ^{๑๓๑} จึงเป็นเหตุให้สร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่า “ปางลีลา” พระพุทธรูปปางนี้ อยู่ในพระอิริยาบถยืน ยกส้นพระบาทขวาสูงขึ้นจากพื้น ปลายพระบาทยังจรดอยู่กับพื้นอยู่ในท่าจะก้าว เพื่อทรงพระราชดำเนิน พระหัตถ์ขวาห้อยอยู่ในท่าไกว พระหัตถ์ซ้ายยกเสมอ

^{๑๒๘} สมพร ไชยภูมิธรรม, ปางพระพุทธรูป, หน้า ๑๐๙.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^{๑๓๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๔/๓๑๒.

^{๑๓๑} สมพร ไชยภูมิธรรม, ปางพระพุทธรูป, หน้า ๑๓๔.

พระอุระ ทั้งฝ่าพระหัตถ์ ป้อนไปเบื้องหน้า เป็นกริยาเดิน บางรูปท่ายกพระหัตถ์ขวาก็มี บางแห่งทำ เป็นจีบพระองค์ก็มี

๑๑. พระพุทธรูปปางประทานอภัย พระพุทธรูปปางนี้มี ๒ แบบ คือ แบบหนึ่งอยู่ใน พระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ ยกพระหัตถ์ทั้งสองป้องเสมอพระอุระ ทั้งฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองนั้นหันเข้าหากัน เบนออกไปข้างหน้าเล็กน้อย อีกแบบหนึ่งอยู่ในพระอิริยาบถยืน ยกพระหัตถ์ทั้งสองเสมอพระอุระ ทั้ง ฝ่าพระหัตถ์ออกไปข้างหน้าแบบพระปางห้ามญาติ พระพุทธรูปปางนี้สันนิษฐานได้ว่ามีที่มาจากเรื่อง พระเวทพัตที่เมื่อบวชแล้ว เป็นผู้มึนใจใฝ่สูง คิดทำลายพระพุทธเจ้า รวมถึงการยังสงฆ์ให้แตกกัน เพื่อให้ตนเองได้ปกครองคณะสงฆ์ ทำให้พระเวทพัตต้องถูกรณีสืบ และต้องไปเกิดในเวจิมหานรก แต่ก่อนที่จะถูกรณีสืบได้น่าฝึกและเดินทางเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่กลับถูกรณีสืบก่อนที่จะได้เข้า เฝ้า พระพุทธจริยาตอนประทานอภัยโทษนี้ ทรงแสดงแก่พระเจ้าอชาตศัตรูที่หลงผิดเพราะเชื่อฟังคำ ของพระเวทพัตภายหลังสำนึกผิดได้ เป็นเหตุให้สร้างพระพุทธรูปปางนี้^{๑๓๒}

๑๒. พระพุทธรูปปางโปรดพระพุทธรูปรดา พระพุทธรูปปางนี้อยู่ในพระอิริยาบถ นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระชานุ พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ จีบพระองค์เป็น กริยาแสดงธรรมโปรด บางทีทำเป็นรูปพระหัตถ์ถวัก คือ งอพระองค์ลงเล็กน้อย เป็นกริยาถวักให้เข้า กับเรื่องว่า ทรงถวักพระหัตถ์ตรัสเรียกพระมารดาให้เข้ามานั่งใกล้ เพื่อรับพระธรรมเทศนาที่ตั้งพระทัย เสด็จมาโปรด พระพุทธรูปปางนี้สันนิษฐานได้ว่ามีที่มาจากพุทธประวัติตอนที่เสด็จ โปรดพระพุทธรู ปรดา ซึ่งปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องยมกปาฏิหาริย์ ในขณะที่ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่ พุทธรูปรดานั้น พระสารีบุตรเถระไปทำวัตรแต่พระศาสดาในที่นั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสกับพระสารีบุตร ว่า “สารีบุตร วันนี้เราภาซิตธรรมชื่อเท่านี้เธอจงบอกแก่ภิกษุ ๕๐๐ ผู้เป็นนีสิตของตน”^{๑๓๓}

๑๓. พระพุทธรูปปางอธิษฐานเพศบรรพชิต หรือปางมหาภิเนษกรมณ พระพุทธรูป ปางนี้สันนิษฐานได้ว่ามีที่มาจากพุทธประวัติตอนเสด็จออกบรรพชา พระพุทธประวัติตอนนี้มีปรากฏ อยู่ในพระสูตรชื่อว่ามหาปทานสูตร ในพระสูตรต้นนปิฎก ที่ขนิทายมหารวด^{๑๓๔} และคัมภีร์อรรถกถา ธรรมบท เรื่องสญชัย คอนทรงเห็นเทวทูตแล้วเสด็จบรรพชา คือทรงเห็นคนแก่ คนเจ็บ และคนตาย โดยลำดับ ทรงเกิดความสังเวช และในวันที่ ๔ ทรงเห็นบรรพชิต ยิ่งความพอพระทัยในการบรรพชา จึงทรงพระดำริว่า “การบรรพชาดี”^{๑๓๕} แล้วจึงตัดสินใจออกบรรพชา เมื่อโกณฑัญญพราหมณ์ได้

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕-๑๔๑.

^{๑๓๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๔/๓๑๕.

^{๑๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๑-๙๓/๕๑-๕๕.

^{๑๓๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๘.

ทราบข่าวแล้วจึงตามเสด็จ เพราะมีความปรารถนาเพื่อแทงตลอดธรรม อันเลิศก่อนภิกษุทั้งหลายมา ตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสี^{๑๓๖}

๑๔. พระพุทธรูปปางประทานเอหิภิกขุ เป็นพระพุทธรูปที่มีที่มาจากการประทาน เอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่บุคคลที่พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าควรบวช ดังเช่น เรื่องราวที่เกิดขึ้นในคัมภีร์ อรรถกถาธรรมบทมีหลายเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าต้องใช้วิธีบวชเช่นนี้ ผู้ที่ได้รับการบวชด้วยวิธีนี้ล้วน แต่เคยได้สั่งสมกรรมดี และบุญบารมีมาเป็นเวลาหลายภพหลายชาติซึ่งผลกรรมเหล่านี้เป็นเหตุปัจจัย ส่งผลให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาแล้วสมควรบวชจะตรัสว่า “จงเป็น ภิกษุมาเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” ดังเช่น ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่อุปติสสะ และโกณฑัญญะ^{๑๓๗} และพระมหากัปปินะพร้อมด้วย บริวาร^{๑๓๘}

๑๕. พระพุทธรูปปางแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระพุทธรูปปางนี้สันนิษฐานว่ามีที่มาจาก พุทธประวัติตอนทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องยมกปาฏิหาริย์ พุทธประวัติตอนนี้มีความสัมพันธ์กับกรรม และการให้ผลของกรรมที่เหล่าเดียรถีย์ทั้งหลายได้ก่อไว้ คือ การเบียดเบียนพระพุทธเจ้ามิให้ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ได้ แต่ไม่สามารถขัดขวางพระพุทธองค์ได้ ทั้งตนเองก็ไม่สามารถแสดงปาฏิหาริย์แข่งกับพระพุทธองค์ได้เช่นกัน กรรมนั้นทำให้ปุณณกัสสปะซึ่งเป็นเดียรถีย์ผู้นำการแสดงปาฏิหาริย์แข่งกับพระพุทธเจ้าต้องอับอายจนต้องกระโดดน้ำฆ่าตัวตาย และไปเกิดในอเวจี^{๑๓๙} พระพุทธรูปปางนี้อยู่ในพระอิริยาบถประทับนั่งบนบัลลังก์ ห้อยพระบาททั้งสอง แบบนั่งเก้าอี้ ที่พระบาทมีดอกบัวรองรับ พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระ อูระจีบพระองค์เป็นกิริยาทรงแสดงธรรม^{๑๔๐}

๑๖. พระพุทธรูปปางเปิดโลก สันนิษฐานได้ว่ามีที่มาจากพุทธประวัติหลังจากที่เสด็จ จากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์กลับมาয়ังโลกมนุษย์ ซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องยมกปาฏิหาริย์ ตอนพระพุทธองค์ทรงเปิดโลก ขณะนั้นพระพุทธเจ้าประทับยืนอยู่บนยอดเขาสิเนรุทรงทำ ยมกปาฏิหาริย์ในกาลที่เสด็จลงจากเทวโลก พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความตอนนีไว้ว่า “พระ ศาสดาประทับยืนอยู่บนยอดเขาสิเนรุ ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ในกาลที่เสด็จลงจากเทวโลก ทรงแลดู

^{๑๓๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๓๒-๑๓๔.

^{๑๓๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๓๐.

^{๑๓๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๖/๓๑๐.

^{๑๓๙} ที.ม. (ไทย) ๔๒/๒๔/๒๙๘.

^{๑๔๐} สมพร ไชยภูมิธรรม, ปางพระพุทธรูป, หน้า ๒๗๘.

ข้างบนแล้ว สถานที่อันพระองค์ทรงแลดูแล้วทั้งหลาย ได้มีเนินเป็นอันเดียวกันจนถึงพรหมโลกทรงแลดูข้างล่างสถานที่อันพระองค์ทรงแลดูแล้ว ได้มีเนินเป็นอันเดียวกันจนถึงเวจี ทรงแลดูทิศใหญ่และทิศเฉียงทั้งหลาย จักรวาลหลายแสนได้มีเนินเป็นอันเดียวกัน เทวดาเห็นพวกมนุษย์ แม้พวกมนุษย์ก็เห็นพวกเทวดา พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหมดต่างเห็นกันแล้วเฉพาะหน้าที่เดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งพระฉัพพรรณรังสีไปแล้ว มนุษย์ในบริษัทซึ่งมีปริณทล ๓๖ โยชน์แม้นหนึ่ง เมื่อแลดูสิริของพระพุทธเจ้าในวันนั้นแล้ว ชื่อว่าไม่ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้ามิได้มีเลย พวกเทวดาลงทางบันบันไดทอง พวกมหาพรหมลงทาง บันไต่เงิน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จลงทางบันไดแก้วมณี”^{๑๔๑} ในสมัยนั้นพระพุทธรูปปางเปิดโลกนี้ อยู่ในพระอิริยาบถยืนห้อยพระหัตถ์ทั้งสองข้างลงตามปกติเหมือนประทับยืน แต่ฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองหันออกไปข้างหน้าเป็นกิริยาเปิดทำเป็นแบบยกฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองขึ้นก็มี

๑๗. พระพุทธรูปปางโปรดช้างนาฬาคีรี พระพุทธรูปปางนี้สันนิษฐานว่ามีที่มาจากสาเหตุที่พระเทวทัตนั้นมีความพยายามปลงพระชนมายุของพระพุทธเจ้าเพื่อสถาปนาตนเองเป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง ครั้งแรกขึ้นเขาคิชฌกูฏแล้วลึงศिलाเพื่อปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าแต่ไม่สำเร็จถึงกระนั้นก็ทำให้พระพุทธเจ้าทรงหื้อพระโลหิตซึ่งเป็นอนันตริยกรรมข้อหนึ่ง ครั้งนี้ทำด้วยการปล่อยช้างนาฬาคีรีซึ่งเป็นช้างที่ดุร้ายมากเพื่อให้ช้างนาฬาคีรีทำร้ายพระพุทธเจ้า ความในพุทธประวัติตอนนี้ปรากฏในพระวินัยปิฎก^{๑๔๒} และคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องพระเทวทัต^{๑๔๓} พระเทวทัตทำไม่สำเร็จเพราะพระพุทธเจ้าทรงแผ่เมตตาจิตจนช้างนาฬาคีรีลดวงแล้วเข้าไปหาพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสสอนช้างนาฬาคีรีไม่ให้ทำความชั่ว เพราะถึงแม้ว่าเป็นสัตว์ เมื่อทำความชั่วก็ต้องไปสู่ทุกคติภูมิเช่นกัน^{๑๔๔} พระพุทธรูปปางโปรดช้างนาฬาคีรีนี้ อยู่ในพระอิริยาบถยืน พระหัตถ์ซ้ายห้อยลงพระหัตถ์ขวาขึ้น แลพระหัตถ์ยื่นออกไปข้างหน้าเสมอพระนาภีเป็นลักษณะคว่ำฝ่าพระหัตถ์ เป็นกิริยาทรงลูบกระพองศิระษะช้างนาฬาคีรีที่เข้ามาเฝ้าอยู่แทบพระบาทด้วยเมตตา^{๑๔๕}

๑๘. รอยพระพุทธบาท เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าครั้งเมื่อเสด็จไปที่ใดแล้ว ทรงมีพระประสงค์จะประทับรอยพระบาทไว้รอยพระบาทนั้นก็จะปรากฏขึ้นโดยไม่ต้องมีใครมาสร้าง รอยพระพุทธบาทนั้นจะมีลักษณะที่ไม่เหมือนกับรอยเท้าโดยทั่วไป ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ได้กล่าวถึง

^{๑๔๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๔/๓๑๗.

^{๑๔๒} วิ.จู (ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๕-๑๙๗.

^{๑๔๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๙๐.

^{๑๔๔} วิ.จู (ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๖.

^{๑๔๕} สมพร ไชยภูมิธรรม, ปางพระพุทธรูป, หน้า ๓๐๑.

ลักษณะของรอยพระพุทธรูปบาทในเรื่องนางสามาวดี เมื่อตอนที่มาคันทียพราหมณ์และภรรยา ได้เข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าเพื่อถวายลูกสาวของตน แต่ไม่ทรงรับ และทรงประทับรอยพระพุทธรูปบาท เอาไว้ นางพราหมณ์ได้พิจารณารอยพระบาทแล้วกล่าวว่า “ก็คนเจ้าราชาะ พึงมีรอยเท้ากระหย่ง (เว้ากลาง) คนเจ้าโทสะย่อมมีรอยเท้าอันสันปิบ (หนักสัน) คนเจ้าโมหะย่อมมีรอยเท้าจิกลง (หนักทางปลายนิ้วเท้า) คนมีกิเลสเครื่องมุงบังอันเปิดแล้วมีรอยเช่นนี้”^{๑๔๖} จากการพิจารณาลักษณะรอยพระพุทธรูปบาทดังกล่าว จึงเป็นรูปแบบพื้นฐานในการทำแบบจำลองพระพุทธรูปบาทที่พบในที่ต่าง ๆ ในประเทศไทย เพื่อจะได้ให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้นำไปบูชาต่อไป

๒) พุทธจิตรกรรม งานจิตรกรรมที่เกี่ยวกับหลักคำสอนเรื่องกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถานั้นยังมีปรากฏอยู่ ณ สถานที่สำคัญภายในวัดและพุทธศาสนสถานต่าง ๆ โดยมีปรากฏรวมอยู่ในพุทธจิตรกรรมอื่น ๆ งานจิตรกรรมเหล่านี้สามารถบอกถึงอิทธิพลของหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อคนในพื้นที่ในยุคสมัยต่าง ๆ และในส่วนที่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อรรถกถานั้นจะมีแต่เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ คือ มีการกล่าวถึงพุทธประวัติ ตั้งแต่การจุติสู่พระครรภ์พระนางสิริมหามายา จนถึงอัครสาวกทูลขอบรรพชา ภาพจิตรกรรมเหล่านี้มีปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในวัดบางวัด จากอรรถกถาดังต่อไปนี้

๑. เหตุการณ์ขณะเสด็จสู่พระครรภ์พุทธมารดา เหตุการณ์ขณะประสูติ เหตุการณ์นี้มีปรากฏในอรรถกถาธรรมบทเรื่องสญชัย ซึ่งมีความปรากฏว่า “เมื่อเทวดาในหมื่นจักรวาลประชุมกัน อาราดนาว่า “ข้าแต่พระมหาวิระ กาลนี้เป็นกาลของพระองค์ ขอพระองค์จงเสด็จอุบัติในพระครรภ์พระมารดา ตรัสรู้อมตะบeyondโลกนี้กับทั้งเทวโลกให้ข้ามอยู่” ทรงเลือกฐานะใหญ่ ๆ ที่ควรเลือก ๕ เสด็จจุติจากดุสิตบุรีนั้นแล้ว ทรงถือปฏิสนธิในสาคยราชสกุล”^{๑๔๗}

๒. เหตุการณ์ขณะทรงเห็นเทวทูตทั้ง ๔ แล้วเสด็จบรรพชา พระอรรถกถาได้กล่าวอธิบายไว้พอสรุปได้ว่าในสมัยเสด็จประพาสพระอุทยานแล้วทรงเห็นเทวทูต ๔ แล้ว คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต และในคืนที่จะทรงบรรพชา ได้ทอดพระเนตรเห็นหญิงพื่อนหลับแล้วแสดงอาการแปลก ๆ^{๑๔๘} จึงทรงหนีออกผนวช

๓. เหตุการณ์ขณะทรงบรรลุสัมโพธิญาณ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายประกอบเรื่องสญชัย โดยเริ่มกล่าวถึงนางสุชาดาถวายข้าวปายาส เมื่อเสวยจนหมดแล้วจึงทรงอธิษฐานลอยถาด

^{๑๔๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๒/๒๗๑-๒๗๒.

^{๑๔๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๗.

^{๑๔๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๘-๑๑๙.

จนถึงการตั้งปฏิญญาว่า “เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ ตลอดเวลาที่จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ด้วยการไม่เข้าถือนั่น”^{๑๔๙} แล้วจึงทรงบำเพ็ญเพียรจนบรรลุสัพพัญญุตญาณซึ่งในขณะนั้นทรงผจญกับพญามาร แต่ทรงสามารถชนะพญามารพร้อมทั้งเหล่าเสนามารได้

๔. เหตุการณ์ขณะทรงแสดงปฐมเทศนา เหตุการณ์นี้ปรากฏในเรื่องสญชัย เหตุการณ์ นี้เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขแล้ว ทรงพิจารณาว่าธรรมที่พระพุทธองค์ ตรัสรู้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง จึงจะไม่ทรงแสดงธรรม เมื่อท้าวสหัมบดีพรหมทราบแล้วจึงกราบทูลให้ ทรงแสดงธรรม จึงทรงพิจารณาแสดงธรรม และทรงพิจารณาบุคคลที่จะได้ฟังปฐมเทศนา ซึ่งก็คือเหล่าปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ด้วยการแสดงธรรมจักแล้ว ทำให้โกณฑัญญพราหมณ์ได้ดวงตาเห็นธรรม^{๑๕๐}

๕. เรื่องยมกปาฏิหาริย์ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงห้ามสาวกในการแสดงฤทธิ์แต่พระองค์ ไม่ได้ห้ามพระองค์เอง จึงได้แสดงฤทธิ์เพื่อชมพวกเดียรฉัตร ในเรื่องนี้แสดงถึงภาพพระพุทธเจ้าขณะทรงทำยมกปาฏิหาริย์^{๑๕๑} และภาพที่เสด็จลงมาจากรวรรค์ชั้นดาวดึงส์

สรุปได้ว่า จากการศึกษาเรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาหลายเรื่องนั้น เป็นกำเนิดศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญโดยเฉพาะของสังคมไทยหลายประการดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น ทำให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ รวมถึงการสร้างสถานที่สำคัญ ตัวอย่างเช่น การสร้างศาสนสถาน ภายในวัด นอกจากนี้ยังมีการจำลองสถานที่ตามที่ปรากฏในตัวอย่างเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาไว้ในสถานที่ต่าง ๆ อีกด้วย

๓.๓.๔ ความสำคัญของอรรถกถากับประเพณีและพิธีกรรม

ในส่วนความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทในสังคมโดยเฉพาะในประเทศไทยเรื่องประเพณีและพิธีกรรมนั้น สันนิษฐานได้ว่าได้รับอิทธิพลมาจากทางคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นส่วนใหญ่ และมักได้รับการสืบทอดปฏิบัติมาอย่างยาวนานจวบจนกระทั่งปัจจุบัน เนื่องจากมีความคล้ายคลึงกันทางเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท โดยในบางพิธีกรรม และประเพณี ยังคงได้รับการปฏิบัติสืบเนื่องมาโดยตลอด เช่น ๑) พิธีแต่งงาน ๒) พิธีศพ ๓) พิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ต่อ

^{๑๔๙} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๙.

^{๑๕๐} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๒๐.

^{๑๕๑} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๒๘๔/๑๒๘.

ดวงชะตา ๔) พิธีบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๕) การทำบุญเลี้ยงพระ ๖) การกวาดข้าวทิพย์ ๗) การอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว^{๑๕๒} กล่าวคือ

(๑) ในเรื่องพิธีแต่งงาน ดังเช่น ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๔ เรื่องขทิวณียเวตเถระ ดังจากตอนหนึ่งที่ว่า “แม้มารดาของพระสารีบุตรเถระนั้น ประสงค์จะผูกเวตกุมารผู้มีอายุ ๗ ขวบเท่านั้น ด้วยเครื่องผูกคือเรือกินจิมัน เด็กหญิงในตระกูลที่มีชาติเสมอกัน กำหนดวันแล้ว ประดับตกแต่งกุมารแล้ว ได้พาไปสู่เรือนของญาติเด็กหญิง พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก ลำดับนั้น เมื่อพวกญาติของเขาทั้ง ๒ ผู้ทำการมงคลประชุมกันแล้ว พวกญาติให้เขาทั้ง ๒ จุ่มมือลงในถาดน้ำแล้ว กล่าวมงคลทั้งหลาย หวังความเจริญแก่เด็กหญิง จึงกล่าวว่า ขอเจ้าจงเห็นธรรมอันยายของเจ้าเห็นแล้ว เจ้าจงเป็นอยู่สิ้นกาลนาน เหมือนยายนะแม่”^{๑๕๓}

(๒) ในเรื่องพิธีศพ ดังเช่น ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๑ เรื่องพระจุลกาล และมหากาลเถระ ดังจากตอนหนึ่งที่ว่า “ถ้าหมู่ชนนำศพมาทิ้ง ดิฉันจะยกขึ้นสู่เรือนยอดอันคาดด้วยผ้ากัมพล ทำสักการะด้วยวัตถุทั้งหลาย มีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้นแล้ว จักทำการปลงศพ”^{๑๕๔}

(๓) ในเรื่องพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ต่อดวงชะตา ดังเช่น ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๔ เรื่องอายุวัฒนกุมาร ดังจากตอนหนึ่งที่ว่า “พระศาสดาตรัสว่า ถ้าท่านพึงอาจเพื่อทำมณฑปใกล้ประตูเรือนของตน ให้ทำตั้งไว้ตรงกลางมณฑปนั้น แล้วปูอาสนะไว้ ๘ หรือ ๑๖ ที่ล้อมรอบตั้งนั้น ให้สาวกของเรานั่งบนอาสนะเหล่านั้น ให้ทำพระปริตร ๗ วันไม่มีระหว่าง อันตรายของเด็กนั้นพึงเสื่อมไป ด้วยอุบายอย่างนี้” และอีกตอนหนึ่งในเรื่องเดียวกันที่ว่า “ภิกษุเหล่านั้นไปนั่งในมณฑปนั้น พรหมณ์สามิภรรยาให้เด็กนอนบนตั้งแล้ว ภิกษุทั้งหลายสวดพระปริตร ๗ คีณ ๗ วัน ไม่มีระหว่าง ในวันที่ ๗ พระศาสดาเสด็จมาเอง เมื่อพระศาสดานั้นเสด็จไปแล้ว พวกเทวดาในจักรวาลทั้งสี่ประชุมกันแล้ว ด้วยการปฏิบัติข้างต้นเหล่านี้ได้ส่งผลให้เด็กมีอายุยืนถึง ๑๒๐ ปี ทำให้ถูกขนานนามด้วยชื่อใหม่ว่าอายุวัฒนกุมาร” ดังตอนหนึ่งที่ว่า “แม้พระศาสดาได้ทรงทำพระปริตรตลอดคีนยันรุ่ง เมื่อ ๗ วัน ล่วงแล้ว อวรุธยักซ์ ไม่ได้เด็ก ก็ในวันที่ ๘ เมื่ออรุณพอสขึ้นเท่านั้น สองสามิภรรยา

^{๑๕๒} พระวิพจน์ อุตตเปโม, “การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท”, วิทยานิพนธ์ปรัชญามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕๒-๑๖๖.

^{๑๕๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๑๗-๑๓๑.

^{๑๕๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๙๑-๑๐๔.

เด็กมาให้ถวายบังคมพระศาสดา พระศาสดาตรัสว่า ขอเจ้าจงมีอายุยืนเถิด พราหมณ์ ๑๒๐ ปี พราหมณ์ ลำดับนั้น ๒ สามีภรรยาขนานนามเด็กนั้นว่า อายุวัฒนกุมาร”^{๑๕๕}

(๔) ในเรื่องพิธีบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังเช่น ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๑ เรื่องพระจักขุบาลเถระ ดังจากตอนหนึ่งที่ว่า ในกรุงสาวัตถี มีกุฎุมพีผู้หนึ่งชื่อมหาสุวรรณ เป็นคนมั่งมี มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก (แต่) ไม่มีบุตร วันหนึ่งเขาไปสู่อ่าบน้ำ อ่าบเสร็จแล้วกลับมา เห็นต้นไม้ใหญ่ที่เป็นเจ้าโพต้นหนึ่งมีกิ่งสมบูรณ์ ในระหว่างทางคิดว่า “ต้นไม้นี้ จักมีเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่สิงอยู่” ดังนี้แล้ว จึงให้ชำระส่วนภายใต้แห่งต้นไม้ให้สะอาด ให้อ่างน้ำ ถวายเครื่องสังฆทาน และตั้งปฏิมากรขึ้น แต่งต้นไม้เจ้าโพแล้ว ทำปวารณา (คือบน) ว่า “ข้าพเจ้าได้บุตรหรือธิดาแล้ว จักทำสักการะใหญ่ถวายท่าน”^{๑๕๖}

(๕) ในเรื่องพิธีทำบุญให้คนป่วย ดังเช่นที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๑ เรื่องอัมมิกอุบาสก ดังจากตอนหนึ่งที่ว่า โรคเกิดขึ้นแก่เขา อายุสังขารเสื่อมรอบแล้ว เขาใคร่จะสดับธรรมจึงส่ง (คน) ไปสู่สำนักพระศาสดา ด้วยกราบทูล “ขอพระองค์ได้โปรดส่งภิกษุ ๘ รูป หรือ ๑๖ รูป ประทานแก่ข้าพเจ้าเถิด” พระศาสดา ทรงส่งภิกษุทั้งหลายไป ภิกษุเหล่านั้น ไปแล้วนั่งบนอาสนะที่ตบแต่งไว้ ล้อมเตียงของเขา อันเขากล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ การเห็นพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย จักเป็นของอันกระผมได้โดยยาก, กระผมเป็นผู้ทุพพลภาพ, ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย จงสาธยายพระสูตร ๆ หนึ่ง โปรดกระผมเถิด”^{๑๕๗}

(๖) ในเรื่องการถวายอาหารแก่ผู้ที่ล่องลับไปแล้ว ดังเช่นที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๒ เรื่อง โสเรยยเถระ ดังจากตอนหนึ่งที่ว่า ฝ่ายสหายของนาง แม่เทียวคันทาข้างโน้นและข้างนี้ ก็ไม่ได้พบ ขนทั้งปวงอ่าบเสร็จแล้วได้กลับไปสู่เรือน เมื่อขนทั้งหลายกล่าวกันว่า “เศรษฐีบุตรไปไหน? ขนที่ไปด้วยจึงตอบว่า พวกผมเข้าใจว่า เขาจักอ่าบน้ำกลับมาแล้ว ขณะนั้น มารดาและบิดาของเขาค้นหาในที่นั้น ๆ เมื่อไม่เห็น จึงร้องให้รำพัน ได้ถวายภัตรเพื่อผู้ตาย ด้วยความสำคัญว่า ลูกชายของเราจักตายแล้ว”^{๑๕๘}

^{๑๕๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๗๘-๑๘๑.

^{๑๕๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓-๓๔.

^{๑๕๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๗๓-๑๗๘.

^{๑๕๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๓๒-๒๔๑.

(๗) ในเรื่องประเพณีการทำบุญเลี้ยงพระ ดังเช่นที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๕ เรื่องนางสิริมา ดังจากตอนหนึ่งที่ว่า “แฉะแม่ทั้งหลาย พวกเธอรับบาตรแล้วนิมนต์พระผู้เป็นเจ้าของฉัน ให้ดื่มยาคุณ ถวายของเคี้ยว ในเวลาฉันภัตจงบรรจุภัตให้เต็มบาตรแล้วถวายเถิด”^{๑๕๙}

(๘) ในเรื่องประเพณีการกวนข้าวทิพย์ ดังเช่นที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๑ เรื่องสญชัย ดังจากตอนหนึ่งที่ว่า “ในวันวิสาขบูชาผู้มี เจ้าตรู เสวยข้าวปายาสซึ่งนางสุชาดา ถวายแล้ว ทรงลอยถาดทองคำในแม่น้ำเนรัญชรา ให้ส่วนกลางวันล่องไปด้วยสมบัติต่าง ๆ ในราวป่า มหาวันริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา”^{๑๖๐}

(๙) การอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ดังเช่นที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๑ เรื่องสญชัย ดังจากตอนหนึ่งที่ว่า “พระราชชา ทรงนิมนต์ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้า เป็นประมุข ถวายมหาทานในวันรุ่งขึ้นแล้ว ได้พระราชทานส่วนบุญว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพเจ้า ข้าพเจ้าน้ำอันเป็นทิพย์ จงสำเร็จแก่พวกเปรตเหล่านั้น แต่มหาทานนี้ ข้าพเจ้าน้ำอันเป็นทิพย์เกิดแล้วแก่เปรตเหล่านั้น เช่นนั้นเทียว” และอีกตอนหนึ่งในเรื่องเดียวกันนี้ได้แสดงให้เห็นว่าผู้มีชีวิตอยู่ สามารถอุทิศบุญในส่วนข้าวของเครื่องใช้ให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ไม่เพียงแต่อาหารและน้ำดื่มเท่านั้น ดังจากตอนหนึ่งที่ว่า รุ่งขึ้นพระราชชาถวายผ้าจีวรทั้งหลาย แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขแล้ว ทรงให้ส่วนบุญว่า “ขอผ้าอันเป็นทิพย์ทั้งหลายจงสำเร็จแก่เปรตทั้งหลาย แต่จีวรทานนี้เถิด” ในขณะที่นั้นเองผ้าทิพย์เกิดขึ้นแก่เปรตเหล่านั้นแล้ว^{๑๖๑}

สรุปได้ว่า คนในสังคมโดยเฉพาะในสังคมไทยไม่มากนักน้อยที่ได้รับการถ่ายทอดหรือปลูกฝังพฤติกรรมจากรุ่นสู่รุ่นมาอย่างยาวนานในเรื่องของคติความเชื่อ ธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติ อันเนื่องมาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ตั้งแต่วงแคบไปสู่กว้าง ซึ่งสอดคล้องกับพระวิวัฒน์ อดตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต) ที่ว่า “สังคมไทยได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตในระดับสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัว ไปจนถึงระดับประเทศชาติ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอิทธิพลทางด้านคติความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม และศาสตร์แขนงต่าง ๆ”^{๑๖๒} อย่างไรก็ตามแม้ว่าคนในสังคมไทยจะได้รับอิทธิพลเหล่านี้มาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทและได้ปฏิบัติกันมาอย่างยาวนานก็จริง เพียงแต่คนในสังคมไทยไม่มากนักน้อยกลับไม่ค่อยศึกษา

^{๑๕๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๔๗-๑๕๓.

^{๑๖๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๑๓-๑๕๒.

^{๑๖๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๓๘-๑๓๙.

^{๑๖๒} พระวิวัฒน์ อดตเปโม, การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท, วิทยานิพนธ์ปรัชญามหาบัณฑิต, หน้า ๑๕๒-๑๖๖.

หรือรับรู้ได้ว่าสิ่งที่ตนได้ปฏิบัติกันมาอยู่นั้นได้มาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท หรือได้ปรากฏแล้วในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทแม้สังคมไทยจะได้ชื่อว่าเป็นสังคมเมืองพุทธก็ตาม

ดังนั้น แม้ว่าสังคมไทยจะไม่ค่อยรับรู้ถึงสิ่งที่ได้ปฏิบัติกันมาอย่างยาวนานนั้นมีความเกี่ยวเนื่อง หรือเกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาเท่าไรนัก แต่การปลูกฝังจิตสำนึกเหล่านี้ เป็นการสร้างความดีงาม แสดงให้เห็นถึงความยึดมั่นต่อธรรมเนียมปฏิบัติที่ได้ผ่านกาลเวลาอย่างยาวนาน จนทำให้สังคมไทยมีความเป็นเอกลักษณ์ มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน แม้ธรรมเนียมปฏิบัติบางอย่างได้เกิดขึ้นเพียงเฉพาะช่วงเวลาเทศกาล หรืองานสำคัญก็ตาม และแน่นอนว่าคัมภีร์อรรถกถามีความสำคัญต่อความเป็นพระพุทธศาสนาทั้งต่อพุทธบริษัท ๔ รวมไปถึงจนถึงพุทธศาสนิกชนทั้งหมด^{๑๖๓}

๓.๓.๕ ความสำคัญของอรรถกถาต่ออิทธิพลของคนในสังคม

อิทธิพลคำสอนต่อวิถีชีวิตที่ปรากฏหลักคำสอนในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ตามเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งส่งผลในระดับต่าง ๆ สามารถเป็นบทเรียนต่อการดำเนินชีวิตทางสังคม ซึ่งจำแนกได้ต่อไปนี้

(๑) อิทธิพลต่อวิถีชีวิตเฉพาะปัจเจกบุคคล

วิถีชีวิตในระดับนี้เป็นวิถีชีวิตโดยส่วนตัว ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ในคัมภีร์อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ปัจเจกบุคคลได้ก่อเอาไว้ ซึ่งเห็นได้ชัดเจนในเรื่องกรรม นรก บาป เป็นต้น ซึ่งมีผลให้เกิดการปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีในตัวบุคคลนั้น โดยเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในทางที่ดีขึ้น จากการทำบาปกรรมเป็นปกติในชีวิตประจำวัน ดังเช่นเรื่อง นายพรานกุกกุกุมิตรที่ได้ฟังอนุพุทธิกถา ๕ ประการแล้วจึงเลิกเป็นนายพรานล่าสัตว์^{๑๖๔}

การขอขมาลาโทษและการให้อภัยกัน เป็นลักษณะเด่นของพุทธศาสนิกชนอย่างหนึ่ง การขอขมาลาโทษปรากฏเห็นได้ชัดในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องพระโสโรยเถระ ตอนที่พระโสโรยเถระคิดอกุศลต่อพระมหากัจจายนะ กรรมนั้นทำให้ท่านเป็นผู้หญิงทันที เมื่อสำนึกได้แล้วจึงทำการขอขมาจึงพ้นกรรมนั้น แล้วจึงบวชเป็นพระภิกษุ ต่อมาได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๑๖๕}

^{๑๖๓} พระมหาอุดม อภิวิฑฒโน (พลคา), “การศึกษาหลักธรรมในการดำเนินชีวิตของอุบาสกในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา”, วิทยานิพนธ์ปรัชญามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๕.

^{๑๖๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๙/๓๙.

^{๑๖๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๓๒/๔๔๕.

วัตรปฏิบัติต่อผู้ใหญ่มิปรากฏเห็นในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องพระภาคินัยสังฆะรักขิตเถระ เมื่อพระผู้เป็นหลานชายของท่านได้บวชแล้ว ได้ช่วยยืนพัดให้กับตัวท่านเอง ก่อนที่จิตของตนฟุ้งซ่าน และใช้ด้ามพัดตีพระเถระโดยไม่รู้ตัว^{๑๖๖} แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของผู้น้อยที่ควรปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ความเป็นมัจฉาทิฐิ คือความเห็นผิดตามครรลองคลองธรรม

เรื่องซั่มพุกาชีววกที่ตำพระมหาเถระชีนาสพ กรรมนั้นส่งผลให้ตนต้องเสวยผลกรรมโดยไม่พบหนทางบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งเป็นผลที่ตนได้รับเฉพาะตนกรรมที่ทำให้ไม่มีบุตร ครั้งหนึ่งพระพุทธานุเจ้าทรงนำอดีตนิทาน ซึ่งก็คือเรื่องราวในชาติก่อนของโพธิราชกุมาร^{๑๖๗} มาแสดงแก่โพธิราชกุมารนั้นว่า เมื่อชาติปางก่อนได้เคี้ยวไขของนกเมื่อไขหมดจึงจับลูกนกกินเป็นอาหาร เป็นต้น ทำให้เกิดมาไม่มีบุตร เป็นต้น

(๒) อิทธิพลต่อวิถีชีวิตระดับสังคม

อิทธิพลในการปลูกฝังศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่ครั้งสมัยพุทธกาล ดังเช่น การทำบุญ พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่า การทำบุญตักบาตรเป็นการสร้างบุญกุศลให้กับตนเอง และเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว^{๑๖๘} ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น บุรพกรรมของพระสิวลีที่เมื่อชาติก่อนเคยถวายน้ำผึ้งแด่พระพุทธานุเจ้าทรงพระนามว่า วิปัสสิ^{๑๖๙} เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงผลกรรมดี จึงเป็นแบบอย่างการทำบุญตักบาตรของพุทธศาสนิกชนจวบจนกระทั่งปัจจุบัน

จากพุทธประวัติที่นางสุชาดาหุงข้าวมธุปายาส ด้วยนมโคสดถวายแด่พระพุทธานุเจ้าในวันตรัสรู้ เกิดเป็นประเพณีกวนข้าวทิพย์ นิยมทำกันช่วงเดือน ๑๐ ดังนั้นประเพณีส่วนหนึ่งจึงมีที่มาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องสญชัย ซึ่งมีการกล่าวถึงการเสวยข้าวปายาสที่นางสุชาดานำมาถวายแด่เจ้าชายสิทธัตถะว่า “ในวันวิสาขบูชาจะมี เจ้าตู่เสวยข้าวปายาสซึ่งนางสุชาดาถวายแล้ว ทรงลอยถาดทองคำ ในแม่น้ำเนรัญชรา เวลาเย็นทรงรับหญ้าที่นายโสตถิยะถวาย มีพระคุณอันพระยาภานาคราชชมเชยแล้ว เสด็จสู่ควงไม้โพธิ์ ทำปฏิญาณว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ตลอดเวลาที่จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายด้วยการไม่เข้าไปถือมัน ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา”^{๑๗๐}

^{๑๖๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๓/๔๑๓.

^{๑๖๗} ม.ม. ๑๓/๔๘๖/๓๓๔-๓๕๗.

^{๑๖๘} กรมศิลปากร, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒ (ประเพณี เทศกาล และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา), หน้า ๘๓.

^{๑๖๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๗/๔๐๘.

^{๑๗๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๑๙.

จากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องสญชัยตอน บุรพกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ^{๑๗๑} จึงเกิดเป็นเรื่องราวทำชั่วยาก ในเทศกาลสารทเดือนสิบที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอาไว้ การทำบุญเช่นนี้จัดอยู่ในลักษณะของการนำผลผลิตที่เกิดขึ้นในครั้งแรกก่อนออกขายหรือบริโภคมา ทำบุญ ส่งผลให้เป็นคติความเชื่อในพุทธศาสนิกชนรุ่นหลังถึงปัจจุบัน

อิทธิพลคำสอนที่มีต่อวิถีชีวิตสังคมไทยที่ปรากฏในชาติก นับตั้งแต่พุทธศตวรรษแรก ๆ ที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองในประเทศอินเดียเป็นต้นมานั้นนิทานชาดกได้เป็นแรงบันดาลใจให้จิตรกร และประติมากร ได้สร้างสรรค์งานทางด้านศิลปะ หลักฐานที่ปรากฏ เช่น ซากปรักหักพังของสฤปเมือง ภารหุต เมืองสาญจิทางภาคเหนือ และสฤปที่เมืองอมราวดี และเมืองนาครชุนโกณฑะทางใต้ของอินเดีย^{๑๗๒} สฤปบางแห่งยังล้อมรอบด้วยรั้วหิน และมีประตูสร้างด้วยหินก้อนใหญ่โตเรียกว่า โตรณะ^{๑๗๓} ซึ่งสลักเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติหรือนิทานชาดกอย่างวิจิตรบรรจงวิหาร” ยกตัวอย่าง เช่น สุวรรณสามชาดก นิยมสลักไว้บนแผ่นหินผนังถ้ำวิหารต่างๆ เสียส่วนใหญ่ ส่วนในประเทศไทย มีจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งสามารถแยกออกเป็นสมัยต่าง ๆ ตามหลักฐานที่ปรากฏเรื่องสุวรรณสามชาดกดังต่อไปนี้

๑) จากการศึกษาพบว่า ก่อนที่ชาวไทยซึ่งเรียกในสมัยนั้นว่า ชาวสยาม จะอพยพเข้ามาอยู่ พวกชาวอมฤแม้จะนับถือพระพุทธศาสนา แต่หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับความนิยมชมชอบในนิทานชาดกค่อนข้างที่จะหายาก เนื่องจากว่าโบราณสถานสมัยทวารวดีมีเหลืออยู่น้อยมากในประเทศไทย ถึงแม้ว่าภาพปูนปั้นจำนวนมากที่ขุดขึ้นมาจากเจดีย์จุลปะโทน ใกล้กับจังหวัดนครปฐมนั้น (เมืองสำคัญเมืองหนึ่งของชาวอมฤ) จะเป็นภาพปูนปั้นชาดกเรื่องต่าง ๆ แต่ก็ยังไม่มีใครสามารถที่จะช่วยยืนยันได้ว่าเป็นชาดกเรื่องใดบ้าง^{๑๗๔}

๒) ในสมัยสุโขทัย (ราว พ.ศ. ๑๙๐๐ - ๑๙๘๑) จากการศึกษาพบว่าหลักฐานเกี่ยวกับนิทานชาดกในประเทศไทยพบเป็นครั้งแรกในสมัยนี้ คือ ที่วัดศรีชุม^{๑๗๕} โดยสลักไว้บนแผ่น

^{๑๗๑} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๓๒.

^{๑๗๒} เอลิซาเบธ เรย์ และคณะ, **ทศชาติ**, แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิม, (กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี, ๒๕๒๔), หน้า ๘๙.

^{๑๗๓} คำว่า โตรณะ หมายถึง วงโค้ง ประตูเข้าที่สำคัญ ประตูที่มียอดเป็นวงโค้ง หรือเครื่องประดับมุมขส่วนใหญ่จะใช้คำนี้เพื่อหมายถึงเมืองหรือประตูรั้วหรือเวทีกาที่ล้อมรอบสฤป คนไทยนิยมเรียกว่า “วิหารระเบียงคต” หรือ “คตระเบียงวิหาร”

^{๑๗๔} เอลิซาเบธ เรย์ และคณะ, **ทศชาติ**, แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิม, หน้า ๑๐๒.

^{๑๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

หินชนวนที่เพดานอุโมงค์เล่าเรื่องชาดกจำนวน ๑๐๐ แผ่น เป็นภาพเล่าเรื่องนิทานชาดก ๑๐๐ เรื่องแรกในพระไตรปิฎก รวมทั้งชาดก ๒ เรื่องในทศชาติชาดกได้แก่ เตมียชาดก และมหาชนกชาดก ไม่มีสุวรรณสามชาดก ในจำนวนชาดก ๑๐๐ แผ่นนี้ แม้จิตรกรรมฝาผนังที่วัดเจติยเจ็ดแถว จังหวัดสุโขทัย และที่ถ้ำศิลาปะ ณ จังหวัดยะลา ซึ่งเป็นจิตรกรรมฝาผนังของไทยที่เก่าแก่ที่สุดของไทย^{๑๗๖} ก็ไม่ปรากฏว่ามีเรื่องสุวรรณสามชาดกเหมือนกันอย่างไรก็ตาม ในหลักศิลาจารึกที่ค้นพบที่สุโขทัย อายุนับตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๒๓ จารึกไว้ว่า“ชาวสุโขทัยได้ฟังพระธรรมเทศนาเรื่องทศชาติชาดกซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาที่ไพเราะ ควรแก่การสดับตรับฟังเป็นอย่างยิ่ง”^{๑๗๗} จะเห็นได้ว่า ชาวสุโขทัยนั้นมีความนิยมฟังเทศน์มหาชาติชาดกเป็นอย่างดี แม้ในปัจจุบันนี้คนไทยก็นิยมฟังอยู่

๓) ในสมัยอยุธยา (ราว พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๑๐) หลังจากที่พระเจ้าอู่ทองสถาปนาอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาขึ้น การหาหลักฐานในปัจจุบันนี้ค่อนข้างยากเพราะกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาจนวอดวาย อย่างไรก็ตามภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติชาดกที่ผนังทั้ง ๒ ด้านในพระตำหนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดพุทธไสวรรย์ พระนครศรีอยุธยา ตำหนักนี้สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. ๒๒๔๓ ถือว่าเป็นตัวอย่างที่เก่าแก่ที่สุดของภาพเขียนเรื่องทศชาติชาดกที่ช่างเขียนตกแต่งฝาผนังใช้เป็นแบบอย่างในเวลาต่อมา ก็มีภาพเขียนเรื่องสุวรรณสามชาดกปรากฏอยู่ริมผนังทางด้านทิศเหนือ^{๑๗๘} นอกจากนี้ภาพเขียนฝาผนังเล่าเรื่องทศชาติชาดกที่วัดปราสาทนันทบุรี ซึ่งมีอายุประมาณ ปี พ.ศ. ๒๒๙๓ ก็ถือว่าเป็นตัวอย่างได้ในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตามในสมัยอยุธยานี้ ธรรมเนียมในการใช้นิทานชาดกโดยเฉพาะทศชาติชาดกตกแต่งโบสถ์วิหารได้เป็นที่นิยมแพร่หลายมาก^{๑๗๙} เช่นวัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร พระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

๔) ในสมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์ เนื่องจากกรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวงได้เพียง ๑๕ ปี (พ.ศ. ๒๓๑๐ -พ.ศ. ๒๓๒๕) ก่อนที่จะย้ายเมืองหลวงมายังกรุงเทพมหานครในปัจจุบันส่วนในงานวรรณกรรม ยกตัวอย่างเช่น ปัญญาสชาดก เป็นหนังสือนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันมาในเมืองไทยแต่โบราณ ๕๐ เรื่องพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่เป็นผู้รวบรวมแต่เป็นชาดกไว้ด้วยภาษามคธ เมื่อพระพุทศักราช

^{๑๗๖} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., *วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย* สถาบันจิตรกรรมฝาผนังสาราณภาพจิตรกรรมฝาผนัง, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๒), หน้า ๑๓.

^{๑๗๗} เอลิซาเบธ เรย์ และคณะ, *ทศชาติ*, แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิม, หน้า ๑๐๕.

^{๑๗๘} สันติ เล็กสุขุม, *จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา*, (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๕.

^{๑๗๙} เอลิซาเบธ เรย์ และคณะ, *ทศชาติ*, แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิม, หน้า ๑๑๐.

ประมาณราวในระหว่าง ๒,๐๐๐ ถึง ๒,๒๐๐ ปี^{๑๘๐} ปญญาสชาติกมีทั้งหมด ๕๐ เรื่อง และมีเพิ่มเข้ามาอีก ๑๑ เรื่อง เดิมที่เป็นภาษาบาลี ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อนำไปเทศน์ตามวัดและสถานที่ต่าง ๆ ปญญาสชาติกฉบับแปลที่สมบูรณ์ที่สุดคือ “ปญญาสชาติกฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ซึ่งสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้อำนวยการโปรดให้รวบรวมต้นฉบับโบราณจากสถานที่ต่าง ๆ และมอบหมายให้ผู้รู้ทั้งหลายได้แปลเป็นภาษาไทย ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๖๖ มาสำเร็จบริบูรณ์ในปี ๒๔๘๒ ใช้เวลา ๑๖ ปี มีทั้งหมด ๒๘ เล่ม ปญญาสชาติกฉบับหอสมุดแห่งชาตินี้ ยึดการแปลตามภาษาบาลีเป็นหลัก มิได้มีการแก้ไขอย่างไร มีชาติกทั้งหมด ๖๑ เรื่อง โดยแบ่งออกเป็น ปฐมภาค ๕๐ เรื่อง ปัจฉิมภาค ๑๑ เรื่อง และตอนท้ายก็มีเรื่องเบ็ดเตล็ดแทรกเพิ่มเติมอีก ๓ เรื่องคือ ปญญาพุทธพยากรณ์ ปญญาพุทธศักราชวรรณนา และอานิสงส์ฟ้าบังสุกุล^{๑๘๑} ฉะนั้นอิทธิพลคำสอนที่มีต่อวิถีชีวิตสังคมไทยที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาที่ยกมานี้เป็นเพียงตัวอย่าง เพื่อเป็นแนวในการศึกษาในเรื่องความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาต่อไป ดังพระวิวัฒน์ อดตเปโม ที่ว่า “สังคมไทยได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตในระดับสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัว ไปจนถึงระดับประเทศชาติ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอิทธิพลทางด้านคติความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม และศาสตร์แขนงต่าง ๆ”^{๑๘๒}

๓.๓.๖ ความสำคัญของอรรถกถากับการปฏิบัติตนของคนในสังคม

(๑) การเข้าหาบุคคลสำคัญ เช่น การเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า การที่จะได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เป็นสิ่งที่ทำได้ยากประการหนึ่ง เพราะว่าการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ต้องใช้เวลาช้านานมาก การเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ามีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทหลายเรื่องด้วยกัน ซึ่งสามารถกล่าวสรุปถึงสาเหตุของการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ดังนี้

๑) เป็นธรรมเนียมปฏิบัติหลังออกพรรษา ดังปรากฏในเรื่องพระจักขุบาลที่ถึงแม่ตาบอด เพราะผลกรรมของตนเอง ก็ยังต้องเดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าหลังจากออกพรรษาแล้วถึงแม่ต้องประสบกับความยากลำบากในการเดินทางเพราะมองไม่เห็นทางเดิน

๒) เพื่อได้ฟังธรรม ดังที่ปรากฏในเรื่องพาทิหารุจิริยะและสันตติมหาอำมาตย์ ที่ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าเพียงไม่กี่คำก็สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้

^{๑๘๐} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ปญญาสชาติก, (พระนคร: ศิลปาบรรณการ, ๒๔๙๙), หน้า ก.

^{๑๘๑} ศ. ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร, ปญญาสชาติก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำฝาง, ๒๕๓๘), หน้า ๔๗.

^{๑๘๒} พระวิวัฒน์ อดตเปโม, “การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท”, วิทยานิพนธ์ปรัชญามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕๒-๑๖๖.

๓) เพื่อพิสูจน์ ดังที่ปรากฏในเรื่องพระจันทภคณี ที่จันทภคพราหมณ์ขอเข้าเฝ้า เพื่อพิสูจน์เปรียบเทียบว่ามีระหว่างของตนกับของพระพุทธเจ้า ทั้งนี้ก็เพราะว่าตนเองได้ทำบุญด้วยการบริจาคไม้จันทน์แดงเพื่อสร้างพระสถูปเป็นพุทธบูชาไว้เมื่อชาติก่อน ชาติต่อมาจึงมีรัศมีรอบตัว เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า

ในปัจจุบัน การเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าไม่สามารถกระทำได้ เนื่องจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว จะมีแต่การบูชาพระสถูปเจดีย์และพระพุทธรูป ซึ่งเป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้าและจุดประสงค์ของการบูชา ก็จะแตกต่างกันออกไปตามจุดประสงค์ของการบูชา

(๒) การบูชาพระพุทธเจ้า การบูชาพระพุทธเจ้าสามารถทำได้ ๒ วิธีใหญ่ ๆ คือ

๑) อามิสบูชา คือ การบูชาด้วยอามิส หรือการบูชาด้วยสิ่งของมีดอกไม้ ของหอม อาหาร และวัตถุอื่น ๆ^{๑๘๓} ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทปรากฏเหตุการณ์การบูชาพระพุทธเจ้าด้วยสิ่งของอยู่หลายเรื่องด้วยกัน เช่น

ก. เรื่องนายสุนนมาลาการ นายสุนนมาลาการนี้ได้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้ จำนวน ๒ ทะนาน ผลกรรมที่เกิดขึ้น คือ พระราชาทรงพอพระทัยจึงพระราชทานสิ่งของแก่นายสุนนมาลาการ เหตุนี้พระศาสดาจึงตรัสสรรเสริญว่า “นายมาลาการจักดำรงอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่ไปสู่ทุคติตลอดแสนกัลป์นี้เป็นผลแห่งกรรมนั้น ภายหลังเขาจักเป็นพระปัจเจกพุทธะ นามว่าสุนนะ”^{๑๘๔}

ข. เรื่องพราหมณ์ชื่อจูเพกสาฎก พราหมณ์ชื่อจูเพกสาฎกได้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยการ ถวายผ้านุ่งของตนเองที่มีใช้แต่ผืนนั้นผืนเดียว แต่กว่าที่จะถวายได้นั้นต้องประสบกับความ ตระหนี่ ทำให้เกิดความลังเล แต่ตัดสินใจถวายในที่สุด จูเพกสาฎกก็ได้รับผลกรรมดีนี้ทันที ภิกษุทั้งหลายได้ จับกลุ่มสนทนาการถวายทานครั้งนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “กรรมงามอันบุคคลผู้เมื่อกระทำไม่ให้อึดที่เกิดขึ้นเสื่อมเสีย ควรทำในทันทีนั้นเองด้วยว่าบุคคลที่บุคคลทำซ้ำ เมื่อให้สมบัติยอมให้ซ้ำเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงทำกรรมงามในลำดับแห่งจิตตูปาทที่เดียว”^{๑๘๕}

^{๑๘๓} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมมิก, ๒๕๕๔), หน้า ๔๑๑.

^{๑๘๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๕/๒๑๐.

^{๑๘๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๙/๗.

ค. เรื่องนายพรานกุกกุกุมิตร เมื่อชาติก่อนนายพรานกุกกุกุมิตร และครอบครัวได้เคยให้ทรัพย์เพื่อสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ และเป็นทาสของเจดีย์^{๑๘๖} กรรมนี้เป็นอุปนิสัยแห่งโศดาปัตติมรรคของนายพรานกุกกุกุมิตร และครอบครัว

ง. เรื่องพระจันทาภเถระ เมื่อชาติก่อนจันทาภพราหมณ์ได้เคยร่วมก่อพระเจดีย์บูชาพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะด้วยไม้จันทน์แดง ผลกรรมนี้ทำให้เกิดเป็นเทพบุตร และชาติสุดท้ายเกิดเป็นพราหมณ์ผู้มีรัศมีเช่นเดียวกับด้วยมณฑลพระจันทร์^{๑๘๗} และเมื่อได้ปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วจึงบรรลุเป็นพระอรหันต์

๒) ปฏิบัติบูชา กล่าวคือ การบูชาด้วยการปฏิบัติ คือ ประพฤติตามธรรมคำสั่งสอนของท่าน บูชาด้วยการประพฤติปฏิบัติ กระทำสิ่งที่ดีงาม^{๑๘๘} ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทการปฏิบัติเพื่อบูชาพระพุทธเจ้านี้ปรากฏเพียงไม่กี่เรื่อง ดังเช่น ในเรื่องพระติสสเถระ เมื่อท่านทราบว่าพระพุทธเจ้าจักปรินิพพานภายใน ๔ เดือน จึงอยู่ผู้เดียวเท่านั้นในอิริยาบถ ๔ จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ ภิกษุทั้งหลายเห็นท่านแล้วจึงคิดว่าท่านไม่เคารพพระพุทธเจ้า จึงกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีความรักในเรา จงเป็นเหมือนติสสเถระ แม้คนกระทำการบูชาด้วยของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น ไม่ชื่อว่าบูชาเราเลย แต่คนผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้นแหละ ชื่อว่าบูชาเรา”^{๑๘๙}

(๓) การสำรวมระวัง หลักปฏิบัติในการสำรวมระวังนี้ มีข้อปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์ อรรถกถาธรรมบทอยู่หลายเรื่องด้วยกัน ข้อปฏิบัติเหล่านั้นมีดังนี้

๑) ในเรื่องนางวิสาขา นางวิสาขาได้กล่าวถึงชน ๔ จำพวกวิ่งไปไม่งาม^{๑๙๐} ในคราวที่พราหมณ์ทั้งหลายได้ถามเมื่อเห็นนางยังเดินตากฝนอย่างสำรวมว่ามี ๑) พระราชา ๒) ข้างมงคลของพระราชา ๓) พระภิกษุ และ ๔) สตรี ว่าชนเหล่านี้หากวิ่งไปแล้วจะถูกตำหนิตีดยนจากสังคม หลักปฏิบัตินี้เป็นหลักปฏิบัติตนของพระมหากษัตริย์ไทย พระภิกษุ และสตรีไทยที่ปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันนี้

^{๑๘๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๙/๔๓.

^{๑๘๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๓๖/๕๐๔.

^{๑๘๘} พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๔.

^{๑๘๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๕/๓๘๒.

^{๑๙๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๔/๘๐.

๒) โอวาท ๑๐ ข้อของธรรมัญชัยเศรษฐี ที่ให้แก่นางวิสาขาในวันแต่งงานของนาง และนางวิสาขาได้อธิบายอย่างพิสดารแก่มิคารเศรษฐี ข้อปฏิบัตินี้เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีบทบาทในสังคมไทยยุคปัจจุบันในฐานะเป็นข้อปฏิบัติที่ต้องพึงสังวรระวัง^{๑๙๑} ซึ่งมีดังต่อไปนี้

ก. ไม่ควรนำไฟภายในออกไปภายนอก หมายถึงไม่เอาเรื่องที่ไม่ดีที่เกิดในครอบครัวไปเล่าให้คนนอกครอบครัวฟัง

ข. ไม่ควรนำไฟภายนอกเข้าไปภายใน หมายถึง ไม่ควรนำเรื่องที่ไม่ดีจากภายนอกครอบครัวมากล่าวกันในครอบครัว

ค. จึงให้แก่คนที่ให้เท่านั้น หมายถึง ควรให้แก่คนที่ถือเครื่องอุปกรณ์ที่ยืมไปแล้วส่งคืนเท่านั้น

ง. ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ให้ หมายถึง ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ถือเอาเครื่องอุปกรณ์ที่ยืมไปแล้วไม่ส่งคืน

จ. พึงให้แก่คนที่ให้ทั้งที่ไม่ให้ หมายถึง เมื่อมีใครมาขอด้วยความยากจน คนเหล่านั้นอาจจะใช้คืน หรือไม่ก็อาจก็ตาม ให้แก่ญาติและมิตรเหล่านั้น นั่นแหละควร

ฉ. พึงนั่งให้เป็นสุข หมายถึง การนั่งในที่ ๆ เห็นแม่ผัวพ่อตัว และสามีแล้วต้องลุกขึ้นไม่ควร

ช. พึงบริโภคให้เป็นสุข หมายถึง การไม่บริโภคก่อนแม่ตัวและสามีเลี้ยงดูท่านเหล่านั้น รู้สิ่งที่ท่านเหล่านั้นทุก ๆ คนได้แล้วหรือยังไม่ได้ แล้วตนเองบริโภคทีหลัง จึงควร

ซ. พึงนอนให้เป็นสุข หมายถึง ไม่พึงขึ้นที่นอน นอนก่อนแม่ผัวพ่อผัวและสามี ควรทำวัตรปฏิบัติที่ตนควรทำแก่ท่านเหล่านั้นแล้ว ตนเองนอนทีหลังจึงควร

ณ. พึงบำเรอไฟ หมายถึง การเห็นทั้งแม่ผัวพ่อผัวทั้งสามี ให้เป็นเหมือนกองไฟและเหมือนพระยานาค จึงควร คือต้องให้ความเคารพแม่ผัวและสามีนั่นเอง

ญ. พึงนอบน้อมเทวดาภายใน หมายถึง การเห็นแม่ผัวพ่อผัวและสามี ให้เป็นเหมือนเทวดาจึงสมควร

๓) การรักษาสีของ เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์อรรถกถารมบมมีเรื่องราวที่เกี่ยวกับการรักษาสีของปรากฏในเรื่องนาง

^{๑๙๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๔/๙๖-๙๗.

วิสาข ในตอนที่หญิงคนใช้ของนางวิสาขาสีมเครื่องประดับไว้ที่วิหาร พระอานนท์ไปพบเข้าจึงกราบ ทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า "จงเก็บไว้ในที่สุดข้างหนึ่งเกิดอานนท์"^{๑๙๒} จึงเป็นธรรมเนียม ของชาวพุทธที่เมื่อพบเห็นของตกหล่นหรือใครลืมของเอาไว้ต้องช่วยเก็บรักษาเพื่อรอคืนเจ้าของต่อไป

๔) การไม่กล่าวคำหยาบ เป็นลักษณะสำคัญอีกอย่างของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ใน คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทปรากฏว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนพระโกณฑธานเถระ และภิกษุทั้งหลายที่ ด่าทอกันด้วยคำหยาบ เพราะเข้าใจผิดว่าพระโกณฑธานเถระนั้นต้องอาบัติหนัก เพราะเห็นเงาหญิงซึ่งเป็นภรรยาเดินตามท่าน กรรมนี้เป็นกรรมของท่านเองเมื่อชาติก่อน พระพุทธเจ้าได้ทรงพิสูจน์ ความจริงให้เห็นแล้วตรัสว่า "ภิกษุ เธออาศัยกรรมลามกนี้ จึงถึงประการอันแปลกนี้แล้ว บัดนี้การที่ เธอถือทิฐฐิอันลามกเห็นปานนั้นอีก ไม่สมควร เธออย่ากล่าวอะไร ๆ กับภิกษุทั้งหลายอีก จงเป็นผู้ไม่มี เสี่ยง เช่น กังสดาลอันเขาตัดปากขอบแล้ว เมื่อทำอย่างนั้น จักเป็นผู้ชื่อว่าบรรลุนิพพาน"^{๑๙๓}

นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังทรงแสดงความสงบ ในขณะที่ยังคนอื่นได้ด่าพระพุทธองค์ มีปรากฏ ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องนางสามาวดี ในตอนที่นางมาค้นதியาได้ว่าจ้างแก่ชาวเมืองให้ด่า พระพุทธเจ้า เพราะไม่พอใจพระพุทธเจ้าที่ทรงตำหนินาง ซึ่งเป็นกรรมสักว่าทำของพระพุทธเจ้า จน เหล่าภิกษุสงฆ์ไม่สามารถทนฟังได้ พระอานนท์จึงกราบทูลให้ไปประทับที่อื่น แต่ไม่ทรงไปประทับที่ อื่น และตรัสกับพระอานนท์ว่า "อานนท์ เราเป็นเช่นช้างตัวก้าวลงสู่สงคราม ก็การอดทนลูกศรอันมา จาก ๔ ทิศ ย่อมเป็นภาระของช้างซึ่งก้าวลงสู่สงครามฉันใด ชื่อว่าการอดทนต่อถ้อยคำอันคนทุศีลเป็น อันมากกล่าวแล้ว ก็เป็นภาระของเราฉันนั้นเหมือนกัน"^{๑๙๔} และเรื่องจิตฺยจมาณวิกา ในคราวที่นางใส่ ความพระพุทธเจ้าว่าทำให้นางตั้งครรภ์ต่อหน้า พุทธศาสนิกชนจำนวนมาก จนพระพุทธองค์ทรงด ธรรมกถาแล้วตรัสว่า "น้องหญิง ความที่คำอันเจ้ากล่าวแล้วจะจริงหรือไม่ เราและเจ้าเท่านั้นที่รู้"^{๑๙๕} ความทราบถึงท้าวสักกะจึงช่วยพิสูจน์ความจริงต่อหน้าสาธารณชน เมื่อชนทั้งหลายทราบความจริง แล้วจึงรุมประชาทัณฑ์ แต่นางหนีมาได้ ถึงอย่างไรนางก็ถูกรณีสืบและบังเกิดในอเวจีมหานรก

๕) ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เป็นลักษณะสำคัญของพุทธศาสนิกชนชาวไทยอีก อย่างหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลคำสอนจากพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทมีเรื่องของพระราชา ซึ่งเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายที่ท่านได้บวชก็เพราะเคยทำกรรมดี คือ ได้ถวายข้าวทัพพีหนึ่งแก่พระสารีบุตร และนอกจากนี้ยังได้ช่วยงานวัตรถึงแม้ว่าตนเองมีอายุมากแล้ว การบวชของท่านจึงเป็นวิบากของกุศล

^{๑๙๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๔/๑๐๔.

^{๑๙๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๐/๘๓.

^{๑๙๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๒/๒๘๖.

^{๑๙๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๓/๒๕๘.

กรรมเหล่านี้ และการที่ท่านเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมตาภิกษุควรเป็นผู้ว่าง่ายเหมือนนราละ”^{๑๙๖}

๖) การรู้จักการให้อภัย มีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องอุตตราอุบาสิกา เมื่อนางสิริมาได้ทำร้ายนางอุตตรา บรรดาสาวใช้ของนางอุตตราช่วยจับไว้ นางสิริมาสำนึกได้แล้วจึงขอโทษนางอุตตรา และนางก็ให้อภัยแต่ต้องไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยกันก่อน^{๑๙๗} จากการทำผลของกรรมทั้งที่มีตัวอย่างปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท และที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้เพื่อที่จะเป็นตัวอย่างที่ดีในการปฏิบัติตนในสังคม และศึกษาตัวอย่างที่ไม่ดี เพื่อที่จะได้สอนตนเองและผู้อื่นให้หลีกเลี่ยงการกระทำนั้น จึงทำให้เกิดระบบจารีตประเพณี และแนวทางปฏิบัติเพื่อให้คนในสังคมได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ตนเองก็มีความสุข และจะเป็นเหตุให้ตนเองได้รับผลดีจากการประพฤติตามหลักจารีตประเพณี นอกจากนี้ยังเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุมรรค ผลนิพพานต่อไป

๓.๓.๗ ความสำคัญของอรรถกถากับการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๙ (พ.ศ. ๙๕๖) ได้มีการแต่งคำอธิบายพระไตรปิฎกที่เรียกว่าคัมภีร์อรรถกถาภาษาขอมขึ้น โดยพระมหาเถระหลายรูป มี พระพุทธโฆษาจารย์ และพระพุทธทศเถระ เป็นต้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาของกุลบุตรรุ่นใหม่ เพราะเป็นอรรถกถาที่สมบูรณ์แบบทั้งด้านอรรถ (เนื้อหา) และพยัญชนะ (รูปศัพท์) ที่ยังคงความหมายเดิมของพระไตรปิฎกที่ผ่านการรวบรวมประมวลไว้โดยพระมหาเถระยุคแรก ซึ่งอรรถกถาเหล่านี้เป็นที่นิยมยอมรับของเหล่าพุทธศาสนิกชน มีการคัดลอกนำไปศึกษาและปริวรรต (แปล) เป็นภาษาที่ใช้ในประเทศนั้น ๆ อย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะในประเทศไทยมีการนำคัมภีร์อรรถกถามาใช้เป็นหลักสูตรสำหรับการศึกษาภาษาบาลีของพระภิกษุสามเณร เช่น อรรถกถาพระธรรมบท (ธัมมปทัฏฐกถา) และสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย เป็นต้น

ในภาษาบาลีท่านรจนาไว้ด้วยภาษาสีหล ในเกาะลังกา ภายหลัง พระพุทธโฆษาจารย์มาแต่ชมพูทวีป (ประเทศอินเดีย) หวังจะให้ประโยชน์แก่เหล่าภิกษุชาวต่างประเทศ จึงแปลออกเป็นภาษามคธ บาลีที่แสดงเรื่องเช่นอรรถกถาธรรมบทก็ดี บาลีที่แสดงกถามีบาลีมุตตกวินิจฉัย เป็นต้น เว้น

^{๑๙๖} ชุ.ธ.อ (ไทย) ๔๑/๑๖/๒๘๙.

^{๑๙๗} ชุ.ธ.อ (ไทย) ๔๒/๒๗/๔๔๕.

กาศที่พรรณนาตามลำดับบท เช่น อรรถกถาวินัยกิติ ท่านรจนาด้วยภาษาสีหลก่อน แต่นั้นจึงแปลออกเป็นภาษามคร แล้วจัดไว้ในจำพวกอรรถกถาซึ่งแต่งขึ้นในภายหลัง ก็มีฐานะอยู่^{๑๙๘}

การถูกใช้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สามารถอธิบายได้ว่า สังคมไทยได้รับการปลูกฝังค่านิยม ทางพระพุทธศาสนาอันเนื่องมาจากเนื้อหาทางคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเสียเป็นส่วนใหญ่ อาจเนื่องมาจากการที่คณะสงฆ์ไทยได้จัดหลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี โดยใช้ คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นตำราเรียน คือ ชั้นประโยค ๑ ถึงประโยค ๒ ได้บังคับใช้คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๑ ถึง ภาคที่ ๔ เป็นหลักสูตรวิชาแปลมครเป็นไทย ส่วนชั้น ป.ธ. ๓ บังคับใช้คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๕ ถึงภาคที่ ๘ เป็นหลักสูตรวิชาแปลมครเป็นไทย ชั้น ป.ธ. ๔ บังคับใช้คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๑ เป็นหลักสูตรวิชาแปลไทยเป็นมคร ในส่วนของชั้น ป.ธ. ๕ บังคับใช้คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๒ ถึงภาคที่ ๔ เป็นหลักสูตรวิชาแปลไทยเป็นมคร และ ส่วนชั้น ป.ธ. ๖ บังคับใช้คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๕ ถึงภาคที่ ๘ เป็นหลักสูตรวิชาแปลไทยเป็นมคร^{๑๙๙} ซึ่งเมื่อภิกษุสงฆ์ได้รับการศึกษาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นหลักใหญ่ จึงได้นำมาสืบทอด หรือเผยแพร่คตินิยมคำสอนอันเนื่องมาจากเนื้อหาทางคัมภีร์อรรถกถาธรรมแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป และเมื่อพุทธศาสนิกชนได้รับการถ่ายทอดเช่นนั้น จึงอาจส่งผลให้โครงสร้างทางสังคมหรือวิถีชีวิตคนในสังคมได้ถูกหล่อหลอมความเป็นพระพุทธศาสนาพร้อมกับการถ่ายทอดปลูกฝังจากรุ่นสู่รุ่น ดังเช่นจากปัจจุบัน^{๒๐๐}

ตั้งทรงระคะของ พระมหาอรุณ อรุณธมฺโม ที่ว่า คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นอีกหนึ่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อ สังคมไทยเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องจารีตประเพณี พิธีกรรม หรือแม้กระทั่ง คตินิยมต่าง ๆ และยังได้ถูกใช้เป็นตำราเรียนประกอบการเรียนการสอนภาษาบาลีของพระภิกษุสามเณรครั้งในสมัยสุโขทัยหรืออยุธยา จวบจนกระทั่งปัจจุบันคัมภีร์ อรรถกถาธรรมบทก็

^{๑๙๘} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **มั่งคั่งถกที่ปิ่นแปล เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ช.

^{๑๙๙} พระมหาอุดม อภิวัตตโน (พลคา), “การศึกษาหลักธรรมในการดำเนินชีวิตของอุบาสกในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

^{๒๐๐} แมชีตวงพร คำหอมกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในธัมมปทัฏฐกถา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๔-๘๖.

ได้ถูกจัดไว้ในหลักสูตรประโยคบาลีสนามหลวงตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์^{๒๐๑} ทำให้เป็นที่เข้าใจได้ว่าคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทมีความสำคัญต่อสังคมไทยได้อย่างแท้จริงทั้งทางตรง และทางอ้อม อันเสมือนเป็นการหล่อหลอมและซึมซับความเป็นพระพุทธศาสนา ดังจากที่ได้ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

ธรรมบทนี้ พระพุทธโฆสะหรือพระพุทธโฆสาจารย์ ผู้รจนา “ธรรมปัทมฐกถา” นี้ เป็นชาวอินเดีย บ้านเกิดของท่านคือ “โฆสคาม” ใกล้พุทธคยาสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า บิดาชื่อ เกสุมารดาชื่อ เกสี บวชในสำนักของพระเรวัตเถระ สาเหตุที่ได้นามว่า “พระพุทธโฆสะ” เพราะท่านมีชื่อเสียงกึกก้องเหมือนพระพุทธเจ้า ท่านเดินทางไปเกาะสีหะ (เกาะลังกา) เพื่อแปลพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถาจากภาษาสีหะเป็นภาษามคธ เมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ คัมภีร์ที่ท่านได้รจนาไว้เท่าที่ทราบคือ วิสุทธิมรรค สมันตปาสาทิกา ญาโณทนะอัตถสาลินี และธัมมปัทมฐกถา ทางการคณะสงฆ์ของเมืองไทยได้ใช้หนังสือของท่านเป็นหลักสูตรในการเรียนบาลี ตั้งแต่ชั้นประโยค ๑-๒ ถึง ป.ธ. ๙ จนถึงปัจจุบันนี้ ธรรมบทภาคที่ ๑-๘ แปลโดยอรรถโดยมากแล้ว ยึดหลักการแปลตามฉบับแปลโดยอรรถของมหาหมากุฎราชวิทยาลัย ดังนั้นการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยถูกต้องทั้งอรรถ และพยัญชนะเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่นอยู่ได้^{๒๐๒}

คัมภีร์วิสุทธิมรรคที่รจนาโดยพระพุทธโฆสาจารย์ นักปราชญ์ทางอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ เป็นภาษาบาลี สมเด็จพระพุทธสาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ถือได้ว่าสรุปความย่อจากพระไตรปิฎก โดยสรุปความ พระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี เป็นศีล พระสุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี เป็นสมาธิ และพระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี เป็นปัญญา รวมเป็นพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี คือ ศีล สมาธิ ปัญญา คำว่า วิสุทธิ คือ พระนิพพานอันเป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา หมายถึง เป็นสภาพที่บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสมลทิน โดยสิ้นเชิง คำว่า มรรค คือ หนทาง หมายถึง อุบายเป็นเครื่องส่งให้ถึง ฉะนั้น วิสุทธิมรรค ก็คือทางสู่พระนิพพาน หรือ อุบายเป็นเครื่องส่งให้ถึงพระนิพพาน หรือแผนที่เดินทางสู่พระนิพพาน คณะสงฆ์ไทย

^{๒๐๑} พระมหาอรุณ อรุณธมฺโม, “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔-๖.

^{๒๐๒} ศาสตราจารย์ ดร.อุทิศ ศิริวรรณ, ธรรมบทแปลโดยพยัญชนะ ภาค ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, พ.ศ. ๒๕๕๕), หน้า บทนำ.

จัดเป็นหลักสูตรการศึกษา สำหรับพระภิกษุสามเณรในชั้นเปรียญธรรม ๘-๙ ประโยค และเหมาะแก่ผู้
ใคร่ศึกษาระยะและปฏิบัติกรรมฐานทั่วไป^{๒๐๓}

๓.๔ สรุป

ความสำคัญของอรรถกถา อรรถกถาแรกก็คือพุทธพจน์หรือพุทธวจนะซึ่งมาจาก
พระพุทธเจ้านั่นเอง พระสงฆ์ก็เก็บสะสมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อพระสาวกผู้ใหญ่อธิบายขยายความแก่
ศิษย์ของท่าน ได้รับความนับถือเป็นหลักก็เป็นอรรถกถาเก็บสะสมเพิ่มขึ้นมา ๆ อรรถกถา จึงเป็นคำไข
ความอธิบาย อยู่คู่เคียงมากับพระธรรมวินัยอันเป็นตัวหลักคำสอนที่มาเป็นพระไตรปิฎก เมื่อสังคายนา
พระธรรมวินัยตั้งแต่แรก ก็คือประมวลอรรถกถาที่นับถือใช้กันมานานมาสอบทานตกลงให้เป็นที่ยอมรับ
เป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียว เป็นเครื่องประกอบหรือเป็นคู่มือคู่เคียงไว้ด้วย อรรถกถาจึงถูกใช้เป็น
เครื่องมือศึกษาพระไตรปิฎกสืบกันมา

ความสำคัญของอรรถกถาต่อการศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล
หรือหลังจากนั้นเป็นที่ประมวลความรู้ข้อคิดเห็นด้านธรรมะ และเป็นที่ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับพระ
ประวัติของพระพุทธเจ้าซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในพระไตรปิฎกที่เปลี่ยนแปลงแตกความคิดไปในสมัย
หลังเข้ามาไว้ด้วยกัน รวมอยู่ในนิทานกถา ในชาตกัฎฐกถา ในพุทธวงศ์ สมันตปาสาทิกา การสร้างอุดม
คติเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าปรากฏรายละเอียดในอรรถกถา ในพุทธวงศ์อรรถกถา ส่วนเถรอรรถกถา เถรี
อรรถกถา และในมนโธรปุณณิ เป็นที่ประมวลประวัติของพระสาวกทั้งส่วนที่เป็นอดีตชาติ และเรื่องราว
ของท่านในสมัยพุทธกาล ความหมายและลักษณะของนวัคสัตตสุตตาสนในสมัยพุทธกาลมีอธิบายอย่าง
ละเอียดในอรรถกถา เรื่องราวของพราหมณ์ และผู้นับถือศาสนา หรือมีความเชื่อทางอื่นในสมัย
พุทธกาล รวมถึงเรื่องราวของการแตกแยกของสงฆ์ในพุทธศาสนาหลังสมัยพุทธกาลเป็น ๑๘ สาขา
หลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชอีก ๖ สาขา มีการกล่าวแจกแจงในกถาวัตถุปกรณ์กัฎฐกถา รวมทั้ง
เรื่องราวของศาสนา และความเชื่อของคนกลุ่มอื่นนอกพุทธศาสนาในสมัยหลังด้วย

อรรถกถามีความสำคัญต่อการศึกษาพระวินัย พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก โดยยก
ได้ยกตารางแสดงตัวอย่างในการอธิบาย อรรถกถากับการรักษาพุทธพจน์ ผู้ที่คอยรักษาทรงจำเนื้อหา
หลักธรรมนั้นไว้ได้แก่พระสาวกของพระองค์เอง หลักฐานที่แสดงการทรงจำเนื้อหาหลักธรรมนั้น
ไว้อย่างเป็นหมวดหมู่ ถ้าไม่มีการรวบรวมประมวลคำสอนของพระองค์ไว้พระพุทธานุศาสนาก็จะสูญสิ้น
ดังนั้น ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ได้มีการริเริ่ม ให้มีการรวบรวมคำสอนของพระองค์

^{๒๐๓} สมเด็จพระพุทธทาสภิกขุ (อาจ อาสภมหาเถระ), คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระ รัตน,
(กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), บทนำ.

เรียกว่า การสังคายนา คือ การรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ แล้วทรงจำไว้เป็นแบบแผนเดียวกัน คือ รวบรวมไว้เป็นหลักและทรงจำถ่ายทอดสืบมาเป็นอย่างดีด้วยกัน ภายหลังจากพุทธกาลมีวิธีการรักษาสืบทอดพระไตรปิฎกโดยมุขปาฐะ ตั้งแต่การทำสังคายนาครั้งที่ ๑ มาจนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ หลังจากนั้นจึงมีการจารึกหรือบันทึกธรรมวินัยลงในใบลาน

ความสำคัญของอรรถกถากับการตีความหลักคำสอน ลักษณะสำคัญของอรรถกถา คือ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรง หมายความว่า พระไตรปิฎกแต่ละสูตรแต่ละส่วนแต่ละตอนแต่ละเรื่อง มีอรรถกถาที่อธิบายจำเพาะสูตรจำเพาะส่วนตอน หรือเรื่องนั้น ๆ และอธิบายตามลำดับไป โดยอธิบายทั้งคำศัพท์หรือถ้อยคำอธิบายข้อความ ชี้แจงความหมาย ขยายความ หลักธรรมหลักวินัย และเล่าเรื่องประกอบ ตลอดจนแสดงเหตุปัจจัยแวดล้อมหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพุทธพจน์นั้น ๆ หรือเกิดเรื่องราวนั้น ๆ ขึ้น พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเป็นไปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น

ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาตามจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท พระพุทธศาสนานี้มีความสัมพันธ์กับอรรถกถาที่เกี่ยวกับจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังจะเห็นได้จากการมีอิทธิพลจากหลักคำสอนจากเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล และสมัยก่อนหน้านั้น ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา เรื่องราวดังกล่าวส่งผลต่อวิถีชีวิต ตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับครอบครัว จนถึงระดับสังคม รวมถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่จำเป็นต้องปฏิบัติในสังคม เช่น การทำบุญ การอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ประเพณีกวนข้าวทิพย์ ประเพณีตักบาตรเทโว ประเพณีเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น

ความสำคัญของอรรถกถาในพุทธวิธีการสอน ในคัมภีร์อรรถกถาพระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งในรูปของกลุ่มและในรูปของการสอนแบบตัวต่อตัว เมื่อพระภิกษุประชุมตั้งวงสนทนากันพระองค์จะเสด็จไปร่วมสนทนาตรัสถามเรื่องที่สนทนากัน ทรงสดับการวิพากษ์การแสดงความคิดเห็นของที่ประชุม แล้วทรงทะล่อมเข้าสู่ประเด็น จะสอนในลักษณะใดก็ตามทรงเน้นความสำคัญของผู้เรียนที่มีไม่น้อยกว่าความสำคัญของผู้สอน ผู้สอนต้องมีความรู้ มีคุณสมบัติที่ดี และมีความเหมาะสม ผู้เรียนต้องมีความพร้อม มีบทบาทร่วมกับผู้สอน ผู้สอนต้องเข้าใจถึงความแตกต่างทางเขาว์ปัญญา จริต หรือนิสัยของผู้เรียน ปรับแนวการสอนให้เหมาะกับผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็น และลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

ความสำคัญของอรรถกถากับศิลปวัฒนธรรม เห็นได้จากการสร้างศาสนสถาน เช่น การสร้างวัด การสร้างศาลาที่พักอาศัยแก่สาธุชน การสร้างเจดีย์ ในประเทศไทยมีการสร้างเจดีย์ในที่ต่าง ๆ สังเวชนียสถาน อิทธิพลต่องานทางด้านพุทธศิลป์ งานทางด้านประติมากรรม เช่น การสร้างพระพุทธรูป เป็นต้น งานด้านพุทธจิตรกรรม เช่นภาพวาดฝาผนังเกี่ยวกับพุทธประวัติ เป็นต้น

นอกจากนั้นยังมีการจำลองสถานที่ตามที่ปรากฏในตัวอย่างเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาไว้ในสถานที่ต่าง ๆ อีกด้วย

ความสำคัญของอรรถกถากับประเพณี และพิธีกรรมได้รับอิทธิพลมาจากทางคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นส่วนใหญ่ และมักได้รับการสืบทอดปฏิบัติมาอย่างยาวนานจวบจนกระทั่งปัจจุบัน มีปรากฏในเนื้อหาในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท และได้รับการปฏิบัติสืบเนื่องมาโดยตลอด เช่น พิธีแต่งงาน พิธีศพ การอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นต้น การปลุกฝังจิตสำนึกเหล่านี้เป็นการสร้างความดีงาม แสดงให้เห็นถึงความยึดมั่นต่อธรรมเนียมปฏิบัติที่ได้ผ่านกาลเวลาอย่างยาวนาน

ความสำคัญของอรรถกถาต่ออิทธิพลของคนในสังคมอิทธิพลคำสอนต่อวิถีชีวิตที่ปรากฏหลักคำสอนในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ตามเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งส่งผลในระดับต่าง ๆ สามารถเป็นบทเรียนต่อการดำเนินชีวิตทางสังคม อิทธิพลต่อวิถีชีวิตเฉพาะปัจเจกบุคคล การปลุกฝังจิตสำนึกที่ดีในตัวบุคคล การขอขมาลาโทษและการให้อภัยกัน วัตรปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ เรื่องการให้ผลของกรรม เป็นต้น อิทธิพลต่อวิถีชีวิตระดับสังคมมีการปลุกฝังศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่ครั้งสมัยพุทธกาล ในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี ในพระสูตรนั้นนิทานชาดกได้เป็นแรงบันดาลใจให้จิตรกร และประติมากร ได้สร้างสรรค์งานทางด้านศิลปะ จิตรกรรม ประติมากรรม ตามหลักฐานที่ปรากฏมา

ความสำคัญของอรรถกถากับการปฏิบัติตนของคนในสังคม เกี่ยวกับมารยาท และธรรมเนียมปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา เช่น การเข้าหาบุคคลสำคัญ การบูชาพระพุทธเจ้า การสำรวมระวัง เป็นต้น ในประเทศไทยมีการนำคัมภีร์อรรถกถามาใช้เป็นหลักสูตรสำหรับการศึกษาภาษาบาลีของพระภิกษุสามเณร เช่น อรรถกถาพระธรรมบท (อัมมปทัฏฐกถา) ภาคที่ ๑-๘ และ อรรถกถาพระวินัย (สมันตปาสาทิกา)

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถา ที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

๔.๑ วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถา

เราจะเห็นได้ว่า อรรถกถามีคุณประโยชน์อยู่กับพระไตรปิฎกทำให้รู้จักพระไตรปิฎกพอที่จะมองเห็นได้ชัดเป็นอย่างน้อยว่าพระไตรปิฎกบาลี ที่เป็นเนื้อตัวจริงต้นเดิมนั้นจำเป็นต้องเข้าใจถึง และจะต้องรักษาไว้ให้มั่นคงยืนตัวเป็นหลักตลอดไป อรรถกถาเปรียบดังสะพานหรือบันไดที่ช่วยให้เข้าไปถึงพระไตรปิฎกบาลีถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจขาดไปละทิ้งไม่ได้ พระไตรปิฎกภาษาไทยช่วยทอดสะพานตั้งบันไดของอรรถกถาให้เราก้าวไปได้ไปถึง พระไตรปิฎกตัวจริงที่เป็นบาลีไม่ใช่เป็นตัวสะพาน ไม่ใช่เป็นตัวบันได ที่จะแทนที่ให้ทิ้งอรรถกถาไปได้ พระไตรปิฎกบาลีก่อรูปร่างตั้งตัวขึ้นได้แล้วอยู่ในช่วงกาลแห่งงานตรวจชำระแต่งแก้ ที่พึงร่วมช่วยกันพาก้าวสู่ความสมบูรณ์^๑

พระไตรปิฎกบาลีภาษาไทยที่แปลจากพระไตรปิฎกบาลี เช่น ฉบับสยามรัฐ หรือฉบับอื่น ๆ แปลมาโดยยึดถืออรรถกถาเป็นหลัก คือ แปลตามอรรถกถาไม่มากก็น้อยเหมือนอ่านพระไตรปิฎกผ่านอรรถกถาไม่ใช่อ่านพระไตรปิฎกจริงแท้ตรงตัว ถ้าจะอ่านพระไตรปิฎกเล่มจริง ต้องอ่านพระไตรปิฎกบาลีจะเป็นฉบับสยามรัฐ หรือฉบับอื่น ๆ ที่เป็นบาลีแต่ไม่ใช่พระไตรปิฎกภาษาไทยหรือพระไตรปิฎกภาษาอื่น ๆ พระไตรปิฎกสยามรัฐเป็นพระไตรปิฎกบาลีแยกส่วนกันอย่างชัดเจนกับอรรถกถาอยู่แล้ว แต่พระไตรปิฎกภาษาไทยไม่ว่าฉบับใดก็ตาม มีอรรถกถาเข้ามาในส่วนแปลความหมาย จึงไม่สามารถที่จะแยกอรรถกถาออกได้

พระไตรปิฎกภาษาไทยทุกฉบับโดยมากในประเทศไทย ล้วนแปลมาโดยอาศัยคำแปลศัพท์และคำอธิบายของอรรถกถา ยึดอรรถกถาเป็นหลัก หรือถืออรรถกถาในการแปลความหมายทั้งสิ้น ถ้าท่านใดไม่ยอมรับอรรถกถาโดยรวม ก็ต้องไม่ยอมรับพระไตรปิฎกภาษาไทยทุกฉบับที่มีอยู่ในประเทศ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง, (กรุงเทพมหานคร: วัตถุนานเวศกวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๔๑.

ไทยด้วย จะอ้างอิงจะคัดลอกไปใช้งานใดก็เป็นความไม่จริงไม่ตรงตามที่ตนบอกว่าไม่ยอมรับอรรถกถา ถ้าจะไม่เอาอรรถกถาจะเอาพระไตรปิฎกที่ปลอดอรรถกถา ต้องแปลพระไตรปิฎกขึ้นมาใหม่โดยไม่ใช้อรรถกถา ซึ่งทุกท่านเข้าใจในการศึกษาพระไตรปิฎกย่อมบอกได้ว่าย่อมไม่มีทางเป็นไปได้^๒

พระไตรปิฎกภาษาไทยนั้น มีฐานะในความเชื่อถืออ้างอิงต่อจากอรรถกถา จึงเอาไปเข้าคู่หรือเปรียบกับพระไตรปิฎกบาลีไม่ได้ (อ้างเพื่อชี้ต่อไปที่ฉบับบาลี) พระไตรปิฎกบาลีคือพระไตรปิฎกของเดิมที่เป็นตัวแท้ตัวจริงมีมาเป็นพัน ๆ ปี เพียงแต่ยกเข้าสู่กระบวนการตีพิมพ์ด้วยอักษรไทยเป็นครั้งแรกให้ครบแล้วตั้งชื่อว่าฉบับสยามรัฐ ส่วนพระไตรปิฎกภาษาไทยก็คือคำแปลจากพระไตรปิฎกบาลีออกมาเป็นภาษาไทย ซึ่งมีเป็นชุดครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ มีฐานะเช่นเดียวกับพระไตรปิฎกแปลทั้งหลาย ซึ่งมีมากมาย ทั้งที่แปลเป็นภาษาไทยชุดอื่น ๆ และที่แปลเป็นภาษาอื่น ๆ ในนานาประเทศคือ เป็นเพียงเครื่องช่วยในการศึกษาพระไตรปิฎกบาลี ไม่ใช่สามารถจะแทนที่พระไตรปิฎกบาลีได้

พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐหรือฉบับอื่น ๆ นั้นจารึกแต่ภาษาบาลีอย่างเดียวไม่มีภาษาไทย ถ้าเรายังไม่รู้จักพระไตรปิฎกเพียงพอจะทำให้เกิดความเข้าใจในพระไตรปิฎกผิดพลาดสับสน ไม่รู้ว่าพระไตรปิฎกภาษาบาลีกับพระไตรปิฎกภาษาไทยมีฐานะต่างกันอย่างไร เมื่อเรายังไม่ชัดแจ้งในอรรถกถา และนำไปสื่อสารตามที่ไม่รู้ตามที่เข้าใจผิดนั้น ถ้าเป็นเรื่องของหมู่ชนหรือเกี่ยวกับสังคมแล้วก็จะกลายเป็นปัญหาซับซ้อนและแก้ไขได้ยาก เพื่อความถูกต้องแล้วจึงควรศึกษาให้รู้ให้เข้าใจชัดเจน ด้วยความตั้งใจที่จะมุ่งเอาความจริงในความถูกต้อง และรักษาประโยชน์ของหมู่ชนไว้ ดังบทบาลีในพระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่อง อรรถกถา ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความพ้นเพื่อนเลือนหายแห่งพระสัทธรรม ๒ อย่างเป็นไฉน? คือ บทพญัญชนะที่ตั้งไว้ไม่ดี ก็ย่อมเป็นอันนำมาไม่ดี ๑ อรรถกถาที่นำมาไม่ดี ๑ ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความพ้นเพื่อนเลือนหายแห่งพระสัทธรรม ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน ไม่เลือนหายแห่งพระสัทธรรม ๒ อย่างเป็นไฉน ? คือบทพญัญชนะที่ตั้งไว้ดี ๑ อรรถกถาที่นำมาดี ๑ แม้เนื้อความแห่งบทพญัญชนะที่ตั้งไว้ดีแล้วก็ย่อมเป็นอันนำมาดี ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน ไม่เลือนหายแห่งพระสัทธรรม”^๓

และ “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่คัดค้านอรรถและธรรมโดยสูตรซึ่งตนเรียนไว้ไม่ดี ด้วยพญัญชนะปฏิรูปนั้น ชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อมิใช่ประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อทุกข์แก่เทวดา และ

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^๓ อจ.เอก-ทุก. (ไทย) ๓๓/๒๖๖/๓๐๓.

มนุษย์ทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นยังจะประสบบาปเป็นอันมาก และทั้งชื่อว่า ทำสังกรรมนี้ให้อันตรธานไป อีกด้วย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่อนุโลมอรรถ และธรรมโดยสูตรซึ่งตนเรียนได้ดีด้วยพยัญชนะปฏิรูป นั้นชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อประโยชน์ของชนมาก เพื่อความสุขของชนมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลแก่ ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุพวกนั้นประสบบุญ เป็นอันมาก ทั้งชื่อว่าดำรงสังกรรมนี้ไว้อีกด้วย”^๔

ดังนั้น โดยแท้จริงแล้วจึงต้องศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๓ ระดับ คือ คัมภีร์ พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา (อธิบายขยายความในพระไตรปิฎก) และคัมภีร์ฎีกา (อธิบายขยาย ความในคัมภีร์อรรถกถา) พร้อมทั้งปกรณ์วิเสสหรือสัททาวิเสส กล่าวคือศึกษาโดยเทียบสูตร (พระไตรปิฎก) สุตตานุโลม (อรรถกถา) และอาจริยวาท (ฎีกา) การศึกษาแนวนี้จะก่อให้เกิด วิจารณ์ญาณแก่ผู้ศึกษาได้ว่า สิ่งใดเป็นธรรมตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้หรือไม่ สิ่งใดเป็นวินัย ตามที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้หรือไม่ คือ ถ้าศึกษาเรื่องใดโดยการเทียบเคียงกับคัมภีร์ทั้ง ๓ ระดับ แล้ว พบว่าตรงกัน ลงกัน สมกัน ไม่ขัดกัน ก็ถือว่า เรื่องนั้นเป็นจริง ถูกต้องตามพระพุทธพจน์ แน่นอน ถ้าไม่ตรงกัน ไม่ลงกัน ไม่สมกัน มีข้อขัดแย้งกัน ก็ถือว่า เรื่องนั้นไม่จริง ไม่ถูกต้องตามพระ พุทธพจน์แน่นอน^๕

๔.๒ วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาในพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก เป็นคัมภีร์ที่บรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับสิกขาบท กฏ กติกา มารยาทในการอยู่ ร่วมกันของคณะสงฆ์โดยการบัญญัติสิกขาบทจะต้องมีความชัดเจนที่สุดไม่คลุมเครือ เพื่อป้องกันการ เข้าใจผิด สิกขาบททั้งหลายในพระวินัยปิฎกเป็นอุเทศ บทที่ขยายความ คือ สิกขาบทวิภังค์ และบท ภาชนีย์ บททั้งสองนี้ทำหน้าที่เสมือนพระอรรถกถาจารย์อยู่ในตัวคอยอธิบายความและให้คำจำกัด ความที่ตรงกรอบแห่งสิกขาบทนั้น ๆ ปัญหาที่มักพบบ่อยในพระวินัยปิฎกคือความแตกต่างกันแห่ง บริบทสังคม เช่น วันเวลา สถานที่ บุคคล และวัตถุ ที่เกี่ยวข้องกับ การบัญญัติสิกขาบท เรื่องบางเรื่อง ในสังคมหนึ่งประชาชนมองเห็นเป็นสิ่งธรรมดา แต่อีกสังคมหนึ่งกลับเห็นว่าเป็นความเสียหายร้ายแรง ในพระวินัยก็พบปัญหาทำนองนี้ เช่น เรื่องสิกขาบทเล็กน้อย^๖ วัตถุ ๑๐ ประการในทุติยสังคายนา^๗

^๔ อัง.เอก-ทุก. (ไทย) ๓๓/๒๘๖/๓๕๖.

^๕ มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า คำปรารภ.

^๖ วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๑/๒๗๘-๒๗๙.

^๗ วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๖/๒๘๖.

แม้ว่าจะมีหลักมหาปเทศ ๔ มาเป็นเกณฑ์ตัดสินก็ตาม บางครั้งหลักมหาปเทศ ๔ นั้นเองซึ่งถือว่าเป็นหลักสำหรับการตัดสินความเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมก็ยังมีปัญหา เพราะมนุษย์มักตีความเข้าใจต่างตนเองเสมอ สิ่งใดที่ตนไม่ชอบก็บอกว่าไม่เหมาะสม สิ่งใดที่ตนชอบก็บอกว่าเหมาะสม

ในอรรถกถาพระวินัยนี้ได้พูดถึงความสำคัญของพระวินัยว่า บุคคลผู้ฉลาดในวินัยปริยัติ ย่อมเป็นผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นมารดาบิดาของเหล่ากุลบุตร ผู้ได้ศรัทธาในพระศาสนา ได้บรรพชาอุปสมบท มีข้อปฏิบัติวัตรใหญ่่น้อย มีความเป็นผู้ฉลาดในอาจารย์และโคจรของกุลบุตรเหล่านั้น เนื่องด้วยความฉลาดในวินัยปริยัตินั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ ๕ เหล่านี้ (มีอยู่) ในบุคคลผู้ทรงพระวินัย คือ

- ๑) กองศีลของตน ย่อมเป็นของอันบุคคลนั้น ค้ำครองรักษาไว้ดีแล้ว
- ๒) ย่อมเป็นที่พึงพิงของเหล่ากุลบุตร ผู้ถูกความสงสัยครอบงำ
- ๓) ย่อมเป็นผู้กล้าพูดในท่ามกลางสงฆ์
- ๔) ย่อมข่มขี่พวกข้าศึกได้ด้วยดี โดยสัทธรรม
- ๕) ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม^๘

อรรถกถาพระวินัยปิฎก คือ สมันตปาสาทิกา มีความสำคัญเกี่ยวกับหลักฐาน ประวัติความเป็นมาของพระวินัยเริ่มตั้งแต่เหตุทำปฐมสังคายนา เรื่องเวรัญชพราหมณ์เป็นจุดเริ่มต้นของพระไตรปิฎก ดังนั้นอรรถกถาจึงมีความสำคัญในด้านประวัติความเป็นมาเริ่มต้นของพระไตรปิฎก ทำให้ผู้ศึกษาได้ทราบถึงประวัติความเป็นมาและที่มีหลักฐานอ้างอิงจากพระอรรถกถาจารย์ กล่าวคือ ถ้าพระอรรถกถาจารย์ไม่ได้สืบทอดคำสอนสืบต่อ ๆ กันมานั้น หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกจะไม่น่าเชื่อถือน้อย และจะไม่มีการอธิบายขยายความในพระไตรปิฎกที่ชัดเจนมาถึงปัจจุบัน

ดังพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “อุบาลี ภิกษุทั้งหลายควรสนทนาวินัยกับภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ องค์ ๕ คือ

- ๑) รู้วัตร
- ๒) รู้นิทาน
- ๓) รู้บัญญัติ
- ๔) รู้บทที่ตกหล่นในภายหลัง
- ๕) รู้ถ้อยคำอันเกี่ยวเนื่องกัน

^๘ วิ.ปริวาร. (ไทย) ๘/๔๒๓/๖๐๐.

อุบาสี ภิกษุทั้งหลายควรสนทนาวินัยกับภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล”^๙

อรรถกถาพระวินัยนี้ถูกใช้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เนื่องจากจากการที่คณะสงฆ์ไทยได้จัดหลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี โดยใช้คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นตำราเรียน ในสมันตปาสาทิกานั้นเป็นหลักสูตรของประโยค ป.ธ. ๖ วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ ตติย - จตุตถ - ปญจสมนตปาสาทิกา ประโยค ป.ธ. ๗ วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ ปฐม - ทุติยสมนตปาสาทิกา ประโยค ป.ธ. ๘ วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ปฐมสมนตปาสาทิกา

ตั้ง พระมหาอรุณ อรุณธมโม ที่ว่า คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นอีกหนึ่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องจารีตประเพณี พิธีกรรม หรือแม้กระทั่ง คติธรรมต่าง ๆ และยังได้ถูกใช้เป็นตำราเรียนประกอบการเรียนการสอนภาษาบาลี ของพระภิกษุสามเณรครั้งในสมัยสุโขทัยหรืออยุธยาจวบจนกระทั่งปัจจุบันคัมภีร์ อรรถกถาธรรมบทก็ได้ถูกจัดไว้ในหลักสูตรประโยคบาลีสนามหลวงตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์^{๑๐}

ทำให้เป็นที่เข้าใจได้ว่าคัมภีร์อรรถกถามีความสำคัญต่อสังคมไทยได้อย่างแท้จริงทั้งทางตรง และทางอ้อม อันเสมือนเป็นการหล่อหลอมและซึมซับความเป็นพระพุทธศาสนา ดังจากที่ได้ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา และความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถานั้นมีส่วนช่วยแก้ความเข้าใจผิดในพระวินัยของพระภิกษุสงฆ์ในสังคม ขอยกพระวินัย ในนิสสัคคียปาจิตตีย์ ข้อที่ว่า “อนึ่ง ภิกษุใด รับกัถิ รับกัถิ ซึ่งทองเงิน หรือยินดีทองเงินอันเขาเก็บไว้ให้ เป็นนิสสัคคียปาจิตตีย์”^{๑๑}

ในยุคสมัยปัจจุบันจะเห็นว่าเรื่องเงินมีความจำเป็นต่อการบริโภคปัจจัย ๔ แม้กระทั่งภิกษุสงฆ์ การขึ้นรถ การรักษาพยาบาล (บางแห่ง) การฉันอาหาร (เมื่อออกนอกสถานที่) เป็นต้น ก็จำเป็นต้องใช้เงิน แต่ในพระวินัยในข้อนี้ห้ามในทุกกรณี จึงได้ยกอรรถกถาธิบายและยกพระพุทธพจน์มาเพื่อพิจารณา ในพระวินัยในข้อนี้

ในอรรถกถา สมันตปาสาทิกา กล่าวว่า ในการรับเองและใช้ให้รับนั้น มีวินัจฉัยดังนี้

เป็นอาบัติตัวเดียวแก่ภิกษุผู้รับเอง หรือใช้ให้รับวัตถุสิ่งเดียว ในบรรดาภณฑะ คือ ทองเงิน ทั้งกหาปณะ และมาสก ถ้าแม้ว่า ภิกษุรับเอง หรือใช้ให้รับรวมกัน ๑,๐๐๐ อย่าง เป็นอาบัติมาก

^๙ วิ.ปริวาร.(ไทย) ๘/๔๓๑/๖๑๓-๖๑๔.

^{๑๐} พระมหาอรุณ อรุณธมโม,อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔-๖.

^{๑๑} วิ.มहा.(ไทย) ๓/๘๘๗.

ตามจำนวนวัตถุแต่ในมหาปัจจริ และกฐนทีกล่าวรวมกันว่า “เป็นอาบัติโดยนัยรูปในอุกที่ผูกไว้ หย่อน ๆ หรือในภาชนะที่บรรจุไว้หลวม ๆ” ส่วนในอุกที่ผูกไว้แน่น หรือในภาชนะที่บรรจุแน่นเป็น อาบัติตัวเดียวเท่านั้น ส่วนในการยินดีเงินทองที่เขาเก็บไว้ มีวินัยดังนี้ เมื่อเขากล่าวว่า “นี่เป็นของ พระผู้เป็นเจ้าของ” ถ้าแม้ภิกษุยินดีด้วยจิต เป็นผู้ใคร่เพื่อจะรับเอาด้วยกายหรือวาจา แต่ปฏิเสธว่า “นี่ไม่ ควร” ไม่เป็นอาบัติ **แม้ไม่ห้ามด้วยกาย และวาจา เป็นผู้มิจิตบริสุทธิ์ ไม่ยินดี ด้วยคิดว่า นี่ไม่ควร แก่เรา ไม่เป็นอาบัติเหมือนกัน** จริ่งอยู่ บรรดาไตรทวารอันภิกษุห้ามแล้วด้วยทวารใดทวารหนึ่ง ย่อม เป็นอันห้ามแล้วแท้ แต่ถ้าไม่ห้ามด้วยกายและวาจา รับอยู่ด้วยจิต ย่อมต้องอาบัติ ในกายทวารและวจี ทวาร มีการไม่กระทำเป็นสมุฏฐาน เพราะไม่กระทำการห้ามที่ตนพึงกระทำด้วยกาย และวาจา แต่ ชื่อว่า อาบัติทางมโนทวาร ไม่มี^{๑๒}

จากอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ที่ยกมาจะเห็นว่าในส่วน “การยินดีเงินทองที่เขาเก็บไว้” ใน อรรถาธิบาย ท่านก็กล่าวว่า “แม้ไม่ห้ามด้วยกายและวาจา เป็นผู้มิจิตบริสุทธิ์ ไม่ยินดี ด้วยคิดว่า นี่ไม่ ควรแก่เรา ไม่เป็นอาบัติเหมือนกัน” ดังนี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องเกี่ยวกับพระวินัยไว้ในมหา ปรีนิพพานสูตร ว่า “ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยการล่วงไปแห่งเรา” และ “ดูก่อนอานนท์ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา สงฆ์ จำนวนอยู่ ก็จงถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างได้”^{๑๓}

ดังนั้น คัมภีร์อรรถกถาจึงเป็นการสืบทอดทั้งข้อวัตร ข้อปฏิบัติในพระวินัยให้เข้าใจอย่าง ชัดเจนยิ่งขึ้น และสามารถปฏิบัติตาม ๆ กันมาได้อย่างถูกต้อง ดัง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ที่ว่า “พระธรรมวินัยนั้น นอกจากทูลถามจากพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้ว ก็มีพระสาวกผู้ใหญ่ที่เป็น อุปัชฌาย์ หรืออาจารย์คอยแนะนำชี้แจงช่วยตอบข้อสงสัย คำอธิบายและคำตอบที่สำคัญก็ได้รับการ ทรงจำถ่ายทอดต่อกันมาควบคู่กับหลักธรรมวินัยที่เป็นแม่บทนั้น ๆ จากสาวกรุ่นก่อนสู่สาวกรุ่นหลัง ต่อมาเมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกแล้ว คำชี้แจงอธิบายเหล่านั้นก็เป็นระบบ และมีลำดับไปตามพระไตรปิฎกด้วย คำอธิบายพุทธพจน์หรือหลักธรรมวินัย หรือคำอธิบายความใน พระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า อรรถกถา”^{๑๔}

^{๑๒} วิ.มหา. (ไทย) ๓/๘๙๔.

^{๑๓} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๔๒/๗๘-๑๕๙.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้**, (กรุงเทพมหานคร: ญาณเวศกวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๔๙-๕๐.

๔.๓ วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาในพระสูตรต้นตปิฎก

พระสูตรต้นตปิฎก เป็นคัมภีร์ที่บันทึกพุทธธรรมไว้มากที่สุด (ในแง่ของปริมาณรูปเล่ม) ในบรรดาปิฎกทั้งสาม มีคำสอนทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ คำสอนที่มีความหมายตรง (นี้ัตถะ) และคำสอนที่ต้องตีความ (เนยยัตถะ) มีทั้งคำสอนที่เป็นธรรมาธิษฐานและบุคลาธิษฐาน และคำสอนที่เจือด้วยปาฏิหาริย์

อรรถกถาเริ่มต้นของพระสูตร คือ สุมังคลวิลาสินี ในคำเริ่มต้นพระคัมภีร์ก็มีความสำคัญ ดังยกมาว่า “อรรถกถาได้อันพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์สังคายนาแล้วแต่ต้น และสังคายนาต่อมา เพื่อประกาศเนื้อความของทีฆนิกาย ซึ่งกำหนดหมายไว้ด้วยสูตรขนาดยาว ละเอียดล่อ ประเสริฐกว่านิกายอื่น ที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกสังวรณนาไว้ มีคุณค่าในการปลูกฝังศรัทธา พระมหินทเถระ นำมาจากเกาะสีหฬ ได้เรียบเรียงด้วยภาษาสีหฬเพื่อประโยชน์แก่ชาวสีหฬทั้งหลาย ดังอรรถกถาว่า “ข้าพเจ้าจึงแปลภาษาสีหฬเป็นภาษามคธ ถูกต้องตามหลักภาษา ไม่ผิดเพี้ยนอักษรสมัยของพระเถระ คณะมหาวิหาร ผู้เป็นประทีปแห่งเถรวาทที่วินิจฉัยไว้ละเอียดล่อ จะตัดข้อความที่ซ้ำซากออกแล้ว ประกาศข้อความ เพื่อความชื่นชมยินดีของสาธุชน และเพื่อความยั่งยืนของพระธรรม”^{๑๕} ดังนี้

พระอรรถจารย์อธิบาย เหตุที่ทรงยกพระสูตรขึ้นแสดงมี ๔ ประการ คือ

- ๑) เป็นไปตามพระอัยยาศัยของพระองค์
- ๒) เป็นไปตามอัยยาศัยของผู้อื่น
- ๓) เป็นไปด้วยอำนาจการถาม
- ๔) เป็นไปโดยเหตุที่เกิดขึ้น^{๑๖}

ความสำคัญของพระสูตรนับตั้งแต่พุทธศตวรรษแรกๆ ที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองในประเทศอินเดียเป็นต้นมานั้นนิทานชาดกได้เป็นแรงบันดาลใจในการใช้คำสอนซึ่งเรียกว่า “พุทธศาสนสุภาษิต” สำหรับพุทธศาสนิกชนได้เป็นตัวอย่างในการประพฤติปฏิบัติ และได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา ถ้าพุทธศาสนิกชนเห็นประโยชน์ในจุดนี้เทคโนโลยีในสมัยปัจจุบันก็จะไม่สามารถทำลายจารีตที่สืบทอดกันมาได้ ความมีศีลธรรมในสังคมก็จะไม่เสื่อมทรามลง ซึ่งเมื่อภิกษุสงฆ์ได้รับการศึกษาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นหลักใหญ่ จึงได้นำมาสืบทอด หรือเผยแผ่คติธรรมคำสอนอันเนื่องมาจากเนื้อหาทางคัมภีร์อรรถกถาธรรมแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป และเมื่อพุทธศาสนิกชนได้รับการถ่ายทอดเช่นนั้น

^{๑๕} ที.สี. (ไทย) ๑๑/๖๐.

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๗/๓๘.

จึงอาจส่งผลให้โครงสร้างทางสังคมหรือวิถีชีวิตคนในสังคมได้ถูกหล่อหลอมความเป็นพระพุทธรศาสนา พร้อมกับการถ่ายทอดปลูกฝังจากรุ่นสู่รุ่น ดังเช่นจากปัจจุบัน^{๑๗}

ดังพระวีรพรหม วุฒิธมฺโฒ (เชียรประโคน) ได้กล่าวถึง ความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มี ธรรมที่มีต่อประเพณีไทย ในงานวิทยานิพนธ์ เรื่อง "อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อ ประเพณีไทย" ว่า ความเชื่ออรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทยนั้นสอดคล้องกับความเชื่อเป็น ป่อเกิดของประเพณี โดยกล่าวว่า อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทรวมถึงความเชื่อในศาสนา อื่นนั้นมีอิทธิพลต่อประเพณีไทยอย่างมาก และสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน^{๑๘}

พระสุตตันตปิฎกนั้นได้ใช้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เนื่องมาจากการที่คณะสงฆ์ไทยได้จัดหลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี โดยใช้ คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นตำราเรียน คือ ชั้นประโยค ๑ ถึงประโยค ๒ ได้บังคับใช้คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๑ ถึง ภาคที่ ๔ เป็นหลักสูตรวิชาแปลมคธเป็นไทย ส่วนชั้น ป.ธ. ๓ บังคับใช้คัมภีร์ธัมม ปทัฏฐกถา ภาคที่ ๕ ถึงภาคที่ ๘ เป็นหลักสูตรวิชาแปลมคธเป็นไทย ชั้น ป.ธ. ๔ บังคับใช้คัมภีร์ธัมม ปทัฏฐกถา ภาคที่ ๑ เป็นหลักสูตรวิชาแปลไทยเป็นมคธ ในส่วนของชั้น ป.ธ. ๕ บังคับใช้คัมภีร์ธัมม ปทัฏฐกถา ภาคที่ ๒ ถึงภาคที่ ๔ เป็นหลักสูตรวิชาแปลไทยเป็นมคธ และส่วนชั้น ป.ธ. ๖ บังคับใช้ คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๕ ถึงภาคที่ ๘ เป็นหลักสูตรวิชาแปลไทยเป็นมคธ^{๑๙}

ได้ยกตัวอย่างอรรถกถาที่อธิบายพระสูตร ที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันคือ คีล ๕ ข้อ สุราชา อรรถกถาในพระสุตตันตปิฎกอธิบายคำว่า สุรา และเมรัย เป็นต้นนั้น ทำให้เข้าใจ และมีการสมทาน รักษาได้อย่างถูกต้อง

ในอรรถกถาสังคาลกสูตรได้อธิบายเรื่อง อบายมุข ๖ ในเรื่องของสุรา ดังนี้

^{๑๗} แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในธัมมปทัฏฐกถา", วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๔-๘๖.

^{๑๘} พระวีรพรหม วุฒิธมฺโฒ, "อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย", วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๑.

^{๑๙} พระมหาอุดม อภิวิฑฒโน (พลคา), "การศึกษาหลักธรรมในการดำเนินชีวิตของอุบาสกในคัมภีร์ธัมม ปทัฏฐกถา", วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

สุรา ๕ ชนิด คือ

- ๑) สุราทำด้วยขม
- ๒) สุราทำด้วยแป้ง
- ๓) สุราทำด้วยข้าวสุก
- ๔) สุราใส่เหล้า
- ๕) สุราประกอบด้วยเชื้อและเมรัย

แบ่งเป็นของดอง ๕ ชนิด คือ

- ๑) ของดองด้วยดอกไม้
- ๒) ของดองด้วยผลไม้
- ๓) ของดองด้วยน้ำหวาน
- ๔) ของดองด้วยน้ำอ้อย
- ๕) ของดองประกอบด้วยเชื้อ^{๒๐}

ที่ได้ยกมานี้เป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายความบาปในพระสูตรตันตปิฎกเท่านั้น จะเห็นได้ว่าการอธิบายความหมายของพระบาปในพระสูตรตันตปิฎกนั้นมีส่วนช่วยในการเข้าใจถึงรายละเอียดของเนื้อหาที่แล้วยังเป็นประโยชน์ในส่วนของสังคม ดัง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ว่า “ ลักษณะสำคัญของอรรถกถา คือ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรง หมายความว่า พระไตรปิฎกแต่ละสูตรแต่ละส่วนแต่ละตอนแต่ละเรื่องก็มีอรรถกถาที่อธิบายจำเพาะสูตรจำเพาะส่วนตอน หรือเรื่องนั้น ๆ และอธิบายตามลำดับไปโดยอธิบายทั้งคำศัพท์ หรือถ้อยคำอธิบายข้อความชี้แจงความหมายขยายความหลักธรรมหลักวินัย และเล่าเรื่องประกอบ ตลอดจนแสดงเหตุปัจจัยแวดล้อมหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพุทธพจน์นั้น ๆ หรือเกิดเรื่องราวนั้น ๆ ขึ้น พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเป็นไปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น”^{๒๑}

๔.๔ วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาในพระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎกเป็นคัมภีร์ที่บรรจุเนื้อหาคำสอนในส่วนปรมัตถ์ กล่าวถึงเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นนามธรรมล้วน ไม่ได้การกล่าวถึงสถานที่ และผู้ฟังเหมือนพระสูตรตันตปิฎก หากแต่

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๖/๘๘.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้, (กรุงเทพมหานคร: วัฒนา เวศกวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๕๐-๕๑.

อรรถกถาขยายความว่าพระองค์แสดงโปรดพุทธมารดาที่ดาวดึงส์ จากนั้นได้ทรงแสดงแก่พระสารีบุตรและสาณุกิษย์ให้สืบทอดมา เมื่อมองดูสารัตถะของอภิธรรมแล้วไม่น่าจะมีการตีความอะไรเลย แต่ปรากฏว่าอภิธรรมนี้แหละมีการตีความขยายความมากกว่าพระสูตร ในด้านโครงสร้างของอภิธรรมมีคำว่า มาติกา อุทเทส นิทเทส วิภังค์ บทภาชนีย์ รวมอยู่ด้วย จึงทำให้มองเห็นว่ามีการตีความขยายความเพราะการอธิบายในสิ่งที่เป็นนามธรรม บุคคลบางจำพวกอาจเข้าใจได้ง่ายแต่บางจำพวกไม่อาจเข้าใจได้จึงต้องมีการขยายความ รูปแบบการนำเสนอพุทธธรรมในพระไตรปิฎกทั้งสามมีการอภินำเสนอตามอุทเทส นิทเทส ปฏินิทเทสเสมอ เพียงแต่เปลี่ยนรูปให้เหมาะสมในแต่ละปิฎกเท่านั้น วัฒนธรรมแห่งการนำเสนออย่างนี้ได้มีอิทธิพลมาถึงปัจจุบัน เช่น การแสดงธรรมของพระธรรมกถึกนิยมยกพุทธภาษิต จากนั้นก็อธิบายพุทธภาษิตนั้นจนเนื้อหาสาระสมบูรณ์ แม้การศึกษาฝ่ายปริยัติธรรมในวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ก็มีรูปแบบนี้เช่นกัน

อรรถกถาเริ่มต้นของพระสูตร คือ อัญญาสาลินี ในคำเริ่มต้นพระคัมภีร์ก็มีใจความ ดังยกมาว่า “อรรถกถาใดแห่งพระอภิธรรมนั้น อันวิจิตรไปด้วยนัยต่าง ๆ อันบุคคลผู้พิจารณาเนือง ๆ ด้วยญาณอันลึกซึ้งจึงหยั่งลงได้ จักนำอรรถกถานั้นออกจากภาษาแห่งชาวเกาะตัมพปณฺธิ แล้วยกขึ้นสู่ภาษาอันไม่มีข้อตำหนิตามนัยแห่งต้นติภาษา จักทำการพรรณนาความตามลำดับบททั้งหลายเท่านั้น เมื่อข้าพเจ้ากล่าวอยู่ซึ่งพระอภิธรรมกถาด้วยประการฉะนี้ ขอสาธุชนทั้งหลายอย่ามีจิตฟุ้งซ่าน จงตั้งใจสดับฟัง เพราะวาทกถานี้หาฟังได้ยากนักแล”^{๒๒} ดังนี้

ได้ยกตัวอย่างอรรถกถาที่อธิบายพระอภิธรรมปิฎกที่มีส่วนสำคัญ และเราใช้ในชีวิตประจำวัน คือ ศีล ๕ ชื่อว่า ปาณาติบาตนั้น อรรถกถาในพระอภิธรรม ท่านได้ขยายความในอภุศลกรรมบท^{๒๓} ที่เกี่ยวเนื่องกับศีล ๕ ที่พุทธศาสนิกชนเมื่อเข้าวัดทำบุญนั้น ต้องมีการสมาทานศีล และรู้กันแค่ศีล ๕ แต่รายละเอียด และองค์ประกอบต่าง ๆ นั้นบางท่านก็ยังไม่ทราบ แต่อรรถกถานั้นได้อธิบายขยายความในจุดนี้ ให้มีความเข้าใจ และสามารถรักษาได้อย่างถูกต้อง ดังนั้นการอธิบายขยายความของอรรถกถานี้จึงเป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชน อรรถกถาได้กล่าวไว้ได้ยกมาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

(๑) ปาณาติบาต (การยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป) มีองค์ประกอบ ๕ อย่าง คือ

- ๑) สัตว์มีชีวิต
- ๒) รู้ว่าสัตว์มีชีวิต

^{๒๒} อภิ.สง. (ไทย) ๙-๑๐.

^{๒๓} อภิ.สง. (ไทย) ๗๕/๒๖๔-๒๗๐.

- ๓) มีจิตคิดฆ่า
- ๔) มีความพยายาม
- ๕) สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

และปาณาติบาตนั้น มีปิโยคะ (การประกอบกรรม) ๖ อย่าง คือ

- ๑) ลงมือทำด้วยตนเอง
- ๒) สั่งให้ผู้อื่นทำ
- ๓) ชัดเครื่องประหารไป
- ๔) วางเครื่องประหารและยาพิษ
- ๕) ใช้เวทย์มนต์
- ๖) ใช้ฤทธิ์

(๒) อทินนาทาน (การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้) มีองค์ประกอบ ๕ อย่าง คือ

- ๑) สิ่งของที่เขาหวงแหน
- ๒) รู้ว่าเป็นสิ่งของที่เขาหวงแหน
- ๓) มีจิตคิดลัก
- ๔) มีความพยายาม
- ๕) นำสิ่งของนั้นไปด้วยความพยายามนั้น

และอทินนาทานนั้นมีปิโยคะ ๖ เหมือนปาณาติบาต และเป็นไปด้วยอำนาจแห่งอาหาร (การขโมย) ๕ เหล่านี้ คือ

- ๑) การลักโดยขโมย
- ๒) การลักโดยข่มขู่
- ๓) การลักโดยปกปิด
- ๔) การลักโดยกำหนดไว้
- ๕) การลักโดยจับสลาก

(๓) กาเมสุมิฉฉาจาร (เจตนาเป็นเหตุก้าวล่วงฐานะที่ไม่ควรเกี่ยวข้องที่เป็นไปทาง กายทวารโดยประสงค์เมถุน) อรรถกถานั้นท่านอธิบายถึงหญิง ๒๐ จำพวกที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง คือ

- ๑) หญิงที่มารดารักษา
- ๒) หญิงที่บิดารักษา
- ๓) หญิงที่มารดาบิดารักษา
- ๔) หญิงที่พี่ชายน้องชายรักษา
- ๕) หญิงที่พี่สาวน้องสาวรักษา

- ๖) หญิงที่ญาติรักษา
- ๗) หญิงที่ตระกูลรักษา
- ๘) หญิงที่มีธรรมรักษา
- ๙) หญิงที่รับหมั้นแล้ว
- ๑๐) หญิงที่กฎหมายคุ้มครอง

และหญิงที่เป็นภรรยาที่มีการซื้อมาด้วยทรัพย์เป็นต้นเหล่านี้ คือ

- ๑) ภรรยาที่ซื้อไถ่มาด้วยทรัพย์
- ๒) ภรรยาที่อยู่ด้วยความพอใจ
- ๓) ภรรยาที่อยู่ด้วยโภคะ
- ๔) ภรรยาที่อยู่ด้วยผ้า
- ๕) ภรรยาที่ทำพิธีรดน้ำ
- ๖) ภรรยาที่ขายปลงเทริดลงจากศรีษะ
- ๗) ภรรยาที่เป็นทาสีในบ้าน
- ๘) ภรรยาที่จ้างมาทำงาน
- ๙) ภรรยาที่เป็นเชลย
- ๑๐) ภรรยาที่อยู่ด้วยกันครู่หนึ่ง

มิถนัจจานั้นมีองค์ประกอบ ๔ อย่าง คือ

- ๑) วัตถุที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง
- ๒) มีจิตคิดเสพในอคมนียวัตถุนั้น
- ๓) พยายามเสพ
- ๔) การยังมรรคให้ถึงมรรค

(๔) **มุสาวาท** (ความพยายามทางวาจา หรือความพยายามทางกาย อันทำลายประโยชน์ของบุคคลผู้มุ่งกล่าวให้คลาดเคลื่อน) มีองค์ประกอบ ๔ อย่าง คือ

- ๑) เรื่องไม่จริง
- ๒) คิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน
- ๓) ความพยายามเกิดด้วยความคิดนั้น
- ๔) คนอื่นรู้เนื้อความนั้น

ส่วนข้อ (๕) สุราฯ นั้น ได้กล่าวไว้ในข้อ ๔.๓ วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาในพระสูตรต้นปิฎก

จากตัวอย่างที่ยกมานี้เป็นเพียงบางส่วนในพระอภิธรรมปิฎก เพื่อให้เห็นความสำคัญของ อรรถกถาในการศึกษาพระไตรปิฎก และเพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้ศึกษาในพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่อไป ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า “สำหรับพระไตรปิฎกนั้นชัดเจนอยู่แล้ว ในฐานะเป็นตำราแม่บท อยู่ข้างผู้สอน จึงจะต้องรักษาให้คงอยู่อย่างเดิมโดยแม่นยำที่สุดตามพระดำรัสของพระผู้สอนนั้น ส่วนอรรถกถาเป็นคำอธิบายสำหรับผู้เรียน จึงจะต้องช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจได้ดีที่สุด”^{๒๔}

๔.๕ วิเคราะห์ความสำคัญของอรรถกถากับการตีความหลักคำสอน

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทนับตั้งแต่ยุคต้น ๆ ได้ยึดเอาพระไตรปิฎกเป็นศูนย์กลางของ จารีตทางความคิด ยอมรับว่าพระไตรปิฎกคือ “พุทธวจนะ” และเป็น “ธรรมกาย”^{๒๕} จากการที่จัดพระไตรปิฎกไว้ในตำแหน่งศูนย์กลางนี้เอง ปัญหาในเชิงการตีความคัมภีร์จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในสายเถรวาท ผลที่ตามมาคือ นิกายเถรวาทได้พัฒนาคำสอน และแนวคิดต่าง ๆ ขึ้นมาในรูปของคัมภีร์ อรรถกถา และฎีกาสำหรับอธิบายพระไตรปิฎก งานเขียนในแนวอรรถกถาเป็นตัวแทนของการแก้ปัญหาขั้นที่สองและขั้นสุดท้ายของเถรวาทที่เสนอวิธีการตีความหรือการทำความเข้าใจพระไตรปิฎก และได้กลายมาเป็นเอกลักษณ์สำคัญของจารีตทางความคิดของเถรวาทที่ส่งทอดผ่านคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น วิสุทธิมรรค เป็นต้น

เมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๕๕๒ กรณีพระอาจารย์ศิกฤทธิ โสทธิโพล วัตนาป่าพง ได้นำพระในวัดของท่านสวดปาติโมกข์ลดจาก ๒๒๗ ข้อ เหลือ ๑๕๐ ข้อเป็นเวลา ๘ ปี การที่สวดปาติโมกข์ลดลงจาก ๒๒๗ ข้อ เหลือ ๑๕๐ ข้อนั้นท่านว่ามาจากพุทธวจนะ โดยอ้างว่าพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าในพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ พุทธวจนะในพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ^{๒๖} หรือฉบับอื่น มีพระบาลีว่า

สาธิกมิมิ ภนเต ทิยขุฒลสิกขาปทสโต อนวขุฒมาลี อุทเทส อากจจติ

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้*, (กรุงเทพมหานคร: วัฒนา เวศกวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๕๐.

^{๒๕} ดู George Coedes, “Dhammakaya,” *Adyar Library Bulletin* 20 (1956): 248-286. และดู Frank Renold, “The Two Wheel of Dhamma: A Study of Early Buddhism,” in *The Two Wheels of Dhamma: Essays on the Theravada Tradition in India and Ceylon*, ed. Bardwell L. Smith, *AAR Studies in Religion*, no. 3 (Chambersburg, Penn.: American Academy of Religion, 1972)

^{๒๖} อัง.ติ.ก. ๒๐/๕๒๔/๒๕๖.

แปลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ สิกขาบท ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่อุเทศ/การสวด ทุกกึ่งเดือน

ที่เว้นไว้คือศัพท์ว่า “สาธิมิโท = สาธิก+อิโท” คำบาลีตรงนี้ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย (คือ ฉบับที่แปลเป็นภาษาไทย) ซึ่งปัจจุบันมีประมาณ ๔ ฉบับ/ชุด แปลเหมือนกันบ้าง ต่างกันบ้าง พระไตรปิฎกภาษาไทย ที่สืบมาแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ แปลบาลีตรงนี้ว่า “สิกขาบท ๑๕๐ ถ้วน นี้” แต่บางฉบับแปลว่า “สิกขาบท ที่สำคัญ ๑๕๐ นี้” บางฉบับนำบาลีพุทธวจนะนี้ไปอ้างอิงแห่งหนึ่งแปลว่า “๑๕๐ สิกขาบท สำเร็จประโยชน์ นี้”

“สาธิก” เป็นคำบาลีในภาษาสามัญคำหนึ่ง โดยทั่วไป ในคัมภีร์ทั้งหลายจึงไม่ค่อยอธิบาย คำว่า “สาธิก” นี้มีความหมายตรงกับ เท่ากับ หรือในจำพวกเดียวกับ “สาติเรก” (มีส่วนเกิน) “ปโร” (กว่า) “อุตฺตริ” (เพิ่มขึ้นไป) บางที่มาด้วยกันเป็นชุด บางทีก็ใช้อธิบายกัน “สาธิก” คือ “สห+อิธิ” แปลว่า พร้อมด้วยส่วนที่เกิน มีข้อที่มากขึ้นไป หรือมีเศษ บาลีพุทธวจนะตรงนี้จึงแปลว่า “สิกขาบท ๑๕๐ กับทั้งที่เกินออกไป นี้” หรือแปลสั้น ๆ ว่า “สิกขาบท ๑๕๐ มีเศษ นี้”^{๒๗}

อรรถกถาได้อธิบายความเพิ่มเติมว่า “ที่ตรัสไว้ดังนี้ ทรงหมายถึงสิกขาบทที่ได้ทรงบัญญัติ แล้วในเวลา (ที่พระวัชชีบุตรทูลถาม) นั้น”^{๒๘} และฎีกาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “พุทธพจน์นี้ ตรัสตามจำนวนสิกขาบทที่ได้ทรงบัญญัติแล้วในเวลาที่ทรงแสดงพระสูตรนั้น แต่หลังจากนั้น มีสิกขาบท ๒๐๐ มีเศษ”^{๒๙}

ดังนั้นการตีความในภาษาบาลี หรือในพระไตรปิฎกนั้นบางประเด็นอาจทำให้เป็นเรื่องที่เข้าใจคลาดเคลื่อน และทำให้เกิดความเข้าใจที่ผิด จำเป็นต้องใช้อรรถกถา และฎีกามาอธิบายเพิ่มเติม เพื่อช่วยพิจารณาตัดสินความหมายของคำ หรือประโยคนั้น ๆ ให้ถูกต้องอย่างแท้จริง เพื่อเป็นการช่วยรักษาพระพุทธศาสนา และเพื่อไม่ให้เกิดความแตกแยกในคณะสงฆ์ ดัง มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในอรรถกถาแปลภาษาไทยพระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ว่า “คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๓ ระดับ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ฎีกา และอื่น ๆ ถ้าศึกษาเรื่องใดโดยการเทียบเคียงกับคัมภีร์ทั้ง ๓ ระดับแล้ว พบว่าตรงกัน ลงกัน สมกัน ไม่ขัดกัน ก็คือได้ว่า เรื่องนั้นเป็นจริง ถูกต้องตามพระพุทธพจน์แน่นอน ถ้าไม่ตรงกัน ไม่ลงกัน ไม่สมกัน มีข้อขัดแย้งกัน ก็ถือว่าเรื่องนั้น ไม่

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง, หน้า ๑-๔.

^{๒๘} อัง.อ. ๒/๒๓๙.

^{๒๙} ม.ฎี. ๒/๓๐๐.

จริง ไม่ถูกต้องตามพระพุทพจน์แน่นอน การตีความในภาษาบาลีหรือในพระไตรปิฎกนั้นบางประเด็น อาจทำให้เป็นเรื่องที่เข้าใจคลาดเคลื่อนและทำให้เกิดความเข้าใจที่ผิด”^{๓๐}

๔.๖ วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถากับการศึกษาพระไตรปิฎก

อรรถกถานั้นมีความสำคัญของการอธิบายพระไตรปิฎก^{๓๑} ถ้าจะทำความเข้าใจให้ชัดว่า ใช้อธิบายคำ และความในพระไตรปิฎกบาลี ว่า “อรรถกถา” (บาลี: อตถกถา, อฏฐกถา) ก็คือ อรรถ (ความหมาย) + กถา (ถ้อยคำ) จึงแปลว่า ถ้อยคำบอกความหมาย ยกตัวอย่าง “กุญชรโร” ในพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ^{๓๒} ในอรรถกถา ท่านแปล หรือให้ความหมายไว้ ดังนี้

กุญชรโรติ หตถิ ฯ (กุญชร หมายถึง หัตถ์/ช้าง)^{๓๓}

คำว่า “ปกชี” ไปเปิดค้นดูในอรรถกถา ว่า

ปกชีติ สกุณฺเณ ฯ (ปกชี หมายถึง สกุณา/นก)^{๓๔}

คำว่า “กल्याณิ” ในพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ^{๓๕} แปลในอรรถกถา เช่น

กल्याณนติ สุนทรํ ฯ^{๓๖} (กल्याณะ หมายถึงความว่า สุนทร/ดีงาม)

กल्याณนติ สุนทรํ ปวริ ฯ^{๓๗} (กल्याณะ หมายถึงความว่า สุนทร/ดีงาม คือ บวร/ประเสริฐ)

กल्याณนติ โสภณํ ฯ^{๓๘} (กल्याณะ หมายถึงความว่า โสภณ/งาม)

อรรถกถานั้นจึงเหมือนกับดิกชันนารีหรือพจนานุกรม เพราะว่า อรรถกถา แปลว่า “ถ้อยคำบอกความหมาย” จึงเข้าแนวเดียวกับดิกชันนารี (เรื่องของถ้อยคำหรือเกี่ยวกับคำศัพท์) หรือพจนานุกรม (ลำดับคำ) แต่คำที่ท่านนำมาบอกความหมายไม่ใช่มีแต่คำที่ง่าย หรือคุ้นเคย จากตัวอย่างที่ยกมา คำมากมายเป็นศัพท์ที่ยาก หรือยากมาก อรรถกถามีความแตกต่างอย่างสำคัญจากดิกชันนารี หรือพจนานุกรม คือ ไม่เรียงคำตามลำดับอักษร แต่เรียงตามลำดับข้อมูลในพระไตรปิฎกบาลี เพราะ

^{๓๐} มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า คำปรารภ.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง, หน้า ๒๘-๒๙.

^{๓๒} ชู.จริยา. (บาลี) ๓๓/๑๑/๕๖๘.

^{๓๓} จริยา.อ. ๙/๑๑๓.

^{๓๔} ม.อ. ๓/๓๑๑.

^{๓๕} อง.ติก. (บาลี) ๒๐/๔๗๙/๑๘๙.

^{๓๖} อง.อ. ๒/๑๔๗.

^{๓๗} ชา.อ. ๒/๒๐๒.

^{๓๘} ชา.อ. ๔/๑๙๕.

เป็นของจำเพาะสำหรับอธิบายพระไตรปิฎกบาลีโดยตรง สำหรับดิกชั้นนารีหรือพจนานุกรม เมื่อเรียงคำตามลำดับอักษร คำนั้นก็ทำหน้าที่อธิบายให้เสร็จจบครบไปทีเดียว แต่อรรถกถาอธิบายตามลำดับข้อมูลในพระไตรปิฎก พระอรรถกถาจารย์ที่ทำคำอธิบายในต่างเล่ม บางทีก็ต่างองค์กันด้วย ควรเข้าใจได้ด้วยว่า วิธีทำอรรถกถา ซึ่งเป็นงานจำพวกไขขยายความ (แก้อรธ) นั้น ไม่ใช่เป็นการแต่งเรื่องขึ้นใหม่ แต่เป็นการรวบรวมเรียบเรียง หรือประมวลสาระมาบอกเล่าอย่างเป็นระเบียบระบบ คือทำนองเดียวกับการทำดิกชั้นนารี หรือพจนานุกรม

อรรถกถานั้นไม่ได้แปลศัพท์อย่างเดียว หรือนิยามความหมายดังได้กล่าวมาซึ่งเป็นหน้าที่พื้นฐาน แต่อรรถกถานั้นทั้งแปลคำ และอธิบายความ คือมี งานหลัก ๒ ชั้น เช่น เมื่อพรรณนาพระสูตรหนึ่ง ๆ อรรถกถาบอกความหมายของถ้อยคำที่ยากหรือที่สำคัญในพระสูตรนั้นแล้ว ก็อธิบายเนื้อความของพระสูตรนั้น และถ้ามีเรื่องราวเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับการตรัสพระสูตรนั้น ก็เล่าไว้ด้วย จึงมีคำเรียกที่ถือเป็นไวยากรณ์ของ อรรถกถา อรรถกถา ว่า อรรถสังวรรณนา (อรรถสังวนณา) เป็นการพรรณนาขยายความ ไม่ใช่การแต่งขึ้นใหม่ แต่เป็นงานรวบรวมประมวลมาบอก อรรถกถาจึงเป็นที่เก็บรักษาคำอธิบายตัวจริงตั้งแต่ดั้งเดิมที่สุดไว้เท่าที่เป็นไปได้ และคำอธิบายคำไขความของพุทธพจน์ พุทธวจนะทั้งหลาย ก็มีตั้งแต่หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสพระวินัยหรือพระสูตรนั้น ๆ จบไปแล้วนั่นเอง^{๓๙}

ดัง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ที่ว่า อรรถกถามีคุณประโยชน์โยงอยู่กับพระไตรปิฎกทำให้รู้จักพระไตรปิฎกพอที่จะมองเห็นได้ชัดเป็นอย่างน้อยว่าพระไตรปิฎกบาลีที่เป็นเนื้อตัวจริงต้นเดิมนั้นจำเป็นต้องเข้าใจถึง และจะต้องรักษาไว้ให้มั่นคงยืนตัวเป็นหลักตลอดไป อรรถกถาเปรียบดังสะพานหรือบันไดที่ช่วยให้เข้าไปถึงพระไตรปิฎกบาลี ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจขาดไปและร่วมช่วยกันพาค้าวสู่ความสมบูรณ์^{๔๐}

๔.๗ สรุป

อรรถกถามีคุณค่าประโยชน์โยงอยู่กับพระไตรปิฎกทำให้รู้จักพระไตรปิฎกพอที่จะมองเห็นได้ชัดเป็นอย่างน้อยว่าพระไตรปิฎกบาลี ที่เป็นเนื้อตัวจริงต้นเดิมนั้น จำเป็นต้องเข้าใจถึง และจะต้องรักษาไว้ให้มั่นคงยืนตัวเป็นหลักตลอดไป อรรถกถา อันเสมือนสะพานเหมือนบันไดที่ช่วยให้ก้าวเข้าไปถึงพระไตรปิฎกบาลี เป็นอุปกรณ์ที่ไม่อาจขาดไป ละทิ้งไม่ได้พระไตรปิฎกภาษาไทยช่วยทอดสะพาน

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง, หน้า ๓๐.

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง, (กรุงเทพมหานคร: วัฒนานเวศวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๔๑.

ตั้งบันไดของอรรณภกาให้เราก้าวไต่ไปให้ถึงพระไตรปิฎกตัวจริงที่เป็นบาลีไม่ใช่เป็นตัวสะพาน ไม่ใช่เป็นตัวบันได ที่จะแทนที่ให้ทิ้งอรรณภกาไปได้

ในพระวินัยปิฎก อรรณภกานั้นสำคัญในการอธิบายพระวินัยปิฎก โดยยกตัวอย่างพระวินัยข้อ นิสสัคคียปาจิตตีย์ข้อที่ว่า “อนึ่ง ภิกษุใด รับกัถิ ให้รับกัถิ ซึ่งทองเงิน หรือยินดีทองเงินอันเขาเก็บไว้ให้ เป็นนิสสัคคียปาจิตตีย์” จากอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ที่ยกมาจะเห็นว่าในส่วน “การยินดีเงินทองที่เขาเก็บไว้” ในอรรณภกาธิบาย ท่านก็กล่าวว่า “แม้ไม่ห้ามด้วยกาย และวาจา เป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์ ไม่นินดีด้วยคิดว่า นี่ไม่ควรแก่เรา ไม่เป็นอาบัติเหมือนกัน”

ในพระสุตตันตปิฎก อรรณภกานั้นสำคัญในการอธิบายพระสุตตันตปิฎก โดยยกตัวอย่างในอรรณภกาสังคาลกสูตรได้อธิบายเรื่อง อบายมุข ๖ ในเรื่องของสุรา สุรา ๕ ชนิด แบ่งเป็นของดอง ๕ ชนิด การอธิบาย และขยายความโดยอรรณภกาพระสูตรนี้เป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนผู้รักาศิลได้อย่างถูกต้อง

ในพระอภิธรรมปิฎก อรรณภกานั้นสำคัญในการอธิบายพระวินัยปิฎก โดยยกตัวอย่างอกุศลกรรมบท ที่เกี่ยวเนื่องกับศีล ๕ ปาณาติบาต (การยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป) มีองค์ประกอบ ๕ อย่าง ปาณาติบาต มีปโยคะ (การประกอบกร) ๖ อย่าง, อทินนาทาน (การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้) มีองค์ประกอบ ๕ อย่าง อทินนาทานนั้นมีปโยคะ ๖ อย่างเหมือนปาณาติบาต และมีความเป็นไปด้วยอำนาจแห่งอหวน (การขโมย) ๕ อย่าง กามมุจฉาจาร (เจตนาเป็นเหตุก้าวล่วงฐานะที่ไม่ควรเกี่ยวข้องที่เป็นไปทางกายทวารโดยประสงค์เมถุน) อรรณภกานั้นท่านอธิบายถึงหญิง ๒๐ จำพวกที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง มีฉฉาจารนั้นมีองค์ประกอบ ๔ อย่าง มุสสาวาท (ความพยายามทางวาจาหรือความพยายามทางกาย อันทำลายประโยชน์ ของบุคคลผู้มุ่งกล่าวให้คลาดเคลื่อน) มีองค์ประกอบ ๔ อย่าง การอธิบาย และขยายความโดยอรรณภกาพระอภิธรรมนี้เป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนผู้รักาศิลได้อย่างถูกต้อง

การตีความหลักคำสอน อรรณภกานั้นสำคัญต่อการตีความหลักคำสอน โดยยกตัวอย่างพระวินัย ๑๕๐ ข้อ ในพระบาลีว่า “สาธิกมัท ฆนเต ทิยทตฺตสิกขาบทสํ อนนฺทพมมาสํ อุทเทสํ อากจฺจติ” แปลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ สิกขาบท ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่อุเทศ การสวด ทุกกึ่งเดือน โดยยกศัพท์ “สาธิก” คือ “สห+อธิก” แปลว่า พร้อมด้วยส่วนที่เกิน มีข้อที่มากขึ้นไป หรือมีเศษ มาพิจารณาได้คำแปลว่า “สิกขาบท ๑๕๐ กับทั้งที่เกินออกไป นี้” หรือแปลสั้น ๆ ว่า “สิกขาบท ๑๕๐ มีเศษ นี้” อรรณภกาได้อธิบายความเพิ่มเติมว่า “ที่ตรัสไว้ดังนี้ ทรงหมายถึงสิกขาบทที่ได้ทรงบัญญัติแล้วในเวลา (ที่พระวัชชีบุตรทูลถาม) นั้น” และฎีกาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “พุทธพจน์นี้ ตรัสตามจำนวนสิกขาบทที่ได้ทรงบัญญัติแล้วในเวลาที่ยังแสดงพระสูตรนั้น แต่หลังจากนั้น มีสิกขาบท ๒๐๐ มีเศษ” ดังนั้นการตีความในภาษาบาลีหรือในพระไตรปิฎกนั้นบางประเด็นอาจทำให้เป็นเรื่องที่เข้าใจ

คลาดเคลื่อน ทำให้เกิดความเข้าใจที่ผิด จำเป็นต้องใช้อรรถกถา และฎีกามาอธิบายเพิ่มเติมเพื่อช่วยพิจารณาตัดสินความหมายของคำหรือประโยคนั้น ๆ ให้ถูกต้องอย่างแท้จริง เพื่อเป็นการช่วยรักษาพระพุทธศาสนา และเพื่อไม่ให้เกิดความแตกแยกในคณะสงฆ์

อรรถกถานั้นไม่ได้แปลศัพท์อย่างเดียว หรือนิยามความหมายดังได้กล่าวมาซึ่งเป็นหน้าที่พื้นฐาน แต่อรรถกถานั้นทั้งแปลคำ และอธิบายความ คือมีงานหลัก ๒ ชั้น งานจำพวกไขขยายความ (แก้อรรถ) นั้น ไม่ใช่เป็นการแต่งเรื่องขึ้นใหม่ แต่เป็นงานรวบรวมประมวลมาบอก เป็นการเรียบเรียงหรือประมวลสาระมาบอกเล่าอย่างเป็นระเบียบระบบ เหมือนดิกชันนารี หรือพจนานุกรม บาลีในพระไตรปิฎกบางประเด็นเข้าใจคลาดเคลื่อน และมีความเข้าใจผิด จำเป็นต้องใช้อรรถกถาและฎีกามาอธิบายเพิ่มเติมเพื่อช่วยพิจารณาตัดสินความหมายของคำ หรือประโยคนั้น ๆ ให้ถูกต้องอย่างแท้จริง โดยอธิบายตามลำดับทั้งคำศัพท์ หรือถ้อยคำอธิบายข้อความ ชี้แจงความหมาย ขยายความหลักธรรมหลักวินัย และเล่าเรื่องประกอบ ตลอดจนแสดงเหตุปัจจัยแวดล้อมหรือความเป็นมาของพุทธพจน์นั้น ๆ เรื่องราวนั้น ๆ พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเป็นไปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น อรรถกถาจึงเป็นที่เก็บรักษาคำอธิบายพระไตรปิฎกตัวตัวจริงของเดิมที่สุดไว้เท่าที่เป็นไปได้

ดังนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๓ ระดับ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ฎีกา พร้อมทั้งปกรณ์วิเสส หรือสัทททวิเสส กล่าวคือศึกษาโดยเทียบสูตร (พระไตรปิฎก) สุตตานุโลม (อรรถกถา) และอาจริยวาท (ฎีกา) การศึกษาให้ครบนี้จะก่อให้เกิดวิจรรณญาณแก่ผู้ศึกษาโดยการเทียบเคียงกับคัมภีร์ทั้ง ๓ ระดับแล้ว พบว่าตรงกัน ลงกัน สมกัน ไม่ขัดกัน ก็ถือว่า เรื่องนั้นเป็นจริง ถูกต้องตามพระพุทธพจน์แน่นอน ถ้าไม่ตรงกัน ไม่ลงกัน ไม่สมกัน มีข้อขัดแย้งกัน ก็ถือว่า เรื่องนั้นไม่จริง ไม่ถูกต้องตามพระพุทธพจน์แน่นอน

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาพรรณนาเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก เพื่อศึกษาความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎกตามจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก โดยวิธีการศึกษารวบรวมประมวลความรู้ ประวัติคัมภีร์อรรถกถาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก เช่น สมันตปาสาทิกา สุมังคลวิสาลินี เป็นต้น และคัดเลือกบทบาลีในพระไตรปิฎกเป็นตัวอย่างในการอธิบายความและวิเคราะห์ความหมาย ตามลักษณะของกรอบการวิเคราะห์โดยอาศัยหลักในคัมภีร์อรรถกถาทั้งในอรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก เพื่อเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ พรรษณะ

ความหมาย คัมภีร์อรรถกถา หมายถึง “คัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก หรือเครื่องบอกความหมาย” อฎฐ หมายถึง เนื้อความ ความหมาย กถา หมายถึง ถ้อยคำ คำกล่าวคำอธิบาย จำแนกได้ ๒ อย่าง คือ อรรถกถาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอง ๑ อรรถกถาที่พระมหาเถระทั้งหลายได้อธิบาย ๑ โดยการอธิบายทั้งคำศัพท์ อธิบายความหมายรวมทั้งขยายความพระไตรปิฎก พร้อมทั้งชี้แจงเหตุผล เพื่อช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจพระไตรปิฎกชัดเจนยิ่งขึ้น คัมภีร์อรรถกถาภาษามคธขึ้นโดยพระมหาเถระหลายรูป มีพระพุทธโฆสาจารย์ และพระพุทธทัตตเถระ เป็นต้น เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญรองลงมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก

ความเป็นมา พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาไว้ว่าคัมภีร์อรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่มีอยู่เดิมตั้งแต่ปฐมสังคายนาสมาสมบูรณในสมัยตติยสังคายนา รักษาให้คงอยู่ในรูปเดิมด้วยการสวดท่องจำ การจารึกอรรถกถาน่าจะมีแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาลเช่นเดียวกับพระไตรปิฎก คัมภีร์เหล่านี้มาสู่ประเทศศรีลังกา และได้แปลเป็นภาษาสิงหฬ สมัยต่อมาเหตุการณ์ในอินเดียได้เปลี่ยนแปลงไป นิภายฝ่ายมหายานรุ่งเรืองการรจนาคัมภีร์ได้ใช้ภาษาสันสกฤต ส่วนนิภายเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีได้เสื่อมลง คัมภีร์อรรถ

กตาต่าง ๆ นั้นได้สูญหายไปเป็นส่วนมากที่มีอยู่น่าจะไม่สมบูรณ์ ครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ ๕ ท่านพระ
 เรวตะซึ่งเป็นพระเถระที่สำคัญของนิกายเถรวาทในสมัยนั้น จึงได้แนะนำให้พระพุทโฆษาจารย์ผู้เป็น
 ศิษย์ของท่านเดินทางมายังประเทศศรีลังกา เพื่อแปลอรรถกถาสู่ภาษามคธอันเป็นภาษาหลักของ
 คัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท คัมภีร์อรรถกถาของพระไตรปิฎกจึงมี ๒ ประเภท คือ อรรถกถาภาษา
 สิงหโบราณ (ต้นฉบับอันตรธานหมดแล้ว) ๑ อรรถกถาสมัยพระพุทโฆษาจารย์และพระอรรถกถา
 จารย์อื่น ๑

การจัดลำดับชั้นคัมภีร์ “คัมภีร์” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง “หนังสือ
 ตำราที่สำคัญทางศาสนาหรือโหราศาสตร์เป็นต้น” แบ่งเป็น คัมภีร์ดั้งเดิมคือบาลี ๑ คัมภีร์อรรถกถา
 ๑ คัมภีร์ฎีกา ๑ คัมภีร์อนุฎีกา ๑ คัมภีร์อื่น ๆ ๑ อรรถกถาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท อรรถกถาว่า
 ตามลักษณะผู้อธิบายหรือผู้แต่ง อรรถกถาสมัยพุทธกาล เรียกว่า มหาอรรถกถา แบ่งเป็น ๒ ประเภท
 คือ พุทธสังวัณนิตะ ๑ อนุพุทธสังวัณนิตะ ๑ อรรถกถาแบ่งตามประเภทของภาษา รักษาสืบต่อกัน
 มา มี ๒ ประเภท คือ มคธอรรถกถา ๑ สิงหลอรรถกถา ๑ อรรถกถาตามยุคสมัยสามารถแบ่งเป็น ๒
 ประเภท คือ โบราณอรรถกถา ๑ อภินวอรรถกถา ๑ วิจารณ์อรรถกถา ๑

การจัดหมวดหมู่ พระไตรปิฎกประกอบด้วยเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ พระวินัย
 ปิฎก ๑ พระสุตตันตปิฎก ๑ พระอภิธรรมปิฎก ๑ คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก คำสอนหรือพุทธพจน์
 ส่วนใดที่ยาก ต้องการคำอธิบายเพิ่มเติมนอกจากทูลถามจากพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้วก็มีพระสาวก
 ชี้แจงช่วยตอบข้อสงสัย คำอธิบายและคำตอบที่สำคัญก็ได้รับการทรงจำถ่ายทอดต่อกันมาจาก
 สาวกรุ่นก่อนสู่สาวกรุ่นหลัง ต่อมาเมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกแล้ว คำชี้แจง
 อธิบายเหล่านั้นก็เป็นระบบระเบียบ และมีลำดับไปตามพระไตรปิฎกด้วย คำอธิบายพุทธพจน์ หรือ
 หลักพระธรรมวินัย หรือคำอธิบายความในพระไตรปิฎกนั้นเรียกว่า อรรถกถา เมื่อมีการทรงจำ
 ถ่ายทอดพระไตรปิฎก ก็มีการทรงจำถ่ายทอดอรรถกถาประกอบควบคู่มาด้วย อรรถกถาสายพระวินัย
 ปิฎก แบ่งเป็น สมันตปาสาทิกา ๑ กังขาวิตรณี ๑ อรรถกถาสายพระสุตตันตปิฎก แบ่งเป็น สุมังคล
 วิลาสินี ๑ ปปัญจสุทนี ๑ สารัตถปกาสินี ๑ มโนรณปุรณี ๑ ปรมัตถโชติกา ๑ ชาตักกัฎฐกถา ๑ ปัทม
 กถา ๑ อรรถกถาสายพระอภิธรรมปิฎก แบ่งเป็น อัญญุสาลีณี ๑ สัมโมหวิโนทนี ๑ ปรมัตถทีปนี ๑ ส่วน
 คัมภีร์อรรถกถาอธิบายความพระไตรปิฎก ที่พระพุทโฆษาจารย์ไม่ได้รจนาที่หาหลักฐานได้ คือ
 ปรมัตถทีปนี ๑ สัทธัมมปกาสินี ๑

สาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎก คัมภีร์อรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่พระอรรถกถา
 จารย์รจนาขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของสาระสำคัญในพระไตรปิฎก เฉพาะคัมภีร์อรรถกถาพระวินัย
 ซึ่งมีชื่อคัมภีร์และประเภทคัมภีร์ แบ่งเป็น สมันตปาสาทิกา ๑ กังขาวิตรณีอัญญุสาลีณี ๑ วินยสังกัฎฐ
 กถา ๑ วินยวินิจจยะ ๑ อุตตรวินิจจยะ ๑ ขุททสิกขา ๑ มุลสิกขา ๑

สาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก สุตตันตปิฎก หมายถึง คัมภีร์ว่าด้วยพระสูตร เป็นประมวลพระพุทฺธพจน์หมวดพระสูตร ประกอบด้วยพระธรรมเทศนา และธรรมบรรยายต่าง ๆ ที่ตรัสให้เหมาะสมกับบุคคล เหตุการณ์ และโอกาส มีบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทฺธศาสนา คัมภีร์อรรถกถาที่เกี่ยวข้องกับพระสุตตันตปิฎก สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสูทนี สารัตถปกาสินี มโนรณปุรณี ปรมัตถโชติกา อัมมปัทฏฐกถา (ปรมัตถโชติกา) ปรมัตถทีปนี ชาตกัฏฐกถา สัทธัมมปัทฏฐกถา สัทธัมมปกาสินี วิสุทฺธนวิลาสินี มจรฺตถวิลาสินี เป็นต้น

สาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก คัมภีร์อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมฝ่ายเถรวาทที่รจนาโดยพระอรรถกถาจารย์ คือ พระพุทฺธโฆสมหาเถระ ในช่วงพุทฺธศตวรรษที่ ๙ แบ่งเป็น อัญญาสาสินี (อรรถกถาอธิบายพระบาลีอัมมสังคินี) ๑ สัมโมหวิโนทินี (อรรถกถาอธิบายพระบาลีวิภังค์) ๑ ปปัญจปกรณ์ (อรรถกถาอธิบายพระบาลีอภิธรรม ๕ คัมภีร์นอกนี้) ๑

ทรรศนะจากการศึกษาทรรศนะที่มีต่ออรรถกถานั้นพบว่าโดยรวมแล้วมีความเชื่อถือในคัมภีร์อรรถกถา เห็นความสำคัญ และคุณประโยชน์ในคัมภีร์อรรถกถา และแต่ละท่านได้ให้แนวคิดต่อคัมภีร์อรรถกถาเพิ่มเติมช่วยให้เห็นคุณค่าและคุณประโยชน์ของคัมภีร์อรรถกถาได้มากยิ่งขึ้น

๕.๑.๒ ความสำคัญ

ความสำคัญของอรรถกถา อรรถกถาแรกก็คือพุทฺธพจน์หรือพุทฺธวจนะซึ่งมาจากพระพุทฺธเจ้านั้นเอง พระสงฆ์ก็เก็บสะสมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อพระสาวกผู้ใหญ่อธิบายขยายความแก่ศิษย์ของท่าน ได้รับความนับถือเป็นหลักก็เป็นอรรถกถาเก็บสะสมเพิ่มขึ้นมา ๆ อรรถกถา จึงเป็นคำไขความอธิบาย อยู่คู่เคียงมากับพระธรรมวินัยอันเป็นตัวหลักคำสอนที่มาเป็นพระไตรปิฎก เมื่อสังคายนาพระธรรมวินัยตั้งแต่แรก ก็คือประมวลอรรถกถาที่นับถือใช้กันมานานมาสอบทานตกลงให้เป็นที่ยอมรับเป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียว เป็นเครื่องประกอบหรือเป็นคู่มือคู่เคียงไว้ด้วย อรรถกถาจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือศึกษาพระไตรปิฎกสืบกันมา

ความสำคัญของอรรถกถาต่อการศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถาตั้งแต่ในสมัยพุทฺธกาลหรือหลังจากนั้นเป็นที่ประมวลความรู้ข้อคิดเห็นด้านธรรมะ และเป็นที่ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับพระประวัติของพระพุทฺธเจ้าซึ่งกระจ่างกระจายอยู่ในพระไตรปิฎกที่เปลี่ยนแปลงแตกความคิดไปในสมัยหลังเข้ามาไว้ด้วยกัน รวมอยู่ในนิทานกถา ในชาตกัฏฐกถา ในพุทฺธวงศ์ สมันตปาสาทิกา การสร้างอุดมคติเกี่ยวกับพระพุทฺธเจ้าปรากฏรายละเอียดในอรรถกถา ในพุทฺธวงศ์อรรถกถา ส่วนเถรวาทอรรถกถา เถรีอรรถกถา และในมโนรณปุรณี เป็นที่ประมวลประวัติของพระสาวกทั้งส่วนที่เป็นอดีตชาติ และเรื่องราวของท่านในสมัยพุทฺธกาล ความหมายและลักษณะของนวัคส์ตฤตศาสนในสมัยพุทฺธกาลมีอธิบายอย่างละเอียดในอรรถกถา เรื่องราวของพราหมณ์ และผู้นับถือศาสนา หรือมีความเชื่อทางอื่นในสมัย

พุทธกาล รวมถึงเรื่องราวของการแตกแยกของสงฆ์ในพุทธศาสนาหลังสมัยพุทธกาลเป็น ๑๘ สาขา หลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชอีก ๖ สาขา มีการกล่าวแจกแจงในกถาวัตถุปกรณ์ฎฐกถา รวมทั้งเรื่องราวของศาสนา และความเชื่อของคนกลุ่มอื่นนอกพุทธศาสนาในสมัยหลังด้วย

อรรถกถามีความสำคัญต่อการศึกษาพระวินัย พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก โดยยกได้ยกตารางแสดงตัวอย่างในการอธิบาย อรรถกถากับการรักษาพุทธพจน์ ผู้ที่คอยรักษาทรงจำเนื้อหาหลักธรรมนั้นไว้ได้แก่พระสาวกของพระพุทธองค์เอง หลักฐานที่แสดงการทรงจำเนื้อหาหลักธรรมนั้นไว้ได้อย่างเป็นหมวดหมู่ ถ้าไม่มีการรวบรวมประมวลคำสอนของพระองค์ไว้พระพุทธศาสนาก็จะสูญสิ้น ดังนั้น ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ได้มีการริเริ่ม ให้มีการรวบรวมคำสอนของพระองค์ เรียกว่า การสังคายนา คือ การรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ แล้วทรงจำไว้เป็นแบบแผนเดียวกัน คือรวบรวมไว้เป็นหลักและทรงจำถ่ายทอดสืบมาเป็นอย่างเดียวกัน ภายหลังจากพุทธกาลมีวิธีการรักษาสืบทอดพระไตรปิฎกโดยมุขปาฐะ ตั้งแต่การทำสังคายนาครั้งที่ ๑ มาจนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ หลังจากนั้นจึงมีการจารึกหรือบันทึกธรรมวินัยลงในใบลาน

ความสำคัญของอรรถกถากับการตีความหลักคำสอน ลักษณะสำคัญของอรรถกถา คือ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรง หมายความว่า พระไตรปิฎกแต่ละสูตรแต่ละส่วนแต่ละตอนแต่ละเรื่อง ก็มีอรรถกถาที่อธิบายจำเพาะสูตรจำเพาะส่วนตอนหรือเรื่องนั้น ๆ และอธิบายตามลำดับไป โดยอธิบายทั้งคำศัพท์หรือถ้อยคำอธิบายข้อความ ชี้แจงความหมาย ขยายความ หลักธรรมหลักวินัย และเล่าเรื่องประกอบ ตลอดจนแสดงเหตุปัจจัยแวดล้อมหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพุทธพจน์นั้น ๆ หรือเกิดเรื่องราวนั้น ๆ ขึ้น พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเป็นไปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น

ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาตามจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท พระพุทธศาสนานั้นมีความสัมพันธ์กับอรรถกถาที่เกี่ยวข้องกับจารีตพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังจะเห็นได้จากการมีอิทธิพลจากหลักคำสอนจากเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล และสมัยก่อนหน้านั้น ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา เรื่องราวดังกล่าวส่งผลต่อวิถีชีวิต ตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับครอบครัว จนถึงระดับสังคม รวมถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่จำเป็นต้องปฏิบัติในสังคม เช่น การทำบุญ การอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ประเพณีกวนข้าวทิพย์ ประเพณีตักบาตรเทโว ประเพณีเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น

ความสำคัญของอรรถกถาในพุทธวิธีการสอน ในคัมภีร์อรรถกถาจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งในรูปของกลุ่ม และในรูปของการสอนแบบตัวต่อตัว เมื่อพระภิกษุประชุมตั้งวงสนทนากัน พระองค์จะเสด็จไปร่วมสนทนาตรัสถามเรื่องที่สนทนากัน ทรงสดับการวิพากษ์การแสดงความคิดเห็นที่ประชุมแล้วทรงทะลอมเข้าสู่ประเด็น จะสอนในลักษณะใดก็ตามทรงเน้นความสำคัญของผู้เรียนที่มีไม่น้อยกว่าความสำคัญของผู้สอน ผู้สอนต้องมีความรู้และคุณสมบัติที่ดีและเหมาะสม ผู้เรียนต้องมี

ความพร้อม มีบทบาทร่วมกับผู้สอน ผู้สอนต้องเข้าใจถึงความแตกต่างทางเขาว์ปัญญา และจริต หรือนิสัยของผู้เรียน ปรับแนวการสอนให้เหมาะกับผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็น และลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

ความสำคัญของอรรถกถากับศิลปวัฒนธรรม เห็นได้จากการสร้างศาสนสถาน เช่น การสร้างวัด การสร้างศาลาที่พักอาศัยแก่สาธารณชน การสร้างเจดีย์ ในประเทศไทยมีการสร้างเจดีย์ในที่ต่าง ๆ สิ่งเวชนียสถาน อิทธิพลต่องานทางด้านพุทธศิลป์ งานทางด้านประติมากรรม เช่น การสร้างพระพุทธรูป เป็นต้น งานด้านพุทธจิตรกรรม เช่นภาพวาดฝาผนังที่เกี่ยวกับพุทธประวัติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจำลองสถานที่ตามที่ปรากฏในตัวอย่างเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาไว้ในสถานที่ต่าง ๆ อีกด้วย

ความสำคัญของอรรถกถากับประเพณี และพิธีกรรมได้รับอิทธิพลมาจากทางคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นส่วนใหญ่ และมักได้รับการสืบทอดปฏิบัติมาอย่างยาวนานจวบจนกระทั่งปัจจุบัน มีปรากฏในเนื้อหาในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ที่ได้รับการปฏิบัติสืบเนื่องมาโดยตลอด เช่น พิธีแต่งงาน พิธีศพ การอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นต้น การปลุกฝังจิตสำนึกเหล่านี้เป็นการสร้างความดีงาม แสดงให้เห็นถึงความยึดมั่นต่อธรรมเนียมปฏิบัติที่ได้ผ่านกาลเวลายาวนาน

ความสำคัญของอรรถกถาต่ออิทธิพลของคนในสังคมอิทธิพลคำสอนต่อวิถีชีวิตที่ปรากฏหลักคำสอนในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ตามเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งส่งผลในระดับต่าง ๆ สามารถเป็นบทเรียนต่อการดำเนินชีวิตทางสังคม อิทธิพลต่อวิถีชีวิตเฉพาะปัจเจกบุคคล การปลุกฝังจิตสำนึกที่ดีในตัวบุคคล การขอขมาลาโทษ และการให้อภัยกัน วัตรปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ เรื่องการให้ผลของกรรม เป็นต้น อิทธิพลต่อวิถีชีวิตระดับสังคมมีการปลุกฝังศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่ครั้งสมัยพุทธกาล ในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ในพระสูตรนั้นนิทานชาดกได้เป็นแรงบันดาลใจให้จิตรกร และประติมากร ได้สร้างสรรค์งานทางด้านศิลปะ จิตรกรรม ประติมากรรม ตามหลักฐานที่ปรากฏมา

ความสำคัญของอรรถกถากับการปฏิบัติตนของคนในสังคม เกี่ยวกับมารยาท และธรรมเนียมปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา เช่น การเข้าหาบุคคลสำคัญ การบูชาพระพุทธเจ้า การสำรวมระวัง เป็นต้น ในประเทศไทยมีการนำคัมภีร์อรรถกถามาใช้เป็นหลักสูตรสำหรับการศึกษาภาษาบาลีของพระภิกษุสามเณร เช่น อรรถกถาพระธรรมบท (อัมมปทัฏฐกถา) ภาคที่ ๑-๘ และ อรรถกถาพระวินัย (สมันตปาสาทิกา) เป็นต้น

๕.๑.๓ บทวิเคราะห์

อรรถกถามีคุณค่าประโยชน์อยู่กับพระไตรปิฎกทำให้รู้จักพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกบาลีที่เป็นเนื้อตัวจริงต้นเดิมนั้นจำเป็นต้องเข้าใจถึง และจะต้องรักษาไว้ให้มั่นคงยืนตัวเป็นหลักตลอดไป อรรถกถา อันเสมือนสะพานเหมือนบันไดที่ช่วยให้ก้าวเข้าไปถึงพระไตรปิฎกบาลี เป็นอุปกรณ์ที่ไม่อาจขาดไป ละทิ้งไม่ได้พระไตรปิฎกภาษาไทยช่วยทอดสะพานตั้งบันไดของอรรถกถาให้เราก้าวต่อไปให้ถึงพระไตรปิฎกตัวจริงที่เป็นบาลี แต่ไม่ใช่เป็นตัวสะพานไม่ใช่เป็นตัวบันได ที่จะแทนที่ให้ทิ้งอรรถกถาไปได้

ในพระวินัยปิฎก อรรถกถานั้นสำคัญในการอธิบายพระวินัยปิฎก โดยยกตัวอย่างพระวินัยข้อ นิสสัคคียปาจิตตีย์ข้อที่ว่า “อนึ่ง ภิกษุใด รับกัถิ ให้รับกัถิ ซึ่งทองเงิน หรือยินดีทองเงินอันเขาเก็บไว้ให้ เป็นนิสสัคคียปาจิตตีย์” จากอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ที่ยกมาจะเห็นว่าใน ส่วน “การยินดีเงินทองที่เขาเก็บไว้” ในอรรถาธิบาย ท่านก็กล่าวว่า “แม้ไม่ห้ามด้วยกายและวาจา เป็นผู้มิจิตบริสุทธิ์ ไม่ยินดีด้วยคิดว่า นี่ไม่ควรแก่เรา ไม่เป็นอาบัติเหมือนกัน”

ในพระสุตตันตปิฎก อรรถกถานั้นสำคัญในการอธิบายพระสุตตันตปิฎก โดยยกตัวอย่างในอรรถกถาสังคาลกสูตรได้อธิบายเรื่อง อบายมุข ๖ ในเรื่องของสุรา สุรา ๕ ชนิด แบ่งเป็นของดอง ๕ ชนิด การอธิบายและขยายความโดยอรรถกถาพระสูตรนี้เป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนผู้รักษาศีลได้ปฏิบัติอย่างถูกต้อง

ในพระอภิธรรมปิฎก อรรถกถานั้นสำคัญในการอธิบายพระวินัยปิฎก โดยยกตัวอย่าง อุกุศลกรรมบท ที่เกี่ยวเนื่องกับศีล ๕ ปาณาติบาต (การยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป) มีองค์ประกอบ ๕ อย่าง ปาณาติบาต มีปโยคะ (การประกอบกรรม) ๖ อย่าง อทินนาทาน (การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้) มีองค์ประกอบ ๕ อย่าง อทินนาทานนั้นมีปโยคะ ๖ อย่างเหมือนปาณาติบาต และมีความเป็นไปด้วยอำนาจแห่งอาหาร (การขโมย) ๕ อย่าง กามสมุจฉัจฉาร (เจตนาเป็นเหตุก้าวล่วงฐานะที่ไม่ควรเกี่ยวข้องกับไปทางกายทวารโดยประสงค์เมถุน) อรรถกถานั้นท่านอธิบายถึงหญิง ๒๐ จำพวกที่ไม่ควรเกี่ยวข้องกับ มิฉฉัจฉานั้นมีองค์ประกอบ ๔ อย่าง มุสาวาท (ความพยายามทางวาจา หรือความพยายามทางกาย อันทำลายประโยชน์ ของบุคคลผู้มุ่งกล่าวให้คลาดเคลื่อน) มีองค์ประกอบ ๔ อย่าง การอธิบาย และขยายความโดยอรรถกถาพระอภิธรรมนี้เป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนผู้รักษาศีลได้อย่างถูกต้อง

การตีความหลักคำสอน อรรถกถานั้นสำคัญต่อการตีความหลักคำสอน โดยยกตัวอย่างพระวินัย ๑๕๐ ข้อ ในพระบาลีว่า “สาธิมิถิ ภนเต ทิยทตฺตสิขาปทสฺส อนวทตฺตมาสํ อุทเทสํ อาคจฺฉติ” แปลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ สิกขาบท ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่อุเทศ การสวด ทุกกึ่งเดือน

โดยยกศัพท์ “สาธิก” คือ “สห+อธิก” แปลว่า พร้อมด้วยส่วนที่เกิน มีข้อที่มากขึ้นไป หรือมีเศษ มาพิจารณาได้คำแปลว่า “สิกขาบท ๑๕๐ กับทั้งที่เกินออกไป นี้” หรือแปลสั้น ๆ ว่า “สิกขาบท ๑๕๐ มีเศษ นี้” อรรถกถาได้อธิบายความเพิ่มเติมว่า “ที่ตรัสไว้ดังนี้ ทรงหมายถึงสิกขาบทที่ได้ทรงบัญญัติแล้วในเวลา (ที่พระวัชชีบุตรทูลถาม) นั้น” และฎีกาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “พุทธพจน์นี้ ตรัสตามจำนวนสิกขาบทที่ได้ทรงบัญญัติแล้วในเวลาที่ทรงแสดงพระสูตรนั้น แต่หลังจากนั้น มีสิกขาบท ๒๐๐ มีเศษ” ดังนั้น การตีความในภาษาบาลี หรือในพระไตรปิฎกนั้นบางประเด็นอาจทำให้เป็นเรื่องที่เข้าใจคลาดเคลื่อน และทำให้เกิดความเข้าใจที่ผิด จำเป็นต้องใช้อรรถกถา และฎีกามาอธิบายเพิ่มเติมเพื่อช่วยพิจารณาตัดสินความหมายของคำ หรือประโยคนั้น ๆ ให้ถูกต้องอย่างแท้จริง เพื่อเป็นการช่วยรักษาพระพุทธศาสนา และเพื่อไม่ให้เกิดความแตกแยกในคณะสงฆ์

ในพระไตรปิฎก อรรถกถานั้นไม่ได้แปลศัพท์อย่างเดียว หรือนิยามความหมายดังได้กล่าวมาซึ่งเป็นหน้าที่พื้นฐาน แต่อรรถกถานั้นทั้งแปลคำ และอธิบายความ คือ มีงานหลัก ๒ ชั้น งานจำพวกไขขยายความ (แก้อรรถ) นั้น ไม่ใช่เป็นการแต่งเรื่องขึ้นใหม่ แต่เป็นงานรวบรวมประมวลมาบอก เป็นการเรียบเรียง หรือประมวลสาระมาบอกเล่าอย่างเป็นระเบียบระบบ เหมือนดิกชันนารี หรือพจนานุกรม บาลีในพระไตรปิฎกบางประเด็นเข้าใจคลาดเคลื่อน และมีความเข้าใจผิด จำเป็นต้องใช้ อรรถกถา และฎีกามาอธิบายเพิ่มเติมเพื่อช่วยพิจารณาตัดสินความหมายของคำ หรือประโยคนั้น ๆ ให้ถูกต้องอย่างแท้จริง โดยอธิบายตามลำดับทั้งคำศัพท์ หรือถ้อยคำอธิบายข้อความ ชี้แจงความหมาย ขยายความหลักธรรม หลักวินัย และเล่าเรื่องประกอบ ตลอดจนแสดงเหตุปัจจัยแวดล้อมหรือความเป็นมาของพุทธพจน์นั้น ๆ เรื่องราวนั้น ๆ พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเป็นไปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น อรรถกถาจึงเป็นที่เก็บรักษาคำอธิบายพระไตรปิฎกตัวจริงของเดิมที่สุดไว้เท่าที่เป็นไปได้

ดังนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๓ ระดับ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ฎีกา พร้อมทั้งปกรณ์วิเสส หรือสหทวิเสส กล่าวคือศึกษาโดยเทียบสูตร (พระไตรปิฎก) สูตรานุโลม (อรรถกถา) และอาจริยวาท (ฎีกา) การศึกษาให้ครบนี้จะก่อให้เกิดวิจรรณญาณแก่ผู้ศึกษาโดยการเทียบเคียงกับคัมภีร์ทั้ง ๓ ระดับแล้ว พบว่าตรงกัน ลงกัน สมกัน ไม่ขัดกัน ก็ถือว่า เรื่องนั้นเป็นจริง ถูกต้องตามพระพุทธพจน์แน่นอน ถ้าไม่ตรงกัน ไม่ลงกัน ไม่สมกัน มีข้อขัดแย้งกัน ก็ถือว่า เรื่องนั้นไม่จริง ไม่ถูกต้องตามพระพุทธพจน์แน่นอน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้

ในการศึกษาวิเคราะห์พระไตรปิฎกโดยอาศัยคัมภีร์อรรถกถาโดยการยกบทบาลีในพระไตรปิฎกมาวิเคราะห์บางประเด็นโดยอาศัยอรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก โดยเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของอรรถกถา ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาวิเคราะห์เฉพาะประเด็นเท่านั้น ผู้ที่จะนำข้อมูลหรือผลการศึกษาไปอ้างอิง ควรศึกษาทั้งในอรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกเพิ่มเติม

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก” ครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ยังมีประเด็นที่ควรนำมาวิจัย เป็นต้นว่า

๑) ควรวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสำคัญของลำดับชั้นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาต่อการศึกษาของเยาวชน” เพราะเห็นว่า ลำดับชั้นของคัมภีร์ในพระไตรปิฎกมีผลต่อการสื่อความรู้ที่เหมาะสมต่อการศึกษาของเยาวชน

๒) ควรวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอาจริยวาทที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก” เพราะเห็นว่า คัมภีร์ที่อยู่ในอาจริยวาทนั้น เป็นคัมภีร์ที่สำคัญในการใช้อธิบายคัมภีร์อรรถกถา และสามารถอธิบายความเพิ่มเติมในพระไตรปิฎกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรกฎเดปีฎก ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____ . พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมการศาสนา. ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. กรุงเทพมหานคร: การศาสนา, ๒๕๒๖.

กรมยุทธศึกษาทหารบก. คู่มือการอนุศาสนาจารย์กองทัพบก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๕๓๘.

กรมศิลปากร. นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราชรัฐ เล่ม ๒: ประเพณี เทศกาลและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย. พระไตรปิฎกเบื้องต้น. มหาวิทยาลัยธรรมกายแคลิฟอร์เนีย: กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, ๒๕๕๔.

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. มังคลัตถที่ปณีแปล เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกศึกษา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

_____ . พระวินัยปิฎก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ดร. อุทิศ ศิริวรรณ. ธรรมบทแปลโดยพยัญชนะ ภาค ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๕.

- ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. **ปัญญาสาตก**. พระนคร: ศิลปาบรรณการ, ๒๔๙๙.
- ป.หลงสมบุญ. **พจนานุกรมบาลี - ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๔๐.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____. **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**. กรุงเทพมหานคร: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, ๒๕๔๓.
- _____. **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๕.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- _____. **รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง**. กรุงเทพมหานคร: วัดญาณเวศกวัน. ๒๕๕๘.
- พระพุทธโฆษาจารย์. **ปัญญาสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย**. (แปลโดย) พระเทพเวที จวน อุฏาภิ. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.
- พระมหาวิศิษฐ์ ธีรวีโร. เอกสารประกอบการสอน รายวิชา **พระไตรปิฎกศึกษา**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์, ๒๕๕๐.
- พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมมิก, ๒๕๕๔.
- พระศรีสุทธิพงษ์ (สมศักดิ์ อุปสโม). **ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี - ไทย**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เทคนิค ๑๙, ๒๕๒๙.
- พัฒน์ เฟื่องผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๖.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระวินัยปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- _____. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระสุตตันตปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.
- _____. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

- _____ . **พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- _____ . **เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- _____ . **พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- _____ . **พระไตรปิฎกศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖.
- วรรณันท์ ชัชวาลทิพากร. **พระพุทธรูปคู่บ้าน คู่เมือง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ทิพากร, ๒๕๔๓.
- ศ.ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร. **ปัญญาสชาดก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำฝาง, ๒๕๓๘.
- สมเด็จพระพุทธทาสภิกขุ (อาจ อาสภมมหาเถระ). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระ รจนา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.
- สมพร ไชยภูมิธรรม. **ปางพระพุทธรูป**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นธรรม, ๒๕๔๓.
- สมัคร บุราวาส. **พัฒนาการแห่งพุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๓๑.
- สันติ เล็กสุขุม. **จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. ม.จ. **วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย สถานจิตรกรรมฝาผนังสารบาญภาพจิตรกรรมฝาผนัง**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๒.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ๒๕๒๖.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธวจนะในธรรมบท**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑.
- _____ . **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

เอลิซาเบธ เรย์ และคณะ. **ทศชาติ**. แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิม. กรุงเทพมหานคร:

คณะโบราณคดี, ๒๕๒๔.

เอื้อน เล่งเจริญ. **พระพุทธศาสนา: ศาสนาแห่งปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๓๗.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธวจนะในธรรมบท**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พริ้นติ้ง
กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑.

(๒) ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์:

ธานี สุวรรณประทีป. "คัมภีร์สารัตถสมุจจยจตุภาณวารอรรถกถา: การแปลและการวิเคราะห์".

พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๙.

พระมหาทรศน์ คุณทสสี. "การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับ
กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ". **วิทยานิพนธ์ปรัชญามหาบัณฑิต**. บัณฑิต
วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๖๖.

พระมหาอรุณ อรุณธมโม. "อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน".

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาอุดม อภิวัตตโน (พลคา). "การศึกษาหลักธรรมในการดำเนินชีวิตของอุบาสกในคัมภีร์ธัมม
ปัทมสูตรกถา". **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระวิวัฒน์ อดตเปโม. "การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรม
บท". **วิทยานิพนธ์ปรัชญามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓

พระวีรพรรณ วุฑฒิมโฒ. "อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย".

วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในธัมมปัทมสูตรกถา". **วิทยานิพนธ์
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สมิทธิพล เนตรนิมิต. "บาลีศึกษาในอรรถกถาธรรมบท". **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

(๓) บทความ:

บรรจบ บรรณรุจิ. “ผลงานของพระพุทธโฆษาและพระเถรอาจารย์ร่วมสมัย: ศึกษาเฉพาะกรณีที่ศึกษาในเมืองไทย”. ในรวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนาและปรัชญา.

(กรุงเทพมหานคร: มหาคณาธิการราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐): ๗๕.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). “ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลของพระไตรปิฎก”. พุทธจักร.

ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๙ (กันยายน ๒๕๓๕): ๗ – ๘.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

มหาคณาธิการราชวิทยาลัย. ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://oldaad.mcu.ac.th/html/scripture.html> [๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑].

พระไทยเน็ต. ความเป็นมาของภาษาบาลี. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://oldaad.mcu.ac.th/html/scripture.html> [๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑].

(๕) สัมภาษณ์/สนทนากลุ่ม:

สัมภาษณ์ รศ.ดร.บุญ นิลเกษ, อดีตอาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๖ ตุลาคม ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ รศ.ดร.ปรุทธิ์ บุญศรีตัน, หัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๔ ธันวาคม ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ ผศ.ดร.สยาม ราชวัตร, อาจารย์ประจำภาควิชาการด้านปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๔ ธันวาคม ๒๕๖๑.

๒. ภาษาอังกฤษ**2. Secondary Sources****(I) Books:**

Wilhelm Geiger. **Pali Literature and Language**. Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1986.

ภาคผนวก ก.

หนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

ที่ ศธ ๖๑๔๔/ว ๖๖

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

๖๖๒ หมู่ที่ ๒ ถนนพหลโยธิน ตำบลศาลา
อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ๕๒๑๓๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๔๒๐-๙๔๕๔-๕
www.mculampang.com

๒๖ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลเพื่อจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร รศ.ดร.บุญย์ นิลเกษ

ด้วย พระนาง โพธิญาโณ (โปทาสาย) เลขประจำตัวนิสิต ๕๙๒๑๒๐๑๐๑๖ เป็นนิสิต
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์
อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก A CRITICAL STUDY OF AN IMPORTANT OF COMMENTARIES
TO CONTRIBUTE TO STUDY THE TRI-PITAKA”

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการจัดทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์
บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง จึงขอความอนุเคราะห์
จากท่านอนุญาตให้นิสิตเก็บข้อมูลดังกล่าว โดยนิสิตจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมหาเพื่อทราบและโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และดำเนินการต่อไป

เจริญพร

(พระราชาชนมบาลังการ)

รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

อ.บุญญ์ นิลเกษ
ที่สำนักงาน

๒๓.๙.๒๕๖๑

บัณฑิตศึกษา มจร.วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง
โทร. ๐-๕๔๒๐-๙๔๕๔

ที่ ศธ ๖๑๔๔/ว ๖๖

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง
๖๖๒ หมู่ที่ ๒ ถนนพหลโยธิน ตำบลศาลา
อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ๕๒๑๓๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๔๒๐-๙๔๕๔-๕
www.mculampang.com

๒๖ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลเพื่อจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร รศ.ดร.ปรัตม์ บุญศรีตัน

ด้วย พระนาง โพธิญาโน (โปทาสาย) เลขประจำตัวนิสิต ๕๙๒๑๒๐๑๐๑๖ เป็นนิสิต
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรธ
กถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก A CRITICAL STUDY OF AN IMPORTANT OF COMMENTARIES TO
CONTRIBUTE TO STUDY THE TRI-PITAKA”

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการจัดทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์
บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง จึงขอความอนุเคราะห์
จากท่านอนุญาตให้นิสิตเก็บข้อมูลดังกล่าว โดยนิสิตจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อทราบและโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และดำเนินการต่อไป

เจริญพร

(พระราชธรรมาลังการ)

รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

บัณฑิตศึกษา มจร.วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง
โทร. ๐-๕๔๒๐-๙๔๕๕

ที่ ศธ ๖๑๔๔/ว ๖๖

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

๖๖๒ หมู่ที่ ๒ ถนนพหลโยธิน ตำบลศาลา
อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ๕๒๑๓๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๔๒๐-๙๔๕๔-๕
www.mculampang.com

๒๖ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลเพื่อจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร ผศ.ดร.สยาม ราชวัตร

ด้วย พระนาง โพธิญาโณ (โปทาสาย) เลขประจำตัวนิสิต ๕๙๒๑๒๐๑๐๑๖ เป็นนิสิต
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์
อรรถกถาที่มีต่อการศึกษาระดับปริญญา A CRITICAL STUDY OF AN IMPORTANT OF COMMENTARIES
TO CONTRIBUTE TO STUDY THE TRI-PITAKA”

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการจัดทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์
บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง จึงขอความอนุเคราะห์
จากท่านอนุญาตให้นิสิตเก็บข้อมูลดังกล่าว โดยนิสิตจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อทราบและโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และดำเนินการต่อไป

เจริญพร

(พระราชธรรมาลังการ)

รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

บัณฑิตศึกษา มจร.วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง
โทร. ๐-๕๔๒๐-๙๔๕๕

ภาคผนวก ข.
รูปภาพลงพื้นที่สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ รศ.ดร.บุญย์ นิลเกษ, อดีตอาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
เมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ รศ.ดร.ปรุทม์ บุญศรีตัน, หัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ ผศ.ดร.สยาม ราชวัตร, อาจารย์ประจำภาควิชาการด้านปรัชญาและศาสนา
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๖๑.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ - นามสกุล : พระนาถ โปธิญาโน
วัน/เดือน/ปีเกิด : ๒๔ ตุลาคม ๒๕๒๒
สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๑๗๒/๑ หมู่ ๔ ตำบลปงแสนทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
อุปสมบท : วันที่ ๑๙ เดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ณ วัดมณีสถิตกปิฏฐาราม
จังหวัดอุทัยธานี
วุฒิการศึกษา : บริหารธุรกิจบัณฑิต
สังกัด : วัดป่าต้นกุ่มเมือง ตำบลปงแสนทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดป่าต้นกุ่มเมือง ตำบลปงแสนทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
โทรศัพท์ : ๐๘๕-๗๐๘๔๗๘๔